

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE
Sectio JURIDICO-POLITICA Tom. XI. Redigunt: ST. EREKY et EDM. POLNER

I.

A SZUVERÉNITÁS

(NEMZETKÖZI JOGI TANULMÁNY)

II.

SZUVERÉNITÁSELMÉLETEK

IRTA:

Dr. SZABÓ JÓZSEF

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

1937

50281

INDEX TOM. XI.

XI. KÖTET TARTALOMJEGYZÉKE.

<i>Dr. Szabó József:</i>	A szuverénítás	1—224
„	„ A szuverénitáselméletek	225—426

„Souveränität ist ihrem geschichtlichen Ursprunge nach eine politische Vorstellung, die sich später zu einer juristischen verdichtet hat. Nicht weltfremde Gelehrte haben sie in ihrer Studierstube entdeckt, gewaltige Mächte, deren Kampf den Inhalt von Jahrhunderten bildet, haben sie ins Dasein gerufen.“

Georg Jellinek.¹

Bevezetés.

(1. A nézőpontok többsége. 2. A nézőpontok egysége. 3. A nézőpontok összezavarása.)

1. Emberi tudásunk nagy fogyatékossága az, hogy minden tudomány alapvető problémái, melyeken egész tudásunk büszke boltozata nyugszik, és egyre magosabbra épül: ingadozóak, és talán mindörökké vitások, megoldhatatlanok fognak maradni. Ez áll mind a természet-, mind a társadalomtudományokra s utóbbiak körében a jogtudományokra. Ilyen alapvető kérdése a nemzetközi jognak a szuverénitás fogalma, amely már csak azért is a jogtudomány legvitásabb kérdései közé tartozik, mert határkérdések megoldása mindig nehezebb, mint olyanoké, amelyek minden nehézség nélkül beoszthatók egy problémacsoport körébe.

S az állami szuverénitás is ilyen határkérdés. Senki sem tudja, — állapítja meg helyesen Lord *Davies*² — hogy valójában micsoda, mit tesz, milyen hasznos célt szolgál. Önmagának-eleg, önmagát fenntartó, önmagában bízó és rendkívül öntudatos; független, rendszerint támadó, gyakran ingerlékeny és harcias; nem tűr beavatkozást; önmagának ad jogot, s saját jogainak maga a bírója. Egyszóval: Ego, nagy E-vel. Legalább

¹ G. Jellinek: Staatslehre, 421—2.

² Lord *Davies*, 194.

is így szokás feltüntetni. De ha közelebbről megnézzük, nem olyan mindenható és tiszteletreméltó, mint a mágusok tanítják. Függs a szomszédaitól, akik épen olyan szuverének, mint ő. Kénytelen szerződéseket kötni, s ekkor már nem olyan szabad többé, mint volt. Köteles esetleg területekről lemondani, sarco-
kat fizetni. Mégis szuverén, mondják, mert megtagadhatná a szerződés aláírását. De hogy ez esetben mi történnék, arról nem beszélnek. A háború feltétlen szabadságát emlegetik, — holott már N. *Machiavelli*³ látta, hogy azt csak megkezdeni, de nem bevégezni is lehet tetszés szerint. Igaz, hogy a szuverénitás „flörtölhet“ a federalizmussal, — folytatja Lord *Davies*⁴ — önként korlátozhatja magát egy bizonyos határig, de ezt époly nehéz meghatározni, mint azt, hogy egy fiatal hölgy meddig mehet el erénye kompromittálása nélkül. Charles *Dupuis*⁵ szerint pedig tökéletes képe egy tökéletlen ideának. Mindenki megérteni látszik, mert mindenki mást ért alatta. Rendszerint az állam mindenhatóságának, főkép a hadakozás képességének gondolják. S nem látják, hogy a szuverénitás a szabad cselekvést, a háború ennek lerombolását; a szuverénitás a függetlenséget, a háború függést; a szuverénitás egyenlőséget, a háború alá-fölérendelődést hoz létre. Vagyis a szuverénitásnak csak egy korlátja van: az erőszak, — s csak egy joga: az erőszak. De hol akkor a nemzetközi jog? Jog a jog lerombolására a jog nevében, a szuverénitás eltörlésére a szuverénitás nevében. Mi a paradoxon, ha ez nem az?

Egy bizonyos: a szuverénitás határán áll a gyakorlatnak és elméletnek. „Nem szobatudósok fedezték fel dolgozószobáikban, — mint a fenti idézetben ~~Jellinek~~ megállapította — hanem hatalmas erők hívták létre, melyeknek küzdelme évszázadok tartalmát képezte. S ennek ellenére „ép a szuverénitás fogalma az, amely inkább, mint bármely más fogalom, elméleti köntöskét húzott a leggyakorlatibb követelményekre, úgyhogy épen az ő története klasszikus példája lehet a jogtudományt a maga teoretikus jellegében fenyegető módszeranarchizmusnak, különösen az erkölcs-politikai és jogi, de a jogi és társadalom-

³ N. *Machiavelli*: Deche. Cap. IX. (X).

⁴ i. m. 195.

⁵ C. *Dupuis*: Voies, 370—2.

pszichológiai nézőpontok végzetes összekeverésének is”.⁶ Sőt már maga az a körülmény, hogy az újkor hajnalán együtt ringott bölcsője a modern államéval, a nemzetközi jogéval s az újkor egyéb jellemző társadalmi mozgalmáival,⁷ predesztinálja arra, hogy mind a politika, mind a jogtudomány, sőt a szociológia is magáénak követelje.⁸ Sőt ez a fogalom még hozzá a történelem hagyatéka. Évszázadok zománca borítja be, melyet ha mesterségesen eltávolítunk róla, megsemmisítjük magát a fogalmat. A szuverénítás tehát történelmi fogalom is.⁹ De még ezeken az ágakon belül sincs megegyezés. Például akik jogi jelenségnek tartják a szuverénitást, azok sem tudnak megegyezni abban a tekintetben, hogy vizsgálata a jogbölcsélet vagy a tételes jog, s utóbbi esetben az államon belőli vagy a nemzetközi jog körébe tartozik-e.

Valami igazság mindeme felfogásokban rejlik. A szuverénítás, mint állami tulajdonság, kétségkívül tárgya az állam tudományának, a politikának; de mivel az állam jogi, a jog pedig társadalmi képződmény, az sem vitatható, hogy minden politikai kérdés egyúttal jogi és társadalomtudományi probléma

⁶ H. Kelsen: Problem. 1—2.

⁷ Norbert Gürke, 32—3., Concha; I, 253. s köv. ll., Brierly: Föndement. 491., Hintze, 7—8., L. Ottlik, 223., stb. — Csak kevesen vannak, akik ezzel szemben azt vitatják, hogy a szuverénítás régebbi, esetleg ókori eredetű (így pl. S. E. Edmunds, 7., főleg pedig H. Kelsen: Problem. 4. s köv. ll., ki szerint a szuverénítás fogalma époly „történeti”, mint az államé s jogé, és az ó-egyiptomi meg görög-római államokra éppoly érvényes, mint a maiakra), vagy megfordítva, még később alakult volna ki (így H. Staub, 48., aki Vattelt tartja tulajdonképeni megalapítójának).

⁸ Tisztán politikai fogalomnak tartja pl. N. Gürke, 32—3., W. Schücking: Organisation, 22. s köv. ll., Miss E. D. Ellis, vol. XXI., N° 4. November, P. W. Ward, 167., W. F. Schubert, 14., O. Koellreutter, 61. stb. Kizárólag szociológiai fogalomként tárgyalja pl. F. H. Giddings: vol. XXI. 7.; H. E. Barnes, 139., E. Tatarin-Tarnheyden, 314. és J. R. Orié: La soberanía de los Estados y su necesaria evolución. Universidad Zaragoza. 850. szerint politiko-szociális, J. Austin (Brown, 169. s köv. ll.), H. v. Treitschke. I, 39., G. Jellinek: Staatslehre. 421., R. Knubben, 143., Kleintjes: Volkenbond en staat. 1912. 28. G. W. Keeton, 27. stb. szerint pedig jogi és politikai fogalom is.

⁹ V. ö. G. Jellinek: Staatslehre, 421. s köv. ll. (Etat. II. 126.), Balogh: Államélet. 50., M. Gonsiorowski. I, 92., O. Koellreutter, 60., B. Horváth: Rechtssoziologie. 272. stb.

is. S miután állam, jog és társadalom egyaránt időben változó és térben különböző jelenségek, a szuverénitás történetisége sem tagadható. A szuverénitás tehát mindezen tudományok körébe beletartozik, a kérdés legfőljebb csak az lehet, hogy melyikben játszik nagyobb szerepet. Minket itt főleg a kérdés jogi oldala érdekelvén, ezt csak a jogtudományok keretein belül tartjuk szükségesnek felvetni. Ebben a körben, ha a jogfilozófia a jogtudományok előfeltevéseit, vagyis a jog fogalmát, szükségszerű okait és következményeit, értékelését s a tételes jogtudományok módszertanát kutató tudomány, a szuverénitás kérdése nem tekinthető *κατ' ἐξοχήν* jogbölcseleti problémának, mivel, mint látni fogjuk; a szuverénitás léte nem tartozik a jog fogalmához, annak nem alapja, sőt nem is szükségképeni, hanem csak esetleges következménye; nem szükségképeni, csak általános jogi jelenség; nem jogelőfeltételi (jogfogalmi), hanem jogtartalmi kérdés. A szuverénitás tehát tételesjogi fogalom, s mint ilyen tárgya *lehet* a tételes államon belüli és nemzetközi jognak egyaránt. A különbség csak az, hogy míg államon belüli jog szuverénitás nélkül is képzelhető (nem szuverén államoknak is van pl. alkotmánya,¹⁰ addig a nemzetközi jog, mint látni fogjuk, legalább két szuverén állam létét tételezi fel. Vagyis a szuverénitás az állami jognak csak esetleges, a nemzetközi jognak viszont lényeges alkateleme, s mint ilyen, elvileg a nemzetközi jog bölcseletének tárgya.

2. Ha több tudásterület határán áll is tehát a szuverénitás, végeredményében a jogtudományoknak egyetlen ága, a nemzetközi jog az, amely jogi szempontból leginkább illetékes vele foglalkozni. Ez biztosítéka a szuverénitás fogalmi egységének szemben a fentismertetett különböző nézőpontokkal. Nincs ugyanis szociológiai, politikai és jogi szuverénitás, hanem csak egy szuverénitás van, amelyet a szociológus társadalomtudományi, a politikus politikai, a jogász pedig jogi szemüvegen át néz, anélkül, hogy ez fogalmi egységét érintené. Sőt nincs külön belső és külső, közjogi és nemzetközi jogi szuverénitás sem, mint az uralkodó elmélet tanítani szereti, hanem csak köz-

¹⁰ Ezért helytelen már eleve azok felfogása, akik a szuverénitást egyszerűen az államhatalommal egyenlősítik, mint pl. A. Bonde, 229. s. köv. ll.

jogászok és nemzetközi jogászok vannak, akik a szuverénitás fogalmát különböző szempontokból ítélik meg, elfeledvén, hogy „egy fogalom, ami két össze nem függő dolgot akar jelenteni, nem egy fogalom”.¹¹

Veszélyesebb az a támadás, amely a szuverénitás fogalmi egységét alanyain keresztül fenyegeti, s ami abban nyilvánul meg, hogy az állami szuverénitás mellett fejedelmi, nép-, nemzet- és parlamentszuverénitásról is szokás beszélni. A terminológia azonban helytelen. Itt helyes felfogás szerint nem különböző alanyok szuverénitásáról, hanem ugyanazon szuverén alanynak, az államnak különböző képviselétéről van szó. S az sem mondható, hogy nem az állam, mint fikció a szuverén, hanem aki tényleg képviseli: a monarcha, a pápa, ma rendszerint a nép.¹² A helyes nézetet ezzel szemben Carlos Ruiz del Castillo¹³ képviseli, aki szerint a szuverénitás fogalma, mint ilyen, független minden állam- és kormányformától, vagyis az állam különböző képviselési módjaitól. „È la cosa in sè, l'archetipo attorno a cui si svolgono le lotte dei partiti che combattono per distinte soluzioni giuridico-politiche. Il concetto, come entità formale, rimane immutabile e si mostra indifferente alla contesa dei gruppi... Cambiano i titolari del Potere, ma non i caratteri giuridici di esso”. G. del Vecchio¹⁴ meg abból indul ki, hogy míg az erkölcs, ha pozitív is, szétfolyó, s speciális szervek és szervezet nélkül fejt ki hatását a társadalomra, addig a pozitív jog konkrét formában organizálódik, mint egy uralkodó és szuverén akarat kifejezése; normái egységesen vannak csoportosítva, s szuverén csak ezek centruma, vagyis az állam lehet, nem annak valamelyik szerve vagy része, vagy éppen egy

¹¹ H. Preuss, 9. Helyteleníti az uralkodó tant *Lers*, 36—7., G. Jellinek: Staatslehre, 461., L. Raggi, 217., F. Somló: Grundlehre. 283., H. Kelsen: Problem. 37. s köv. II., Hanuy, 6., W. F. Schubert, 15., G. Chklaver: Dantzig. 1148., Irk: Bevezetés. 105., E. L. Bidau., I, 68., M. Gonsiorowski, I, 90. stb. Az ellenkező véleletet képviseli S. Romano, 97., aki nemcsak külső és belső, hanem annyi külön szuverénitást különböztet meg, ahány átfogóbb közösségnek az állam tagja. „Anzi la c. d. sovranità esterna non è neppure essa unica, — mondja — ma si risolve in tante sovranità quante sono le comunità più ampie in cui lo Stato entra con tale qualifica”.

¹² Lampredi, III, 104—15., N. Gürke, 33.

¹³ C. R. del Castillo, 165—7.

¹⁴ G. del Vecchio: Éthique, 87.

fizikai személy. A fejedelem, nép, parlament egyaránt az állam szervei, részei, s a szuverénítás mindig állami szuverénítás. Sőt világosan látja ezt már G. W. F. *Hegel*¹⁵ is, ki szerint a szuverénítás önmagáról tudatos alanyiság, az akarat absztrakt önmeghatározása, amelyen a végső döntés nyugszik, s amely csak az államban magában nyer egységet.

A fejedelmi szuverénitást illetőleg ez ma már aligha szorult bővebb magyarázatra, csak a nép-, nemzet- és parlament-szuverénítás tekintetében, amelyek kérdését a modern demokráciák és diktatúrák felvirágzása egyébként is előtérbe tolta. Ezek elmélete röviden azt mondja, hogy „a szuverén hatalom az *azonosság* elve alapján van a nemzetnél (népnél), a *képviselet* elve alapján a monarchánál, az *azonosság* kisebb foka s a képviselet részlegessége mellett a kormánynál”.¹⁶ Ez azonban tévedés. A nép, akármilyen fontos része is az államnak, végeredményében csak alkotóeleme, s nem azonos vele — csak rész és nem egész. A nép nem tényleges, hanem csak jogi egység, amelyet az egyének atomisztikus halmazától csak az a főhatalom különböztet meg, ami mint az állam alkotóelemét illeti meg. A népszuverénítás elméletének hívei közül azok jutnak legközelebb ehhez a gondolathoz, akik a népet nem mint masszát és számot, hanem mint egységet tekintik szuverénnek.¹⁷ S mivel ép ez az egység a nép lényege, megkülönböztetője a közönséges csoportosulásoktól, s minden erejének forrása, amitől ezt nyeri: az állam a logikai prius, az egész, — a nép csak a rész, alkatelem: a szabadság, hatalom, tehát a szuverénítás is csak az államé lehet.¹⁸ A népszuverénítás elmélete,

¹⁵ G. W. F. *Hegel*, 228., (III. Teil, III. Absch. §. 279).

¹⁶ *Krisztics*, 372—4. A nép szuverénitását valló német és francia elméleteket tömören összefoglalja O. *Kirchheimer*, 239—54.

¹⁷ V. ö. *Gürke*, 33., 40.: „Souverän ist das staatlich geeinte Volk in seiner stetigen Entwicklung.“

¹⁸ Már *Hegel*, 229—30. (III. Teil, III. Absch. §. 279) látta, hogy a szuverénítás csak az államnál, mint egységes személyiségnél lehet, de ő még ezt az egységet az uralkodó személyében vélte megtestesülni. Népszuverénitásról tehát szerinte csak olyan értelemben lehet beszélni, hogy egy nép kifelé önálló, s saját *államot* alkot, befelé pedig az egészet, az *államot* értjük alatta — ami viszont csak névleg nép-, a valóságban államszuverénítás. A népszuverénítás tulajdonképeni fogalma ellenben, amely a nép szuverénításáról az uralkodó (állam) szuverénitásának ellentétékep

amely a népet nem mint az állam alkatelemét s az állam szuverénításának képviselőjét, hanem mint önmagában szuverén urat képzelel el: egy ilyen értelemben egyáltalán nem létező egységet tekint a szuverénítás alanyának. A szuverénitást *megszemélyteleníti*.

S ugyanezt teszi a jogszuverénitás elmélete is.¹⁹ A jog

beszél, azok közé a zavaros gondolatok közé tartozik, amelyek alapja a nép sivár elképzelése. „Das Volk, *ohne* seinen Monarchen und die eben damit notwendig und unmittelbar zusammenhängende *Gegliederung* des Ganzen genommen, ist die formlose Masse, die kein Staat mehr ist und der keine der Bestimmungen, die nur in dem *in sich geformten* Ganzen vorhanden sind, — Souveränität, Regierung, Gerichte, Obrigkeit, Stände und was es sei, — mehr zukommt“. Hasonlóan *Follett*, 220.: „Who are the people? Every individual? A theoretical average? A compromise group? The reason we go astray about public opinion is because we have not as yet a clear and adequate definition of the „people“. We are told that we must elevate the „people“. There are no „people“. We have to create a „people“ Kifejezetten helyteleníti a népszuverénitás gondolatát *I. Kant*: Zum ewigen Frieden, 18., *H. v. Treitschke*, I, 139., *G. Jellinek*: Staatslehre, 138., *Wieser*, 39—40., *Concha*, I, 217. (a nép vegyülete, nem egyszerű halmazállapota az egyéneknek); *A. Baumgarten*: Wissenschaft, I, 247., *Hanuy*, 6., *M. Wundt*, 55—77., *Molnár Kálmán*, I, 319., *S. Combothecria*: 38., *A. Kocourek*, 70—1. (az állam nem emberekből, hanem emberi organizációkból áll), *H. J. Laski*: Foundation, 214—21. (a nép csak képviselő útján vehet részt a hatalomban, ami viszont csak fikció), *H. Heller*: Staatslehre, 327. (az állam nem emberekből, hanem emberi teljesítményekből áll), *Raschhofer*, 166. — Túlzása ennek a felfogásnak az, mely az állam fogalmát nemcsak a nép, hanem az ember fogalmával szemben is logikai priusnak (τὸ πρότερον), a résznek értelmet adó egésznek tekinti. Így már *Aristoteles* („Ἄνθρωπος ἔστιν φύσει ξῆρον πολιτικόν) ma *H. Kelsen*: Rechtslehre, 59. Ez az elmélet azonban föltételezi az államnak ma már (elsősorban *Kelsen* által) vitatott öncélúságát, aminek hívei pl. *Concha*, I, 99. s köv. II., *Kuncz Ignác*, 106. s köv. II., ifj. *Vutkovich S. 2.*, *Balogh*: Politika, I, 72—3.; másrészt nem veszi tekintetbe, hogy az ember fogalma nem merül ki abban, hogy az ember társas lény; életének sok egyéb vonatkozásai is vannak, s így csak részben része a társadalomnak, tehát eszköz, részben azonban önmagában is egész, tehát öncél — szemben a néppel, amely kizárólag államalkotóelem lévén, önálló léttel egyáltalán nem bír. (Így *Kelsen*: Államelmélet, s egyéb régebbi műveiben, vitéz *Moór Gyula*: Creazione, 661. U. ö.: Szociológia, 11.) Végül *Baumgarten*: Wissenschaft, I, 246—7. az egyén vagy állam elsőbbségének kérdését a jogtudomány szempontjából teljesen lényegtelennek tekinti. V. ö. még *Ereky István*, 45. s köv. II. és *Hegedüs Lóránt*, 84—5., 91. s köv. lapokkal.

¹⁹ V. ö. *H. Heller*: Souveränität, 161. kritikájával.

ugyanis viszony, amelynek magának is csak alanyok közt van értelme; a benne visszatükröző norma maga is címzetteket tételez fel; a jog sem pusztá érvényesség, sem pusztá érvénysülés, hanem a kettőt egybefoglaló képzet, nem objektív, csak szubjektív egység, aminek alanyi voltából folyik, hogy egy alanyban kell megnyilvánulnia, nem lehet tehát alanya a szuverenitásnak, hanem az így felfogva alanytalan, s csak közvetve van alanya a jog alanyaiban.²⁰ Ezek pedig *Somló* szerint az állam alattvalói (népszuverenitás, egyéni szuverenitás), *Kelsen* hipotétikus ítéletről szóló tana²¹ szerint meg maga az állam, illetve (ami egyre megy) annak szervei (államszuverenitás). Az utóbbi felfogás tarthatatlan (pl. alattvalók kötelességét, jogsértés lehetőségét nem tudja megmagyarázni), előbbiek helytelen eredményekre s végül mind személytelen szuverenitásfogalomhoz vezetnek. Érdekes, hogy ennek az alanytalan szuverenitáselméletnek Hugo *Krabbe* mellett épen *Hans Kelsen* a főképviselője, aki pedig nyíltan vallja, hogy a szuverenitás „*határozott*” értelmet csak alanyán keresztül nyer, mellyel mint jelző egybe van kapcsolva”.²² Vagy mint *Brierly*²³ helyesen megállapítja: az államot nem megszemélytelenítenünk, hanem ellenkezőleg, megszemélyesítenünk kell.

Látjuk ezekből, hogy az államszuverenitás tételé, s így a szuverenitás alanyi egysége nem dönthető meg. Magyar jogászok előtt talán nem lesz felesleges megemlítenem, hogy a magyar szent korona ezredéves elméletével is csak ez a szuverenitásfelfogás egyeztethető össze. E szerint ugyanis a szuverenitás nincs az állam valamelyik elemébe, a királyba vagy a népbe lokalizálva, hanem a korona, vagyis az állam az alanya. „A szent korona-féle államfelfogásnak — mondja már *Balogh Arthur*²⁴ is — mindezeknél fogva a korona szuverenitása — miután pedig a korona sem a király magában, sem a nemzet magában..., hanem a királytól és a nemzettől külön léttel bíró összlet — az állam szuverenitása felel meg”.

3. Elméletileg tehát a szuverenitásfogalom a nézőpontok

²⁰ *Concha*, I, 248., *Somló*: Grundlehre. 497.

²¹ *H. Kelsen*: Rechtslehre. 21. s köv. II.

²² *H. Kelsen*: Szuverenitás. (Wandel). 6.

²³ *J. L. Brierly*: Fondement. 491—2.

²⁴ *Balogh*: Államélet. 88—9. V. ö. még a 63., 66. s 68—9. lapokkal.

pergőtüzében is megtartja egységét. A nehézségek ott kezdődnek, mikor a szerzők a kérdés megítélésénél idegen szempontok által engedik magukat vezettetni, vagyis a nézőpontokat össze-zavariják. Fenn szeretnék például tartani az államok abszolút hatalmát, de azért a nemzetközi jog jogiságához is ragaszkodnak, ami egyet jelent az állami és nemzetközi jog primátusának egyidejű állításával; az állam lényeges alkatelemének tartják a szuverénitást, de azért nyugodtan beszélnek félszuverén államokról is.²⁵ Sőt sokan látják is ezeket az ellentmondásokat, de arra hivatkoznak, hogy a valóság, az élet, az élő jog sem mentes az ellentmondásoktól, s a tudománynak a valóságot kell adnia. „Die Unauflösbarkeit liegt in den Dingen“.²⁶ Ez azonban tévedés. A tudomány próbaköve ép az, hogy ellentmondásmentesen tudja-e magyarázni a világot.

Nyilvánvaló, hogy ezeknél a zavaroknál a gyakorlati politika nézőpontja játszik közre. A szuverénitás olyan valami, amiért érdemes küzdeni; ha nem is tartozik a szent dolgok közé, mindenesetre azok közt van, amik drágák az embereknek. „Power and authority over others!“²⁷ Vagy, mint Alf Ross²⁸ találóan mondja, az állam legfőbb dísze, drága ékszer, amelyet olyan féltő gonddal őriz minden állam, mint egy ére-nyes nő ártatlanságát. Érte küzdenek az imperiálisták, akik szerint háborút csak háborúval lehet kiküszöbölni, tehát sehogy sem; sőt a pacifisták egy része is úgy tartja, hogy a béke és szabadság birodalma s a nemzetközi jog, amely ezt létrehozza, csak független államokon épülhet fel, mert a teljes egyesülés despotizmusra s ez ismét anarchiára vezetne, ami a szabadság temetője.²⁹ Élet halálra harcol viszont ellene a pacifisták másik része, köztük a pluralisták, akik szerint az állam a többi társadalmi csoport közt csak primus inter pares lehet, s szuverénitása a nemzetközi jog teljes csődjét, rablásra való jogot je-

²⁵ Pl. *Csarada*, 100., 129., 139. *Teghze*, 136., 202. A. *Bonde*, 37. 39., P. *Fauchille*, I. 1.: 224., 257., J. *Hatschek*: *System*. 20., U. ö: *Grundriss*. 10., T. *Baty*, 6., 14. stb.

²⁶ E. *Wolgast*, 750—1., R. *Laun*, 94.

²⁷ W. J. *Brown*, 272.

²⁸ A. *Ross*: *Staatssoveränität*. 141. (*Souveraineté*, 652).

²⁹ *Kant*: *Zum ewigen Frieden*. 33.

lent.³⁰ A szuverénítás kérdése van minden törekvés mélyén, amely Európa megszervezésén munkálkodik, s maguk javára igyekeznek értelmezni fogalmát királyok és forradalmárok egyaránt.³¹ Ügybuzgalmukban sokszor addig mennek, hogy elfelejtik azt is, hogy a szuverénítás történeti fogalom, hogy azt nem a jogtudomány alkotta meg, hanem a történelem mindent összezúzó erői, melyeket a politika sem alakíthat tetszés szerint. A régi név alá összefüggéstelen új értelmekeket csempésznek be, melyek akkori célkitűzéseiknek éppen kedvezőek, figyelmen kívül hagyván, hogy a jogtudománynak nem új jogi fogalmak teremtése vagy jogi fogalmak átalakítása, hanem ellenkezőleg, a tételejog által már létrehozott fogalmak tartalmának, a pozitív jogszabálytartalmaknak feldolgozása, a nagyobb áttekinthetőség végett rendezése a célja.³² Találó ezért *Basdevant*nak az a kijelentése, amelyet mint Franciaország képviselője a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság előtt a Wimbledon-ügy tárgyalásakor tartott beszédében tett,³³ s amely szerint a szuverénítás „est une idée... qu'il est facile de pousser trop loin jusqu'à des conséquences inacceptables“.

Az előbbi tévirányokkal szemben csak azt mondhatjuk, hogy a tudományban a politika mellőzése a legjobb politika. „A tudománynak nem az a feladata, — *Balogh Arthurt*³⁴ idézzük — úgy felállítani tételeit, akként levonni eredményeit, hogy azok bizonyos közkeletű tételekkel megegyezzenek, hanem ellenkezőleg feladata (mert célja az igazság keresése minden másra való tekintet nélkül) kipróbálni a tudomány próbakövéen, vajjon ama közkeletű tételek megállanak-e“. „Az olyan tételek, melyek a pozitív jog alapján állva megtámadhatók, még mint a politikai célszerűség fegyverei sem érnek semmit, éppen azért, mert megtámadhatók. Hiszen a magyar nemzetnek

³⁰ V. ö. C. Dupuis: *Grandes Puissances*. 486., Jacques Novikow (Yakov Aleksandrovich): *Fédération (Föderation)*. 6., U. ö: *Politique*, 97., U. ö: *Luttes*, 534—5., 567., 626., U. ö: *Critique*. 117., 296., R. Laun, 380.

³¹ J. Barthélemy, 420., P. W. Ward, 86.

³² Moór: *Logikum*, 37. s köv. ll. (Das Logische, 200).

³³ P. C. P. J. I. Série C.-N° 3. *Affaire du Vapeur Wimbledon*. Troisième session. Leyde. 1923. Volume I. Annexe 32 a. Discours de M. Basdevant (France) 369.

³⁴ *Balogh*: *Államélet*. 4.

nemzeti küzdelmében épen az volt a legfőbb erőssége, hogy csak olyan fegyverekkel küzdött, amelyek megtámadhatatlanok voltak, mert az alkotmány, a pozitív jog képezte alapjukat“. S tegyük hozzá, hogy ma, mikor ez a küzdelem az alkotmány-jog területéről nemzetközi jogi síkra tolódott át, még mindig ez a legfőbb, sőt egyetlen erősségünk. Nagy államok igazsága lehet a politika, a mi politikánkban azonban az igazságnak kell lennie. A königsbergi bölcshozzaival: „Obgleich der Satz: *Ehrlichkeit ist die beste Politik*, eine Theorie enthält, der die Praxis, leider! sehr häufig widerspricht: so ist doch der gleichfalls theoretische: *Ehrlichkeit ist besser, denn alle Politik*, über allen Einwurf unendlich erhaben, ja die unumgängliche Bedingung der letzteren“.³⁵

³⁵ Kant: Zum ewigen Frieden. 37. V. ö. még Treitschke, I, 87., Krisztics, I, 46—51. stb.

ELSŐ RÉSZ.

A szuverénitásfogalom a tételes nemzetközi jogban.

A nemzetközi jognak általában vallott, s a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikkében is kifejezésre jutó felfogása szerint három forrása van: a nemzetközi szokás-jog, szerződések és a jog általánosan elismert elvei. Eltekintve attól, hogy ezek kodifikálva mindmáig nincsenek, világos rendelkezést az állami szuverénitást illetőleg nem is tartalmaznak. Ha tehát ennek tételes nemzetközi jogi fogalmához akarunk eljutni, azokhoz a kisegítő eszközökhöz kell fordulnunk, amelyeket a Statútum 38. cikkének 4. pontja is alkalmazandóknak mond azokban az esetekben, mikor a három első jogforrásnak a kérdésre vonatkozó rendelkezése bizonytalan. Ezek a kisegítő jogforrások: a legkiválóbb publiciszták (helyesebben jogtudósok) tanításai s a nemzetközi bíróságok határozatai.

Igaz, hogy ezek önállóan nem alkalmazhatók, hanem csak az előbbi három jogforrás magyarázatára. „Ebben a hatáskörben azonban — mint Alfred Verdross³⁶ helyesen megállapítja — a római jogi *jus respondendi* egy fajáról van szó, mivel a bírósági határozatok és a legkiválóbb nemzetközi jogászok tanai döntő tekintélyt képeznek mindazokban az esetekben, amelyek nincsenek világosan szabályozva e három elsődleges jogforrás által“. S Descamps is megállapította a hágai bíróság statútumának tervezetében,³⁷ hogy a nemzetközi jogtudomány és bírósági gyakorlat a tételes jogalkalmazás és fejlődés *szervei* s hogy megvilágító jellegük (*caractère élucidateur*) van. Arrigo

³⁶ A. Verdross: *Einheit*. 67. s köv. II., U. ő: *Règles générales*. 305—6.

³⁷ *Procès-verbaux*. 306., 336.

*Cavaglieri*³⁸ szerint pedig ezek, ha nem is jogforrások, egyhangúságuk esetén kétségekívül igen fontos bizonyítékai egy jogszabály fennállásának.

I Fejezet.

A szuverénitásfogalom a jogtudósok tanaiban.

*Kuncz Ödön*³⁹ helyes megállapítása szerint a jogtudomány hivatott elsősorban az életben kialakult tényleges gyakorlat megállapítására, a kívánt pontossággal való fogalmazására, hiteles tartalma igazolására, egyszóval a szokásjog ki nyilvánítására; ezenfelül a jogtudomány hivatása a gyakorlati életben létrejött megégyezések tökéletesítése s összhangbaho zása a létező jogszabályok elveivel; az új jogszabályok az ő sugallatára jönnek létre, s hozzájárul a törvényrontó szokásjog kialakulásához is. A szuverénitás fogalma körül dülő tudomá nyos vitáknak részletekbe menő összehasonlítása tehát a vég ső, általunk helyesnek tartott fogalmazás leszűrése kedvéért nem pusztán jogászai szörszálhasogatás, a már levirágzott „Buchstabenjurisprudenz“ egy késő hajtása, ellenkezőleg, erre a kérdésre fokozottan érvényes *Adolf Trendelenburg*nak⁴⁰ az a megállapítása, hogy a helyes fogalommeghatározások a jog biztonság logikai örei, amelyek által ragadja meg a jog — mint *Moór*⁴¹ hozzáfűzi — a társadalmi jelenségek átláthatatlan tö megét, s uralkodik az emberi összeműködés, az élet felett; s igaza van *Carl Bergbohm*nak is, aki szerint meg a szavak za varából a gondolatok anarchiája keletkezik, valamint *Kauser* Lipótnak,⁴² aki szintén konstatálja, hogy „a definitio jelentő sége a gyakorlatban is van akkora, mint az elméletben. Csak, persze, jónak kell lennie!“

A jogtudósok véleményeinek összegyűjtése és kritikája minden jogtudomány előfeltétele. Már *Concha* Győző megállá pította ugyan, hogy a legjobb bírálát az volna, ha a bíráló az általa megkritizált munka helyett egy jobbat írna, ami sok ok-

³⁸ A. Cavaglieri: Règles générales. 325.

³⁹ Edmond Kuncz, II. 327—8.

⁴⁰ A. Trendelenburg, 168.

⁴¹ Moór: Logikum, 17. (Das Logische, 175.).

⁴² Kauser, 4.

ból lehetetlen lévén, a bíráló tevékenység mindig bizonyos meddőséggel jár. S mégis ő maga is közel félszáz dolgozatban foglalkozott behatóan mások tudományos munkásságával, mivel — mint *Ereky* István akadémiai emlékbeszédében⁴³ megállapítja — másrészt azzal is tisztában volt, hogy rendszeres kritikai tevékenység hiányában tudományról beszélni sem lehet; tisztában volt vele, hogy ha elődeinknek s egymásnak a munkáit továbbhaladásunkban fel nem használjuk, ha a mások munkáiba becsúszott tévedéseket illő kritikával el nem távolítjuk — akkor egymástól elszigetelten élő tudósaink ugyan lehetnek, de tudományról beszélni sem lehet.

S mivel a nemzetközi jogban a jogtudósok véleménye nemcsak elméleti súlyú, hanem — a jogforrásoknak a bíróságoktól eltekintve egyéb hiteles értelmezője nem lévén — mintegy másodlagos jogforrást is képez, a jogtudománynak itt még nagyobb szerepe van, mint a jog más területein. A logikai erő mellett tételesjogi erőre is szert tesz; sőt itt, ahol a szuverénítás tételesjogi fogalmát vizsgáljuk, éppen ez a jellege a fontos.

Ezeknek az elméleteknek részletes ismertetésére itt, sajnos, nem jutott hely. Munkámnak ez a része egyelőre lezárt kézirat alakjában várja a kiadást, s itt meg kell elégednem azzal, hogy csupán a legkiválóbb jogtudósok által mutatott főbb irányokra egészen vázlatosan rámutassak.

Ezeknek egy része fogalmilag abszolútnak, más része relatívnek tartja a szuverénitást. Kétségtelen ugyan, hogy emberi értelemben az *abszolútum* is viszonyfogalommá válik; bizonyos korlátozásokat az abszolút elméletek is szükségképen elismernek. Ez azonban nem logikai ellentmondás, s aki annak látja, szem elől téveszti, hogy az abszolútum a relatívumnak nem kontradiktórius, hanem csak kontrárius ellentéte. Miként a geometriában nem lehet véges testeknek tekinteni azokat, amelyek csak bizonyos irányban végtelenek, ugyanúgy a jogász sem tekintheti relatívnek azt a hatalmat, ami csak bizonyos irányban abszolút. Az ilyen hatalom egy harmadik eset a filozófiai relatívumon túl, de abszolútumon innen: szociológiai abszolútum. Más kérdés, hogy ha az abszolút szuverénitásnak lehetősége van is, léte azonban tagadható. Vagyis az abszolút szuverénitás hívei két csoportra oszthatók aszerint, hogy az abszolútként elképzelt szuverénitást létezőnek, bár az abszolút

⁴³ *Ereky*, 27.

elemek mellett relatív elemekkel is bírónak tartják, vagy a szükségkép felmerülő relatív elemeket a szuverénitás abszolút fogalmával nem tartván összeegyeztethetőnek, tagadják, hogy állami szuverénitás egyáltalán lenne.

Az abszolút szuverénitásnak azok a hívei, akik az állami szuverénitás létét nem vonják kétségbe, vagy pozitíve, vagy negatíve fejezik ki azt, amit a szuverénításban abszolútnak tartanak. Előbbi kifejezés a *hatalom* egy alakjának: legfőbb hatalomnak (*summa et suprema potestas*) vagy megszemélyesített kifejezéssel uralomnak, a végső döntés képességének, legfőbb és általános akaratnak, fenségnek, az önmeghatározás képességének, öncélnek, a hatáskörre való hatáskörnek, vagy a hatalmak összegeződésének, összhangjának, eredetiségének vagy terjedelmességének tartja a szuverénitást. Az utóbbi kifejezés pedig a *szabadság* egy alakját: korlátlan szabadságot, vagy megszemélyesítve alá nem vetettséget, kizárólagosságot, örök voltot, hibázhatatlanságot vagy legalább büntethetetlenséget, ellenőrizhetetlenséget, befolyásolhatatlanságot, oszthatatlanságot lát benne.

Az pedig, ami ezekben az elméletekben relatív, abban áll, hogy ezt a hatalmat, illetve szabadságot csak bizonyos irányban tartják fönnállónak; az a három irány, amelyben viszont korlátozást szenved: a szuverénitás tartalma, köre és tárgya. *Tartalmi* korlátoztsága abban áll, hogy nem minden, hanem csak bizonyos hatalmi ágakat ölel szükségkép magába. Ezek befelé az autonómiában, kifelé a nemzetközi személyiségben futnak össze. Sokan azonban még itt sem állnak meg, hanem külön felsorolnak minden egyes hatalmi ágat, amiben az államokat szuverénnek tartják. Ezek az autonómiát a jogalkotás különböző fokaira, a nemzetközi személyiséget az ú. n. alapjogokra bontják fel. A szuverénitás *körének* relativitása abban áll, hogy az abszolút elmélet hívei rendszerint csak befelé s nem kifelé is tartják azt abszolútnak, mert ezen megszorítás nélkül egyetlen állam szuverénitása az összes többiét kizárná. A belső és külső szuverénitásnak ez a megkülönböztetése azonban nem egyenlő a hatalom és szabadság, az autonómia és függetlenség különbségével; az állam hatalma és autonómiája u. i. nemcsak befelé, hanem kivételesen kifelé is megnyilvánulhat, s viszont az állam nemcsak kifelé, hanem befelé is lehet függő

helyzetben. De nem egyenlő ez a különbség a nemzetközi jogi és közjogi szuverenitás különbségével sem, amelyek nem kör, hanem nézőpont szempontjából különböznek egymástól. És mind a belső, mind a külső szuverenitás nézhető közjogi és nemzetközi jogi szempontból is egyaránt. A szuverenitás *tárgyának* a korlátozása végül azt jelenti, hogy az abszolút szuverenitás hívei nem minden tárgyú korlátozást tartanak vele ellentétben állónak. A tényleges korlátozás lehetőségét a legtöbben elismerik, s csak néhányan vannak, akik a szuverén államokat ellenállhatatlannak és győzhetetlennek tartják. A normatív korlátok közül az erkölcsi korlátozás lehetőségét a legtöbben szintén nem vonják kétségbe, hanem csak jogilag tartják a szuverén államokat korlátatlannak. Azok pedig, akik belátják, hogy a nemzetközi jog fejlődésének mai fokán az államok ma már jogilag sem tekinthetők teljesen korlátatlannak, legalább az idegen korlátoktól való abszolút mentességet állítják, s az állam lehető jogi korlátozásait önkorlátozásként konstruálják meg.

Az abszolút elméletek másik ágát azok képviselik, akik nem látják be, hogy az abszolút állami szuverenitás is lehet bizonyos irányokban relatív, s olyan állami szuverenitást keresnek, amely minden irányban abszolút. S mivel ilyen szuverenitás nem található, ezek az állami szuverenitás *tagadóivá* lesznek. A szuverenitásgondolat erejét mutatja azonban, hogy egészen ezek sem vetik el, hanem, nem lévén olyan konkrét személy, amelynek tulajdonságaként kimutatható lenne, megszemélytelenítik azt. Így jött létre az állami szuverenitás tagadásaként a jog-, világ- és egyéniszuverenitás elmélete.

Szemben az összes eddigi felfogásokkal a jogtudósok másik része a szuverenitást fogalmilag *relatívnak* tartja. Ezek szerint vagy abszolút volt ugyan kezdetben a szuverenitásfogalom, azok az életviszonyok azonban, amelyekben az abszolút szuverenitás elmélete kifejlődött, megváltozván, a szuverenitásnak ez a régi fogalma anachronizmuszá vált, amelyet át kell értelmezni; vagy már kialakulásakor is relatív volt ez a fogalom, hiszen mindig voltak fizikai, szociológiai, etikai és logikai korlátai.

A relatív szuverenitás épügy kifejezhető negatív- és pozitív-é, mint az abszolút. Előbbi értelemben a nemzetközi jogtól függő szabadságot, utóbbi értelemben a nemzetközi jogtól függő

hatalmat jelent. A szuverénítás, mint a nemzetközi jog korlátain belüli *szabadság*, megnyilvánulhat kifelé is, befelé is; ép ezért a relatív elméletek által is alkalmazott külső és belső szuverénítás megkülönböztetés nem födi a szabadság és hatalom ellentétét. Akik megszemélyesítik az államok nemzetközi jogi szabadságát, azok nevezik a szuverénítást függetlenségnek, kizárólagos nemzetközi jogközvetlenségnek, alá nem vetettségnek, oszthatatlanságnak, non-interventio-nak — relatív értelemben. A szuverénítás, mint a nemzetközi jog korlátain belüli *hatalom*, nem más, mint az államok nemzetközi jogi hatásköre. Akik ezt a két fogalmat teljesen egyenlőnek látják, tehát minden állami hatáskört szuverénításnak tartanak, tekintet nélkül konkrét tartalmára, azok gyakran megszemélyesítik ezt a hatáskört. Így jött létre azok felfogása, akik az állami szuverénításban nemzetközi jogi személyiséget, vagyis olyan képességeket látnak, aminek fogva az állam általában jogok és kötelességek alanyává lehet. Hasonló ehhez azoké, akik jogképességet látnak a szuverénításban, vagyis a személyiségnek valamely jog megszerzésében vagy valamely kötelezettség vállalásában való konkretizálódását. Vannak, akik közelebbről is megjelölik ezt a jogképességet a békés és háborús állami cselekvések területén. Ismét mások a cselekvőképességet tekintik a szuverénítás lényegének, ami semmi más, mint a joghatások előidézésére alkalmas tettek foganatosítására vonatkozó személyi képesség. Megszemélyesítő kifejezés a szuverénításnak a nemzetközi jog korlátain belül való autonómiaként való felfogása is, valamint az is, ha a szuverénítást az állam egy önálló alapjogának tartják, amely a magánjogi tulajdonjoggal analóg, s a többi alapjogokból, elsősorban az életre való jogból folyik. Ez a felfogás már átmenet ahhoz a másik felfogáscsoport-hoz, amely nem minden állami hatáskört tekint szuverénításnak, hanem csak azt, amely bizonyos minimumot meghaladó hatalmat biztosít az államnak. Ezt a minimumot vagy a jogalkotás, vagy általában a kultúra autonómiájának a képességében látják. S minthogy utóbbi a nemzet fogalmával is kapcsolatos, utóbbi felfogásban egyesül a nacionalizmus és szuverénítás eszméje. Csak kevésbé tér el ettől azok felfogása, akik a fenti minimumot az autarkiában vagy a hatáskör egységében keresik.

A szuverénitásfogalom a nemzetközi bíróóságok gyakorlatában.

Az eddigiekben a legtekintélyesebb jogtudósok szuverénitásáról alkotott véleményeinek rövid vázlatát ismertettük, mint a tételes nemzetközi jog egyik kisegítő, megismerési forrását. Nem a tudomány, hanem a pozitív jog szemszögéből vizsgáltuk tehát elméleteiket. Nem azt kutattuk egyelőre, hogy melyik vélemény a helyesebb, hanem hogy a világ szakembereinek véleménye hogyan oszlik meg az elképzelhető irányzatok közt, s hogy az uralkodó felfogás melyiket tartja tételesjogi helyzetnek.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy célunkat ilyen úton nem érthettük el. Az egymástól legeltérőbb szuverénitásfogalmak úgyszólván egyforma súllyal vannak képviselve az irodalomban. Egymáshoz viszonyított jelentőségük változik ugyan az idővel, de el nem enyészik, sem döntő győzelmet nem arat. Kétségtelen, hogy míg hajdan az abszolút szuverénitáselméletek uralták a teret, addig ma egyre nő a relatív elméletek száma; uralkodónak azonban ez a nézet sem mondható, míg az abszolút elméleteknek olyan tekintélyes képviselői lesznek, mint ma vannak.

Ha tehát ki akarunk lábolni ebből a nagy bizonytalanságból, ha el akarunk jutni a szuverénitásnak kétségtelen és tiszta fogalmához, akkor a nemzetközi bíróóságok ítéleteihez, a tételes nemzetközi jog eme második kisegítő forrásához kell fordulnunk. Hiszen ezek a tételes jogot alkalmazzák, az a szuverénitásfogalom tehát, amely belőlük visszatükröződik, bizonyára nem elméleti képzelődés, hanem a szuverénitás tételesjogi fogalma lesz. Teljes mértékben csatlakozunk ahhoz a véleményhez, amelyben az International Law Association oxfordi (XXXVII.) kongresszusának *LaPradelle* előadói közreműködése mellett működő albizottsága a hágai kodifikációs konferencia (1930) sikertelenségének okát annak az elvnek a fel nem ismerésében találta, hogy „a nemzetközi jog állandó szabályait ma a nemzetközi bírótól, nem pedig a törvényhozótól kiindulva kell keresni. Valamennyi közületben a bíró jogkutató tevékenysége

előzi meg a törvényhozóét. A nemzetekben megszervezett társadalmak már eljutottak a fejlődésnek arra a fokára, amelyben a törvényhozó a legfőbb tekintély; a nemzetközi társadalom azonban még abban a stádiumban van, amelynél a jog kizárólag a bírótól — a nemzetközi ügyekben bíráskodó bírótól — ered”.⁴⁴ Főleg két bíróság szerepe emelkedik ki messze a többiek közül ezen a téren. A hágai Állandó Nemzetközi Választott Bíróságé s a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságé. Előbbit az első hágai békekonferencián (1899) létesítették, a másodikon (1907) tökéletesítették, s egészen a világháború befejezéséig egyedüli bíróság volt, amely legalább bizonyos névleges állandósággal bírt. A vezetőszerpet azonban a világháború befejezése után átvette tőle az Állandó Nemzetközi Bíróság, amely egyrészt szorosabb összefüggésben van a Nemzetek Szövetségével, másrészt a modern követelményeknek is jobban megfelel. Jól mondja utóbbiról *Magyary* Géza kiváló posthumus munkájában,⁴⁵ hogy „az egész világ ellentmondás nélkül hajlik meg ítéletei és véleményei előtt, ami elutasíthatatlan világossággal bizonyítja, hogy ő a jog szellemének szuverén értelmezője. Nincs senki a világ kerekiségén, aki abszolútabb tekintéllyel tudná értelmezni a jog szellemét és rendelkezéseit, mint az Állandó Nemzetközi Bíróság. Ez a tagadhatatlan következtetés, amit működéséből levonhatunk”. „Le régime du droit est une des plus grandes idées de notre époque. C'est la Cour qui est en premier lieu destinée à réaliser ce régime”. Hiszen „la Cour n'a d'autre destination que de graver dans le coeur des peuples l'estime du droit et d'assurer sa domination”. Helytelenítenünk kell viszont A. *Weis*nek, az Állandó Nemzetközi Bíróság helyettes elnökének a „Lotus”-ügy tárgyalása alkalmából a bírósági ítélettel szemben nyilvánosságra hozott, s nyilvánvalóan politikailag motivált különvéleményét,⁴⁶ amely szerint a nemzetközi jog nem vélemények és rendszerek halmozódásából születik; nem bírósági ítéletek halmazában gyökerezik a forrása, bármennyire egybevágók is azok; ezek csak eszközök néhány for-

⁴⁴ *Király* Ferenc, 261—2.

⁴⁵ *Magyary*: Cour, 41., 55.

⁴⁶ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 22. (Série A. 10. — Arrêt n° 9). Affaire du „Lotus”. Leyde. 1927. Opinion dissidente de M. *Weisz*. 43—4.

malitás feltárására, néhány elv felszabadítására s ezeknek megfelelő formula adására. A nemzetközi jognak a valóságban nem lehet más forrása, mint a consensus omnium. Ezen okoskodás helytelen voltára még visszatérünk. Itt csak annyit, hogy mi a bírói ítéletekben, éppúgy, mint a jogtudósok tanításaiban, csupán megismerési s nem szoros értelemben vett jogforrást látunk, ami azonban, mint Manley O. Hudson⁴⁷ rámutat, idővel a nemzetközi jog valódi kódexévé válhat.

A bíróság ítéleteit azonban csak akkor érthetjük meg igazán, ha ismerjük azt a jogvitát, ami ezeket megelőzte, annál is inkább, mert ezekben az államokat éppúgy legkiválóbb jogtudósaik képviselték, mint ahogy az ítélkező nemzetközi bíróságok is ezekből alakultak meg.

I. A szuverénitás a háború előtti bíráskodásban.

1. A döntőbíráskodás virágzó korszaka a hágai Állandó Nemzetközi Választott Bíróság (Cour permanente d'arbitrage) létrejöttével kezdődik (1899), amelynek ítéletei természetesen az állami szuverénitás kérdésébe is belenyúlnak, s annak hol egyik, hol másik vitás oldalára vetnek világot. Ezen bíróság gyakorlata szerint *a szuverén államnak legelső ismérve, hogy az nem kényszeríthető*. Ezt a *Casablanca*-vitában⁴⁸ állapította meg a bíróság, amikor is elnöke H. L. Hamarskjöld, tagjai Guido Fusinato, Kriege, Sir Edward Fry és Louis Renault voltak. A vita úgy keletkezett, hogy 1908. szeptember 25-én Casablancában a francia idegenlégió öt katonája, köztük három német állampolgár, megszökött, s csónakon egy német hajót igyekezett elérni. Az üldözés hevében azonban a csónak felborult, s a szökevényeket a partra vonszolták, majd visszaszállították, előzőleg azonban az üldöző katonák s az üldözöttek szállítói közt, kik közt egy német konzuli titkár is volt, éles vita keletkezett a kényszer alkalmazásának jogossága tekintetében, aminek a franciák fenyegető fegyverhasználatát vetett véget. Az ügy az

⁴⁷ M. O. Hudson, 16. Helyesli Magyar: Cour, 55. is.

⁴⁸ W. Schücking: Werk. (II. Serie, 1. Bd. II. Teil). Ludwig von Bar: Der Casablanca-Streitfall zwischen dem Deutschen Reich und Frankreich. (Schiedsspruch vom 22. Mai 1909 auf Grund des Schiedsvertrages vom 24. November 1908.). 3—7., 14., 38.

Állandó Nemzetközi Választott Bíróság elé került, ahol Németország álláspontja az volt, hogy mivel szuverén államok fölött nem áll kényszerítő hatalom, ezért még egy jog kikényszerítésére sem szabad szuveréneknek egymással szemben ugyanolyan módon kényszert alkalmazniok, mint ezt magánszemélyek egymás közt tehetik, s még kevésbé szabad, ha ez a jog maga is vitás, mint a jelen esetben is az volt, ahol a francia hadsereghez való tartozással szembenállott a német állampolgárság. Azonkívül azt is állította Németország, hogy az erőszaknak ilyen jogtalan alkalmazása esetén az erőszakosan felforgatott előbbi tényleges állapot a sértett állam kérésére visszaállítandó, ami szintén nem történt meg. Elvileg a bíróság is a német álláspontot tette magáévá, mikor úgy döntött, hogy bár adott esetben a francia kormánynak volt igaza abban, hogy a szökevények az idegenlégió és nem a német konzul fennhatósága alá tartoztak, azonban a jóhiszeműen eljáró német államszervekkel szemben kényszert alkalmaznia nem lett volna szabad, vagy legalább is vissza kellett volna adnia a német állampolgárságú szökevényeket a konzulátusnak a letartóztatásukkal megzavart tényleges állapot helyreállítása végett.

2. Az, hogy az állam ellen kényszer nem alkalmazható, még nem jelent abszolút szuverénitást. A más állam által nem korlátozható állam ugyanis korlátozhatja önmagát; a hasonló szuverénnek alá nem vetett szuverén alá lehet vetve a nemzetközi jognak. S hogy az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság szerint annak alá van vetve, az kitűnik a *Maskat*-ügyben⁴⁹ hozott határozatából, melyben megállapítja, hogy *a szuverén állam szerződésai által kötve van*. Anglia és Franciaország egy 1862. március 10-i deklarációban kijelentették egymásnak, hogy Maskat és Zanzibar délkeletafrikai szultánságok függetlenségét nem fogják érinteni. Ezzel szemben Anglia a szultán egyenes kérésére több ízben katonai segílyt adott Maskatnak különböző felkelők és lázadók leverése végett. Franciaország ezekben a segílynnyújtásokban a szultánság függetlenségébe és szuverénitásába való beavatkozást látott, s a kérdést az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság elé vitte, ahol viszont az angolok álltak

⁴⁹ *Schücking*: Werk. (II. 1. J.): *Max Fleischmann*: Der Maskat-Fall zwischen Frankreich und England. (Schiedsabkommen vom 13. Oktober 1904. Schiedsspruch vom 8. August 1905.). 369—70.

elő azzal a váddal, hogy a bennszülöttek hajói — bár a szultán hozzájárulásával — francia lobogót viselnek, ami kérdésessé teszi állampolgárságukat, s így szintén sérti Maskat szuverénitását. A bíróság, amelynek elnöke H. *Lammassch* volt, tagjai pedig Melwille W. *Fuller* és A. F. de *Savornin Lohmann*, mind a két fél panaszát elutasította, mivel elvileg nem alkalmazható ugyan idegen katonaság egy állam területén, s polgárai nem hajózhatnak idegen lobogó alatt az állam szuverénitásának sérelme nélkül: mindazonáltal a szuverén ezen jogok gyakorlását illetőleg szerződésileg korlátozhatja magát, s szerződéseit kötni fogják szuverénitásának sérelme nélkül. Ezt tette Maskat is.

3. Még tovább megy az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság a *Japán-vitában*,⁵⁰ ahol nemcsak azt állapítja meg, hogy a szuverén államokat is korlátozzák a nemzetközi szerződések, hanem azt is, hogy *nem áll az, hogy a szuverénitás, mint szabály, tágan, az ezt korlátozó szerződések pedig, mint kivételek, szorosan értelmezendők, hanem mindkettőt a jóhiszem szerint kell értelmezni*. A vita úgy kezdődött, hogy Japán területén a külföldiek nem bírhattak ugyan ingatlanokat teljes tulajdonjoggal, örökbérlet címén azonban szerezhettek ilyeneket azokon a helyeken (főleg kikötőkben), ahol Japán szerződésileg megengedte a külföldiek tartózkodását. A külföldiek ilyen területekre építhettek is, sőt Japán Németországgal szemben 1896. április 4-én arra is kötelezte magát, hogy „a birtokosok, illetve jogutódaik telkeikért (Grundstücke) a szerződésszerű telekkamatok kivételével semmiféle adót vagy illetéket nem lesznek kötelesek fizetni“ — amely intézkedés a legnagyobb kedvezmény elve alapján a többi államok polgárait is megillette. Japán ezzel szemben egy szép napon kijelentette, hogy ez az adó- és illeték-kezdmény csak a talajra érvényes, a ráépített házakra viszont nem. Az érdekelt felek államai persze tiltakoztak, s az ügy hossz-szas tárgyalások után az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság elé került, melynek elnöke ez ügy tárgyalásánál Gregers

⁵⁰ *Schücking*: Werk. (II. 1. I.): Ferdinand von *Martitz*: Der Streitfall zwischen dem Deutschen Reich, Frankreich und Grossbritannien einerseits und Japan andererseits betreffend die Abgabenfreiheit der den Ausländern in den ehemaligen Fremdenniederlassungen Japans zu erblichem Besitzrecht verliehenen Grundstücke. (Schiedspruch vom 22. Mai 1905, auf Grund des Kompromisses vom 28. August, 1902.) 313. s. köv. II.

Gram volt, tagjai *Louis Renault* és *Itchiro Monato*. Japán védekezése,⁵¹ amelyet Japán ügyvivője *T. Miyaoka* és felkért jogtanácsosa *Descamps* báró adott elő, az volt, hogy kétség esetén a szuverénításban gyökerező adófelséget kell kiterjesztő módon értelmezni, az ezt korlátozó, tehát vele szemben kivételeket felállító nemzetközi szerződéseket viszont szorosan. Mivel pedig ezek a szerződések nem mondják meg világosan, hogy csak a telket kívánják-e mentesíteni a közszolgáltatások alól vagy a felépítményeket is, tehát értelmük kétséges: a szuverénítás javára kell ítélni, s az épületeket nem szabad mentesíteni. Ezzel szemben az európai hatalmaknak (egyébként v. *Martitz* szerint is helyes) álláspontja szerint⁵² nem áll, hogy a nemzetközi szerződések a szuverénítás korlátjai, tehát, hogy a szabályszerű állapotban szemben kivételek s így szorosan értelmezendők lennének. „Nemzetközi szerződések kötése és teljesítése a szuverénitást nem korlátozza, hanem kifejezésre juttatja“. Ezt a felfogást emelte jogerőre a bíróság szótöbbséggel hozott döntése (a japán bíró nem szavazott hazája ellen). A szerződés rendelkezései — mondja az ítélet — s a többi egyezmény is, melyeket a döntőbírósi jegyzőkönyv felemlít, nemcsak a telkekre vonatkoznak, amelyeket a japán kormány örökbérlet címén a külföldieknek átengedett, hanem mentesítik ezenkívül az összes épületeket, amelyek ezeken a telkeken épültek vagy épülni fognak, mindenféle adótól, illetéktől, váltságtól, járuléktól vagy általában köztartozástól.

4. A *Venezuela*-vitában⁵³ végül még tovább haladunk a

⁵¹ Statement of objections of the Imperial Japanese Government to the Contre-mémoire and conclusions of the Governments of Germany, France and Great-Britain. Presented by the agent and the counsel for the Imperial Japanese Government to the objections of the Government of Germany, France and Great-Britain. 79.

⁵² Baux perpétuels au Japon. Réponse présentée par les Gouvernements d'Allemagne, de France et de Grande Bretagne aux objections du Gouvernement Japonais. 42.

⁵³ *Schücking*: Werk. (H. 1. I.): Ludwig von Bar: Der Streitfall zwischen dem Deutschen Reich, England und Italien einerseits und Venezuela, Belgien, Frankreich, Mexiko, den Niederlanden, den Vereinigten Staaten, Schweden und Norwegen und Spanien andererseits. (Schiedsspruch vom 22. Februar 1904 auf Grund des Schiedsvertrages vom 7. Mai 1903.) 253—67., 293—4.

szuverénítás relativálása útján. A bíróság ítéletéből ugyanis itt az tűnik ki, hogy az államok egyenlőségét nem tartja abszolútnak, hanem csupán az egyenlő elbánással azonosítja; a szuverénitást pedig nemcsak a szerződéses korlátozásokkal nem tartja összeférhetetlennek, hanem *annak sem látja akadályát, hogy bizonyos esetekben a szuverén állam megegyezés nélkül is kötelezhető legyen.* A vita eredete az, hogy a XIX. század végén Venezuelában sok felkelés és forradalom volt, aminek következtében területén a külföldi állampolgárok tetemes károkat szenvedtek, sőt külföldi államadósságait sem tudta fizetni. Ezért 1901. végén a német, angol, majd az olasz kormány is diplomáciai úton kártérítést követelt tőle, amiben viszont Venezuela intervenciót látott, és tiltakozott ellene. Minisztere, Lopez *Barralt* hivatkozott arra, hogy a hitelezőknek módjukban állott, sőt kötelességük lett volna venezuelai bíróság előtt érvényesíteni jogukat; egy venezuelai rendelet (1901. I. 24.) ugyanis meghatározta, hogy minden 1899. V. 13. után (*Castros* elnökségének kezdete) keletkezett igény, hacsak vis major esete nem forog fenn, 90 napi határidő alatt érvényesítendő egy külön e célból létesített bizottság előtt, amelynek döntése ellen Venezuela legfőbb bíróságához lehetett fellebbezni, de csak egy 1873. II. 14-i rendelet előírásainak betartásával, amely szerint viszont túlzott igények érvényesítése ez előtt a bíróság előtt 500—3.000 bolívaros pénzbüntetést, vagy 6—24 havi szabadságvesztésbüntetést vonhat maga után, s amely szerint itt csak hatósági személy által hivatalában elkövetett kár érvényesíthető. Ezek a rendeletek a venezuelai miniszter szerint a belső törvényhozás aktusai, ha tehát hatályosságukat tagadnók, akkor a szuverénítás kellékeinek egyikét vonnánk kétségbe, míg másrésről alkalmazásukkal más államok szuverénitása nincs befolyásolva, mivel hatásuk Venezuela területére korlátozódik; a külföldiek privilegizálása egyébként is az egyenlőség elvébe ütköznék. A szövetségesek ezzel szemben felhozták, hogy a fentemlített rendeletek feltételei olyan súlyosak, hogy csak formailag tekinthetők jogsegélynek, lényegileg viszont a jogsegély megtagadásának (déní de justice), ami elég ok az intervencióra. Venezuela ugyanis csak az 1899. V. 13. után károkat vette tekintetbe, rövid határidőt szabott, büntetés kilátásbahelyezésével ijesztette vissza a károsultakat, nem független hatóságot jelölt ki első fórumul, s még

hozzá forradalmi pénzben akart fizetni. A vita tehát kiéleződött, a szövetségesek békés, majd háborús blokádot alkalmaztak, ami Venezuela ellenállása folytán háborúvá fajult, míg végül a felek megegyeztek, hogy az ügyet az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság elé viszik.

A bíróság, amelynek elnöke N. *Mourawiew* orosz miniszter, tagjai H. *Lammasch* és v. *Martens* voltak, ítéletében elvileg a szövetségeseknek adott igazat. Venezuelának s harnadik hitelező államoknak azon kifogásával szemben, hogy a szövetségesek javára hozott ítélet azok privilegizálását jelenti velük szemben, ami viszont az egyenlőség elvével ellenkezik, megállapítja a bíróság, hogy „az egyenlőség elve nem azt jelenti, hogy minden államnak minden esetben egyenlő jogokkal kell bírnia, hanem csak azt, hogy egyenlő előfeltételek esetén; ez az igazságos és ez felel meg a méltányosságnak, egyébként a nemzetközi jogban egyáltalában nem volnának különleges jogok szerzhetők”. Azzal a *Mallarmé* által felvetett ellenvetéssel szemben pedig, hogy a bíróság ítélete kényszeralkalmazáshoz fűzött jogokat, ami helytelen, mert maga a háború sem alapozza meg a győző jogát, hanem csak a békeszerződés: maga v. *Bar* is védi a bíróság ítéletét. Eltekintve attól, mondja, hogy debelláció esetén sincs szükség a békekötésre a hódítás érvényességéhez, elfelejti *Mallarmé*, hogy represszáliák által az azokat elszenvedők hozzájárulása nélkül is jogok, különösen zálogjogok alapíthatók meg. Ha pedig egy zálogjog represszáliák útján létrehozható, akkor háborús okkupáció útján méginkább keletkezhet, hisz a háború bizonyára nem ad kevesebb jogosultságot az ellenféllel szemben, mint a represszália, s a represszália által alapított jogok sem szűnnek meg bizonyára azért, ha az erősebb mértéket öltve, háborúvá alakul át. Egyszóval: a szuverén államok korlátozhatók jogilag, s ez a korlátozás nem szükségképen önkéntes (szerződéses), hanem esetleg kikényszerített.

II. A szuverénitás a háború utáni bíráskodásban.

Bár elvileg a háború előtti döntőbíróóságok még ma is igénybevehetők, illetve megalakíthatók, a nemzetközi bíráskodás súlypontja mégis a Nemzetek Szövetségével kapcsolatban létrejött Állandó Nemzetközi Bíróságra (Cour permanente de

Justice internationale) ment át. A nemzetközi bíraskodás alá bocsátott viták túlnyomó nagy részét ma ő dönti el, s így az ítéleteiben kialakult szuverénitásfogalom egyáltalán a háború utáni bíraskodásban tényleg érvényesülő, vagyis pozitív jogi szuverénitásnak tekinthető.

A bíróság következetes ennek a fogalomnak a kialakításában; de változékony a kifejezési módokban. Anélkül, hogy önmagával valaha is ellentétbe jönne, a szuverénitásnak hol inkább pozitív, hol meg negatív oldalát emeli ki. Hol mint hatalomról, hol mint szabadságról beszél róla, ami annál kevésbé ellentmondás, mert minden hatalom szabadság s minden szabadság hatalom is egyúttal. A lényeg, mint látni fogjuk, az, hogy ez a szuverénitás, akár pozitív, akár negatív megnyilvánulását vizsgáljuk, nem abszolút, hanem korlátozott, relatív: korlátozza a nemzetközi jog, amelyet a bíróság a nemzetközi szerződések összességével azonosít. Ekként az Állandó Nemzetközi Bíróság gyakorlata az önkorlátozási elméletekben kikristályosodott szuverénitásfogalmat tette lényegileg a magáévá, bár az önként létrehozott jogszabályokat valódi jogi korlátoknak tekintvén, amelyek az államot minden irányban korlátozhatják: szuverénitása az önkorlátozási elméletekhez való ragaszkodása ellenére is relatív, ha a relativitásnak azt a fokát, amely az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság szuverénitásfelfogásában megnyilvánult, mikor az a szuverén államokat nemcsak szerződésileg, hanem rájuk erőszakolt jogi kötelezettségekkel is megköthetőknek tartotta: nem éri is el.⁵⁴

1. A szuverénitás, mint relatív hatalom.

Az állami szuverénitás pozitív, hatalmi oldalát emeli ki az Állandó Nemzetközi Bíróság, mikor mint *kizárólagos nemzet-*

⁵⁴ A bíróságnak, mint ismeretes, két hivatalos nyelve van: a francia és az angol; tárgyalásait ezeken folytatja, s határozatai is mindkét nyelven megjelennek. Azonban mind a beszédeknek, illetve beadványoknak, mind a határozatoknak csak egyik nyelvű példánya hiteles (qui fera foi, being authoritative), és pedig a beszédek, illetve beadványok azon a nyelven hitelesek, amelyen benyújtották őket, a határozatok pedig azon, amely nyelvű példányt a bíróság a záradékban hitelesnek mondta ki. Idézeteinknél ép ezért nem fogunk sem a francia, sem az angol szöveghez ragaszkodni, hanem mindig a hiteles nyelven idézünk.

közi jogi hatásköréről beszél róla. Ezt teszi például abban a tanács jellegű határozatában (avis consultatif), amelyet a *Tunisian és a marokkói francia zónában* 1921. november 8-án kihirdetett állampolgársági rendeletek által előidézett nemzetközi viszályban hozott.⁵⁵ A viszály eredete az, hogy az említett napon a tuniszi hivatalos lapban két francia rendelet jelent meg. Az egyik szerint a Tuniszt kötelező nemzetközi jogi egyezmények és szerződések tiszteletbentartásával, s bizonyos kivételektől eltekintve, mindenki tuniszi, aki ott született, feltéve, hogy esetleg idegen állampolgárságú szüleinek egyike is ott született. A másik rendelet szerint pedig ezek — ismét további megszorításokkal — francia állampolgároknak tekintendők. Sőt még azok is, akik ily módon nem tartoznak a francia állampolgárok közé, bizonyos esetekben lemondhatnak a rendelet szerint idegen állampolgárságukról a francia javára. Ugyanezen a napon hasonló rendeleteket közölt a marokkói francia hivatalos lap is a marokkói francia zónát illetőleg. Az angol kormány persze nem nézte ezt jó szemmel, mert azok az idegen állampolgárok, akiknek bennszülött gyermekei ekként francia állampolgárokká váltak, túlnyomórészt angolok. Több tiltakozó jegyzék küldése után felajánlotta, hogy terjesszék az ügyet az Állandó Nemzetközi Bíróság döntése alá, amibe viszont a francia kormány nem ment bele, mert az állampolgárság kérdését túlságosan az állam belső alkotmányához tartozónak látta, semhogy az kizárólag jogi kérdésnek lenne tekinthető. A francia kormánynak — írja *Poincaré* francia miniszterelnök és külügyminiszter — *szuverén* joga van törvényeket hozni a külföldiek lezármozónak a területén-születés tényével szerzett állampolgársága tárgyában, s egy szuverén jog nem terjeszthető döntőbíráskodás alá. Ekkor Anglia az Egyezségokmány 15. szakasza alapján a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé terjesztette a kérdést,

⁵⁵ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 3. (Série B. N° 4.). Avis consultatif donné par la Cour à la date du 7 février 1923 sur la question da savoir: „Si le différend entre la France et la Grande-Bretagne au sujet des décrets de nationalité promulgués à Tunis et au Maroc (zone française) le 8 novembre 1921 et de leur application aux ressortissants britanniques est ou n'est pas, d'après le droit international, une affaire exclusivement d'ordre intérieur“. (Article 15, paragraphe 8, du Pacte). Leyde. 1923.

amit Franciaország ugyanezen szakasz (8) bekezdése alapján szintén azon a címen ellenzett, hogy szuverénitását sérti a belügyeibe, vagyis kizárólagos hatáskörébe való beavatkozás. A Tanács, mielőtt döntött volna, az Egyezségokmány 14. szakasza értelmében felkérte az Állandó Nemzetközi Bíróságot véleményének (avis consultatif) nyilvánítására, vajon az állampolgárság rendezése a szuverén államnak valóban kizárólagos hatáskörébe (compétence exclusive, domestic jurisdiction) tartozik-e.

A bíróság, amelynek ezen az ülészakon elnöke *Loder*, elnökhelyettese *Weisz*, tagjai *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Moore*, *Anzilotti*, *Huber*, *Beichmann* és *Negulescu* voltak, megállapította, hogy az a kérdés, vajon egy ügy az állam kizárólagos hatáskörébe tartozik-e vagy nem, lényegileg relatív: a nemzetközi viszonyok fejlődésétől függ. Ép ezért a nemzetközi jog mai fejlődési állapotában az állampolgárságra vonatkozó kérdések elvileg belesznek ebbe a hatáskörbe. Viszont lehetséges, hogy olyan kérdésekben, aminő az állampolgárság kérdése is, melyek elvileg nincsenek szabályozva a nemzetközi jog által, az államok teljesen önkényes rendelkezési szabadsága mégis meg van kötve más államokkal kötött egyezményei által. „En ce cas, la compétence de l'Etat, exclusive en principe, se trouve limitée par des règles de droit international“. S ez esetben nem alkalmazható az Egyezségokmány 15. szakaszának (8) bekezdése az így jogosított államokkal szemben, a vita tehát nemzetközi jogivá válik.⁵⁶ Egyszóval: a kizárólagos hatáskörként felfogott állami szuverénitás a bíróság felfogása szerint nem állhat ellentétben a nemzetközi joggal, hanem változik ennek tartalmával. Ép ezért véleménye szerint ez a konkrét eset, tekintve, hogy voltak a két állam közt olyan szerződések, amelyek kihathatnak a kérdés eldöntésére, amelyek értelmezése viszont már nemzetközi jogi kérdés: a nemzetközi jog értelmében nem olyan ügy, amely Franciaország kizárólagos hatáskörébe tartoznék, s amelynek nemzetközi fórum által való elintézése szuverénitását sérthetné.⁵⁷ Helyeslőleg méltatja a bíróság véleményét *Magyary Géza*⁵⁸ is. Az, hogy egy kérdés az állami szuverénitás,

⁵⁶ id. hely, 24.

⁵⁷ id. hely, 32.

⁵⁸ *Magyary*: Cour, 124—7.

kizárólagos hatáskör alá tartozik, — mondja — nem jelenti, hogy abszolúte az állam befolyásának van alávetve, hanem csupán azt, hogy ebben a kérdésben az állam egyedül, más érdekelt államok hozzájárulása nélkül határozhat. A vélemény lényege a Nemzetek Szövetsége hatáskörének az egyes államokétól való elhatárolása. „On ne peut pas nier que l'établissement de la Société des Nations touche beaucoup à la souveraineté des Etats. La liberté presque absolue, dont jouissaient les Etats avant la Société des Nations, a cessé à plusieurs points de vue par la restriction mutuelle des droits des Etats qui les oblige à une coopération intensive. D'autre part, la Société des Nations est loin d'absorber tous les droits souverains des Etats. Elle ne restreint que dans la mesure nécessaire pour atteindre les buts qu'elle s'est fixés. Où ces buts n'exigent pas une restriction, les Etats disposent tout librement“.

A *Memel*-terület szabályrendeletének az értelmezése tárgyában kipattant nemzetközi vitában⁵⁹ pedig, amely úgy keletkezett, hogy ezen terület direktóriumának elnökét, nyilván németbarát tevékenysége miatt, Litvánia — szuverénítására hivatkozással — állásából elmozdította, illetve visszahívta, maga a bíróság úgy döntött ugyan, hogy ez jogos volt, mivel az elnök visszahívását illetőleg kifejezett rendelkezés nincs, s ilyen esetben a szuverénitást kell kiterjesztőleg értelmezni:⁶⁰ a kisebbségben maradt bírák (A. S. de *Bustamante*, Rafael *Altamira*, Walther *Schücking* és Jonkheer van *Eysinga*) szintén nyilvánosságra hozták véleményüket egy kollektív ellenvélemény alakjában, amelyben azért helytelenítik Litvánia magatartását, mert a szuverénitás szerintük semmi más, mint *kizárólagos hatáskör*, tehát maga is egy kivétel a nemzetközi hatáskörbe tartozó ügyekkel szemben, amit tehát tágan értelmezni nem szabadna. „Igaz, — mondja ez a felfogás⁶¹ — hogy a *Memel*-terület autonóm egysége alá van vetve Litvánia szuverénításának, amelyre a Szövetséges Főhatalmak az egyezményes feltételek mellett a Párizsi Konvencióban (1—2. §§.) minden jogot és igényt átvttek, amit valaha Németország a *Memel*-területen

⁵⁹ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 49. Interprétation du Statut du territoire de Memel. Arrêt du 11 août 1932. Leyde. 1932.

⁶⁰ id. hely, 313—3. (23—4.)

⁶¹ id. hely, 346. (56), s köv. ll.: Opinion dissidente collective.

gyakorolt. De mit jelent Litvániának a Memel-terület autonóm egysége fölötti eme szuverénitása? Ha eltekintünk a nem szerződéses nemzetközi jogtól, és a Párizsi Konvención kívüli egyéb konvencióktól, amelyek Litvániát kötik, ezt a szuverénitást nem tarthatjuk egyébnek, mint amit a Párizsi Konvenció Litvánia kizárólagos hatáskörébe engedett át. (cette souveraineté n'est autre chose que ce que la Convention de Paris a laissé à la compétence exclusive de la Lithuanie). És minthogy a konvencióhoz mellékelt statútum a memeli képviselőháznak és nem az állam kormányzójának tartotta fenn a jogot a direktórium elnökének a visszahívására: Litvániának a Memel-vidék autonóm egysége fölötti szuverénitása nem foglalja magába a jogot a nevezett elnök visszahívására. A litván szuverénitás Memel autonómiájával szemben a területi jogoknak erősen korlátolt összesége (un ensemble de droits fort limité), melyek közé a Konvenció 1. és 2. szakasza s a Statútum 17. szakasza értelmében az elnök visszahívási joga nem tartozik. Sőt még csak le sem lehet vezetni a litván szuverénitásból ezt a jogot, amelyet a Statútum szövege nemcsak nem említ, hanem egyenesen kizár“.

2. A szuverénitás, mint relatív szabadság.

Még gyakoribb az az eset, mikor a bíróság a szuverénitásfogalomnak negatív, szabadságoldalát hangsúlyozza. Ezt annál is inkább meg kell tennie, mert így elkerüli azt az egyoldalúságot, amit a szuverénitásban pusztán hatáskört látó szerzőknek szemükre szoktak vetni, hogy tudniillik a szuverénitásban pusztán a nemzetközi jog függvényét látván, nem tudják megmagyarázni az olyan szuverénitás lényegét, ami ettől független (nemzetközi jogközösség fölötti vagy azon kívüli államok szuverénitása).

a) Ez a szemrehányás az Állandó Nemzetközi Bírósággal szemben nem hozható fel. A bíróságnak a *Lotus*-ügyben⁶² hozott ítéletén ugyanis ép az a vezérlő gondolat vonul végig, hogy *az állami szuverénitás függ a nemzetközi jogtól, de nem pusztán függvénye annak*; nemcsak mint hatáskör, hanem mint felsőbb hatáskör alól való mentesség, vagyis mint szabadság is felfog-

⁶² P. C. P. J. I. Série A/B. N° 22. (Série A. N° 10. — Arrêt n° 9). Affaire du „Lotus“. Leyde. 1927.

ható. A bíróság elé terjesztett tényállás a következő. 1920. augusztus 2-án éjjél felé a Konstantinápoly irányában hajózó Lotus nevű francia hajó Sigritől 6—7 tengeri mértföldnyire északra összeütközött a török Boz-Kourt nevű gőzessel. Utóbbi elsüllyedt, s a fedélzetén tartózkodók közül 8 török állampolgár a tengerbe veszett; a Lotus pedig, miután a többi 10 hajótöröttet megmentette, folytatta útját Konstantinápolyba. A török hatóságok a vizsgálat eredményeképp a hajónak a kérdéses időben ügyeletes tisztjét (*Demons*) a török hajó kapitányával együtt a francia konzul előzetes megkérdezése nélkül előzetes letartóztatásba helyezték gondatlanságból okozott emberölés gyanúja miatt, majd minden tiltakozása ellenére 24 napi fogházra és pénzbüntetésre ítélték. Az ügyből kifolyólag a francia kormány több demarsot intézett Törökországhoz, mire utóbbi az ügynek az Állandó Nemzetközi Bíróság elé vitelét ajánlotta, amit Franciaország el is fogadott.

A bíróság előtt, amelynek elnöke ezen az ülészakon *Huber*, helyettes elnöke *Weisz*, tagjai *Loder*, *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Moore*, *De Bustamante*, *Altamira*, *Oda*, *Anzilotti*, *Pessôa* és *Feizi-Daim Bey* voltak, a *Basdevant* által képviselt francia álláspont az volt, hogy a szuverénitás semmi több, mint nemzetközi jogi hatáskör lévén, a török hatóságoknak a büntetőbíráskodásra csak akkor lett volna hatáskörük, ha volna olyan nemzetközi jogtétel, amelyre ezt a hatáskört alapíthatnák, vagyis ha a nemzetközi jog hatáskörüket kifejezetten elismerné. A *Mahmout Essat Bey*, igazságügyminiszter által képviselt török álláspont viszont az volt, hogy Törökországnak szuverénitása következtében mindenütt van hatásköre, ahol ez nem ellenkezik a nemzetközi jog valamely szabályával. A bíróság, mivel a szavazatok megoszlottak, az elnök döntő szavával határozott, s a török álláspontnak adott igazat. A nemzetközi jog — mondja indokolásul⁶³ — független államok viszonyait szabályozza. Az ezeket kötő jogszabályok tehát az ő akaratukból erednek, ami egyezményekben és általában elfogadott gyakorlatban testesül meg. Az államoknak ebből a függetlenségéből folyik, hogy egymás területén hatalmat nem fejthetnek ki, ami az államok egyik legfontosabb korlátozása. Ebben az értelem-

⁶³ id. hely, 18 s köv. ll.

ben területiális a szuverénitás, hiszen területén kívül csak szerződéses vagy szokásjogi felhatalmazás esetén gyakorolható. Nem következik ellenben ebből, hogy az állam saját területén akár idegenekre is ki ne terjeszthetné hatalmát konkrét tiltó nemzetközi jogszabály hiányában. A nemzetközi jog korlátain belüli eme szabadság ép az, ami a szuverénitás lényege. „Mindaz, amit az államtól megkívánhatunk, csupán annyi, hogy ne lépje át azokat a határokat, amelyeket a nemzetközi jog húzott neki; ezeken a határokon innen gyakorolt államhatalmának (jurisdiction) a jogcíme szuverénításában található“. Az a francia tétel tehát, hogy Törökországnak bizonyítania kellene azt a jogszabályt, amelynek alapján hatalmát gyakorolta, éllentétben áll az általános nemzetközi joggal, s helyessége esetén minden nemzetközi bíráskodást lehetetlenné tenne, mert nincsen olyan univerzálisan elismert jogszabály, amire az államok hatalomgyakorlását alapozni lehetne. Vagyis nem Törökországnak kell bizonyítania olyan jogszabály létét, amely alapján eljárta, hanem Franciaországnak olyanokét, amelyek korlátozásait Törökország a büntetőeljárással áthágta volna. Franciaország ezt meg is próbálta, de sikertelenül. Első érve, hogy a külföldi által külföldön elkövetett bűncselekmény, pusztán azért, mert az áldozat belföldi, belföldön nem üldözhető, s hogy a jelen eset is ilyen lenne, mivel a gondatlanságból elkövetett emberölés színhelyeként a francia hajót, vagyis francia államterületet kell tekinteni: megdől azon, hogy az áldozatok a török hajón voltak, vagyis a cselekmény eredménye török területen következett be (távolsági bűncselekmény), s így elkövetési helye nem csupán francia, hanem török terület is. A másik francia érv, hogy a nyílt tengeren nem lévén szuverénitás, más állam hajóin nem gyakorolható államhatalom — amiből viszont a bíróság szerint nem folyik, hogy saját területén az állam más állam hajóján elkövetett cselekedet felett ne ítékezhetnék, ha a cselekmény elbírálására, magán az idegen államterületen elkövetve, kompetens volna. Végül olyan nemzetközi jogszabályt sem ismer a bíróság, amely összeütközés esetén a felelősségrevonást a hajók államainak kizárólagos hatáskörébe utalná. Inkább konkuráló illetékességről lehet szó. „En conséquence, — fejezi be a bíróság — la Turquie, en intentant, en vertu de la liberté que le droit international laisse à tout État souverain, les

poursuites pénales en question, n'a pu, en l'absence de pareils principes, agir en contradiction des principes du droit international aux termes du compromis“.

Azon bírák közül, akik a fenti ítélethez nem csatlakoztak, egyedül *Nyholm*⁶⁴ az, aki ezt azért teszi, mert a szuverénitásban pusztán jogi hatáskört lát, ami jogalap nélkül nem állhat fenn. A többi bírák egyszerűen azért nem csatlakoztak a fenti ítélethez, mert a szuverénitás korlátozottságát abban keresik, hogy az csak az állam területén, tehát befelé hat, kifelé nem — ami szerintünk, épúgy, mint az ítéletben képviselt többségi vélemény szerint is a szuverénitás korlátainak teljes félreismérése. Így okoskodik *Loder*,⁶⁵ aki szerint „a szuverénitás alapvető következménye, hogy az állam joga (speciálisan büntetőjoga) nem terjeszthető ki s nem bír kötelező erővel az állami területen kívül;“ hasonlóan *Weisz*,⁶⁶ aki hivatkozván a legfőbb francia bíróság (Cour de cassation) 1873. január 10-i ítéletére, mely szerint „le droit de punir émane du droit de souveraineté, qui ne s'étend pas au delà des limites du territoire“ (Dalloz. 1873. I. 41.), szintén megállapítja, hogy a határokon kívül „la souveraineté est en défaut;“ *Moore*⁶⁷ szerint szintén csak határain belül (within its own territory) szuverén az állam. Rafaél *Altamira*⁶⁸ végül azért helyezkedik szembe a bírósági ítélettel, mert Törökország eljárása szerinte az emberi személyiség jogainak a tiszteletébe ütközik, ami pedig minden társadalmi rend alapja. Az ő véleményükre azonban itt közelebbről felesleges kitérnünk; elég, ha a bíróság ítéletét összegezzük abban, hogy az állami szuverénitás *nem jog*, amit valami más jogból kellene levezetni, *hanem a jog korlátain belüli szabadság*, amelyet magát nem, hanem csak korlátait szükséges további jogokra viszszevezetni.

b) A szuverénitásnak szabadságként való felfogására mutat a bíróság gyakorlatában az a többször visszatérő gondolat, hogy kétség esetén *az állami szuverénitás kiterjesztőleg, az azt korlátozó nemzetközi jogszabályok viszont megszorítólag*

⁶⁴ id. hely, 60. (Opinion dissidente de M. Nyholm).

⁶⁵ id. hely, 34—5. (Opinion dissidente de M. Loder).

⁶⁶ id. hely, 44. s köv. II. (Opinion dissidente de M. Weisz).

⁶⁷ i. hely, 68. (Dissenting opinion by Mr. Moore).

⁶⁸ id. hely, 104. (Opinion dissidente de M. Altamira).

értelmezendők. Már rámutattunk ugyanis arra, hogy ha a szuverénitást pusztán hatáskörnek fognánk fel, ép megfordítva kellene döntenünk, mert akkor a kizárólagos hatáskörként (15. §. 8. bek.) fellépő állami szuverénitás a kivétel a nemzetközi jogilag szabályozott kérdésekkel szemben. Hogy a bíróság, szemben az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság gyakorlatával s néhány tagjának fentismertetett elierő véleményével mégis a szuverénitást értelmezi kiterjesztőleg, annak — ismételjük — a szuverénitásfogalom szabadságtermészei áll a háttérben, amely — mint a Lotus-ügyben láttuk — mindig érvényesül, ha konkrét nemzetközi jogi korlátjai nincsenek, amelyet tehát mindig fennállónak kell vélelmezni, míg megszorítása bizonyítva nincs, ami a kiterjesztő értelmezéssel egyértelmű. Ez volt a bíróság álláspontja a már fent ismertetett *Memel*-ügyben.⁶⁹ *Sidzikauskas* litván kiküldött⁷⁰ előadta, hogy a Memel-terület autonómiája nem más, mint ezen a területen Litvánia szuverén hatalmát korlátozó szabályok összesége. Ép ezért a szabályt képező szuverénitást kell kiterjesztőleg, az autonómiát pedig megszorítólag értelmezni, minekfolytán a litván állam csak azon szabályok által tekintendő a Memel-vidékkel szemben kötelezettnek, amelyek a Memel jogi helyzetét szabályozó Párizsi Konvencióban kifejezetten fel vannak sorolva. Minthogy pedig a memeli direktorium elnökének elmozdításáról itt szó sincs, ennek joga nyilvánvalólag megilleti Litvániát. A bíróság szótöbbséggel hozott határozatában ennek a felfogásnak adott igazságot a fent már ugyancsak ismertetett német állásponttal szemben, amely a szuverénitásnak pusztán hatásköri, s így kivétel-jellegét hangsúlyozta. „En ce qui concerne l'exercice de l'autonomie, — mondja a bíróság⁷¹ — la Cour estime qu'elle n'existe que dans les limites du Statut, et qu'à moins de dispositions contraires de la convention et de ses annexes les droits qui découlent de la souveraineté doivent s'appliquer“. Hiszen, mondja indokolásul, „tandis que la Lithuanie devait avoir la jouissance

⁶⁹ V. ö. az 59. jegyzettel.

⁷⁰ P. C. P. J. I. Série C. N° 59. *Interprétation du Statut du territoire de Memel*. XXVme Session. 1932. Leyde. 1933. Exposé de M. *Sidzikauskas* (agent du Gouvernement lithuanien) sur les points 1 à 4 de la Requête. 201—2.

⁷¹ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 49. 313—4. (23—4.).

de toute sa souveraineté sur le territoire cédé, sauf les limitations apportées à l'exercice de cette souveraineté, l'autonomie de Memel ne devait se mouvoir que dans les limites fixées et spécifiées. — Il s'ensuit que les pouvoirs souverains de la Lithuanie et les pouvoirs autonomes de Memel sont d'un ordre fort différent, en ce sens que l'exercice de ces derniers exige l'existence d'une règle juridique qui ne peut pas être tirée du silence de l'acte dont l'autonomie tire sa source, ni d'une interprétation ayant en vue d'élargir l'autonomie en empiétant sur le fonctionnement du pouvoir souverain“.

Ugyanez a gondolat uralkodik a bíróságnak abban a véleményében, amelyet 1926. július 23-i 11-ik rendes ülésén a *Nemzetközi Munkaorganizáció hatáskörének* tárgyában adott.⁷² A Nemzetközi Munkaorganizáció ugyanis 1924-ben tartott konferenciáján 81 contra 26 szótöbbséggel egy egyezménytervezetet alkotott az éjjeli pékmunkák tárgyában, amely a kenyérnek, süteményeknek s hasonló lisztkészítményeknek éjjeli gyártását megtiltja, kivéve, ha ezeket az illetők saját háztartási céljaikra készítik, s kivéve a kétszersült nagyban való gyártását. Sőt e konvenció a jelenlévő munkaadók minden tiltakozása ellenére azt is kimondta, hogy a tilalom nemcsak a munkások, hanem a munkaadók munkájára is vonatkozik. A munkaadók csoportja azonban ebbe nem nyugodott bele, hanem azt állítván, hogy ilyen egyezménytervezet készítése a tagállamok szuverénitására ütközik, kérte a Nemzetek Szövetségének Tanácsán keresztül az Állandó Nemzetközi Bíróságot véleményének nyilvántartására abban a kérdésben, vajon joga volt-e a Munkaorganizációnak arra, hogy mellékesen a munkaadók személyes munkáját is szabályozza. A bíróság, amelynek elnöke *Huber*, elnökhelyettese *Weisz*, tagjai *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Moore*, *de Bustamante*, *Altamira*, *Oda*, *Anzilotti* és *Pessôa* voltak, hivatkozással egy régebbi véleményére, amelyben a Munkaorganizáció hatáskörét illetőleg már egyszer állástfoglalt,⁷³

⁷² P. C. P. J. I. Series A/B. N° 19. (Series B. N° 13). Collection of advisory opinions. Competence of the International Labour Organisation to regulate, incidentally the personal work of the employer. Leyden. 1926.

⁷³ P. C. P. J. I. Series A/B. N° 2. (Series B N°s 2 and 3) Competence of the International Labor Organisation in regard to international regulation of the conditions of labor of persons employed in agriculture,

megismétli azt a véleményét, hogy a Nemzetközi Munkaorganizáció létrehozása az állami szuverénitásból folyó egyes jogokról való lemondást jelent, s következésképp az Organizáció hatáskörét nem lehet kiterjeszteni. Hogy jelen esetben mégsem a munkaadóknak, hanem az Organizációnak ad igazat, annak oka, hogy szerinte a párizskörnyéki békeszerződések XIII. részéből, amely az Organizáció hatáskörét szabályozza, kiterjesztő értelmezés nélkül is kitűnik, hogy a vitás kérdéshez hasonló ügyekben az Organizációnak van egyezménytervezetkésztési joga, vagyis hogy ezek nem tartoznak a tagállamok kizárólagos hatáskörébe.

A felső szavojai és gexi szabadzónák ügyében a bíróságnak 1930. december 6-án hozott rendeletében,⁷⁴ valamint ugyan ezen ügyben 1932. június 7-én hozott ítéletében⁷⁵ szintén egyik vezérlő gondolat (a szerződések megtartásának kötelezettsége mellett, amire később térünk vissza), hogy a szuverénitás korlátai nem értelmezhetők kiterjesztőleg. A vita alapja az volt, hogy a bécsi kongresszus (1815) aktájában Franciaország, Genf különleges gazdasági és politikai helyzetére tekintettel, hozzájárult ahhoz, hogy vámhatárát a Svájjal érintkező politikai határról akként vonja vissza, hogy a Genfből Versoy-n át Svájcba vezető út mindenkor szabad legyen, és sem az utasok, sem a posta, sem az árútranszportok ne legyenek kitéve vámügyben háborgatásnak. Ennek megfelelőleg kötelezte magát 1815. november 20-án, hogy vámhatárát az egész Gex-vidékről, 1816. március 16-án pedig, hogy Savoy bizonyos részéről visszavonja, ami meg is történt. Az ügyben lényeges változás csak a világháborút befejező versaillesi szerződés folytán jött létre, amelynek 435. szakasza megállapítja, hogy a szabadzónák jogi helyzete ma már nem felel meg a tényleges állapotoknak, s ezért azt az érdekeltek közös megegyezéssel újra fogják ren-

and examination of proposals for the organisation and development of the methods of agricultural production and other questions of a like character. Leyden. 1922.

⁷⁴ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 39. (Série A. N° 24). Affaire des zones franches de la Haute-Savoie et du pays de Gex (deuxième phase). Ordonnance du décembre 1930. Leyde. 1930. 12.

⁷⁵ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 46. Affaire des zones franches de la Haute-Savoie et du pays de Gex. Arrêt du 7 juin 1932. Leyde. 1932.

dezni. Mivel azonban a kívánt megegyezés Svájcnak a fennálló jogi állapothoz való ragaszkodása miatt hosszas tárgyalások után sem jött létre, Franciaország végül (1923) önhatalmúlag előretolta vámhatárát a politikai határra, s ezáltal a szabadzónákat ebbeli minőségükben megszüntette. Ebben a stádiumában került az ügy az Állandó Nemzetközi Bíróság elé.

A bíróság, amelynek elnöki teendőit ekkor *Anzilotti* látta el, tagjai pedig *Loder*, *Altamira*, *Oda*, *Huber*, *sir Cecil Hurst*, *Kellogg*, *Yovanovitch*, *Beichmann*, *Negulescu* és *Dreyfus* voltak, az eléjeterjesztett főkérdést, hogy nevezetesen az 1815- illetve 1816-os szerződések a versaillesi szerződés 435. §. (2) bekezdése ellenére is fennállanak-e még, s ha igen, joga volt-e Franciaországnak ezeken egyoldalúlag túltennie magát, mint később bővebben is látni fogjuk, Svájc javára döntötte el. Volt azonban néhány mellékkérdés is, amelyekben a bíróság határozott, s jelenleg ép ezek érdekelnek bennünket. Így Svájc felvetette azt az indítványt, hogy az eredeti szerződés helyes értelmezésével a gexi zóna területét még valamivel messzebbre kellene kiterjeszteni, mint amekkora volt, mielőtt Franciaország egyoldalúlag megszüntette. A bíróság azonban annak hangsúlyozásával, hogy a döntőbírósi szerződés Franciaország szuverenitását korlátozza, tehát kiterjesztőleg nem értelmezhető a korlátozott állam kifejezett hozzájárulása nélkül, amilyen értelmezés nélkül viszont a döntőbírósi szerződés nem vonatkoztatható ennek a kérdésnek az eldöntésére is, nem ment bele ennek a kérdésnek az elbírálásába.⁷⁶ Svájc képviselője felhívta ezenkívül arra is a bíróság figyelmét, hogy a francia kormány a világháború alatt a politikai határra felügyelőkdont állított, amely ott a bevitt árúk után illetékeket szedett. Kíváncsok volna ezért Svájc szerint megállapítani, hogy milyen illetékek szedhetők ilyen módon, mert feltehető, hogy ez az egész akció nem más, mint burkolt vámszedés; azonkívül a politikai határon nemcsak az árúk kivitelét és behozatalát nem volna szabad vámokkal sújtani, hanem semmilyen olyan illetéket nem szabadna kivetni, ami a Franciaországban termelt azonos árúkat egyenlően sújtja, a Svájcból bevitt árúknak pedig a szabadzónák területén egyáltalán minden köztehertől mentesnek kellene

⁷⁶ id. hely, (Série A/B. N° 46) 164 (72) s köv. ll.

lenniök (ami ellen Franciaország élénken tiltakozott). A bíróság Svájcnak ezt a kérését is elutasította. A szuverénítás tiszteletének az elvéből folyik, mondja, hogy egy állam csak annyiban nem gyakorolhatja szuverénitásból folyó jogait, amennyiben ezt egy kétségtelenül fennálló nemzetközi kötelesség tiltja. A szabadzónákra vonatkozó megegyezések azonban olyan rendelkezést, amely Franciaország sérelmezett magatartását kifejezetten megtiltaná, nem tartalmazznak, a francia szuverénítás korlátozottsága tehát ebben a viszonylatban bizonyítva nincs, legfeljebb csak kétséges, márpedig „dans le doute, une limitation de la souveraineté doit être interprétée restrictivement“. Egyszóval: a bíróság szerint semmi akadálya annak, hogy Franciaország a politikai határon nem vámtermészetű kincstári köztartozásokat szedjen.⁷⁷ *Altamira*, sir Cecil *Hurst*, *Yovanovitch*, *Negulescu* és *Eugène Dreyfus* eltérő véleményt jelentettek be az ítélettel szemben, ami azonban nem a jelen kérdések megoldására vonatkozik, hanem *Altamira* és *Hurst* a később vizsgálandó főkérdésre, *Negulescu* és *Dreyfus* pedig arra, hogy mért nem oldotta meg a bíróság pozitíve is a szabadzónák kérdését, ahelyett, hogy a francia álláspontot egyszerűen elutasítván, ezen terület helyzetének új rendezését a felek tetszésére hagyta. Sőt az itt ismertetett vitáról *Negulescu*⁷⁸ kifejezetten is elismeri, hogy „est en dehors du compromis, car aucune obligation internationale n'a limité sur ce point la souveraineté de la France“.

Végül hasonlóan döntött a bíróság az *albániai kisebbségi iskolák* tárgyában hozott véleményében is.⁷⁹ Ismeretes, hogy a balti, kaukázusi államok és Albánia tagulfelvétele előtt a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése azt az óhajtását fejezte ki, hogy nevezett államok a kisebbségi szerződések általános elveit magukra kötelezőeknek ismerjék el, a részletek fölött pedig egyezzenek meg a Tanáccsal. Ez meg is történt, s Albánia 1921. október 2-án kelt deklarációjában kötelezte magát kisebbségei védelmére, amely 1922. február 17-én ratifikáltatván, a Nemzetek Szövetsége garanciája alá vétetett. Ennek megfelelőleg

⁷⁷ id. hely, 166 (74) s köv. II.

⁷⁸ id. hely, 198 (106).

⁷⁹ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 64. Écoles minoritaires en Albanie. Avis consultatif du 6 Avril 1935. Leyde. 1935.

Albánia több törvényben, sőt alkotmányában (1928. XII. 1.) is elismerte a nyelvi és vallási kisebbségeknek azt a jogát, hogy a törvényes rendelkezéseknek megfelelőleg magániskolákat alapíthatnak (206—7. §§.). Ezzel szemben 1930. november 14-én a közoktatásügyi miniszter rendeletileg eltörölte az iskolai vallástanítást, 1933-ban pedig az albán országgyűlés az alkotmány fenti rendelkezéseit megváltoztatta, s elrendelte, hogy mindenfajta magániskolát be kell zárni. A kisebbségek persze petíciókkal fordultak a Nemzetek Szövetségéhez, amelynek Tanácsa a bíróság véleményét kérte ki. Albánia itt azzal védekezett, hogy nemcsak a kisebbségi, hanem minden magániskolát bezártak; a rendelkezés tehát általános érvényű és így nem ütközik bele a kisebbségi deklarációba, kivéve, ha azt tágan értelmezzük, ami azonban nem volna összhangban a kisebbségi jog általános elveivel; ez a jog ugyanis az albán állam szuverénitásának a korlátozása, s így nem értelmezhető kiterjesztőleg. „Au surplus, et comme le régime minoritaire est un régime exceptionnel exorbitant du droit commun, le texte en question devrait, en cas de doute, être interprété dans le sens le plus favorable à la souveraineté de l'État albanais”.⁸⁰ Ezzel szemben a bíróság, melynek elnöke ekkor sir Cecil Hurst, elnökhelyettese Guerrero, tagjai Rolin-Jaequemyns báró, Rostworowski gróf, Fromageot, Altamira, Anzilotti, Urrutia, Schücking, Negulescu és Jhr. van Eysinga voltak, szótöbbséggel úgy döntött, hogy jelen esetben nem alkalmazható Albániának fenti érve, mely szerint a szuverénitás korlátait kiterjesztőleg értelmezni nem szabad; ugyanis a kisebbségi deklaráció 5. szakaszának (1) bekezdése kiterjesztő értelmezés nélkül is, „selon sa lettre et son esprit” ellentétben áll a kisebbségi iskolák bezárásával, hiszen az, hogy a sérelmezett rendelkezés nem csupán a kisebbségekre vonatkozik, csak jogi, de nem tényleges egyenlőséget jelent, holott a deklaráció mindkettőt expressis verbis biztosítja (les mêmes garanties en droit et en fait.⁸¹) Tehát a bíróság ebben a

⁸⁰ id. hely, 15 (15).

⁸¹ Ez a gondolat, vagyis hogy egy nemzetközi szerződés által tiltott magatartást nem legitimál ezzel a szerződéssel szemben az a tény, hogy az érdekelt állam ezt a magatartást saját fajtájával és nemzetével szemben is tanúsítja: a bíróság gyakorlatában állandóan visszatér. V. ö. pl. P. C. P. J. I. Série A/B. N° 18. (Série A. N° 7). Affaire relative à certains

véleményében sem vonta kétségbe azt az elvet, hogy a szuverénitást s nem korlátait kell kiterjesztőleg értelmezni.⁸² Épp így nem vonták kétségbe ezt a tételt az ellentétes véleményt bejelentő C. J. B. *Hurst*, M. *Rostworowski* és Demetre *Negulescu*, akik szerint viszont Albániának volt igaza, mivel a kisebbségi deklaráció szószerinti értelmezése (le sens naturel des mots) nem ad a kisebbségeknek jogot magániskolák tartására. Ezekből a véleményekből tehát nyilván következik, hogy az albán szuverénitást megszorító deklaráció kiterjesztő értelmezését ezek a bírák sem tartják lehetségesnek.

c) Az eddigiekben azt láttuk, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság gyakorlatában az állami szuverénitás nemcsak mint hatáskör, hanem e mellett mint szabadság szerepel. Hogy ez alatt a bíróság nem abszolút, hanem korlátozott szabadságot ért, az már az eddigiekből is nyilvánvaló, hiszen a bíróság ismertetett ítéleteiben mindenütt csak azt hangsúlyozta, hogy az állami szuverénitás nem pusztá függvénye a nemzetközi jognak, hanem mindenütt érvényesül, ahol általa tiltva nincs, valamint hogy kétség esetén a szuverénitás s nem az azt korlátozó nemzetközi jog értelmezendő kiterjesztőleg, ami feltételezi a szuverénitás korlátozottságát. A kérdés csak az, hogy mik azok a korlátok, melyeket a bíróság a szuverénitás fogalmával még összeférhetőeknek tart, s mik azok, amelyek már szerinte megszüntetik azt? Részint tényleges, részint jogi korlátok jöhetnek számba.

A *tényleges korlátok*, ideértve a természeti, politikai és gazdasági korlátozásokat is, nem érintik szerinte a szuverénitást. Hogy a szuverénitás fennállását természeti korlátozásai nem szüntetik meg, az legvilágosabban a bíróságnak *Kelet-Grönland jogi helyzete* tárgyában hozott ítéletéből⁸³ világlik ki. Grönlandnak erre a gyéren lakott, jéghegyek és hóviharok

intêrêts allemands en Haute-Silésie Polonaise (fond). Arrêt du 25 mai 1926. Leyde. 1926., valamint P. C. P. J. I. Série A/B. N° 61. Appel contre une sentence du Tribunal Arbitral Mixte Hungaro-Tchécoslovaque (Université Péter Pázmány c) État Tchécoslovaque). Arrêt du 15 décembre 1933. Leyde. 1933. 243 (39).

⁸² id. hely, 22 (22).

⁸³ P. C. P. J. I. Séries A/B. N° 53. Legal status of Eastern Greenland. Judgement of April 5th, 1933. Leyden. 1933.

miatt alig hozzáférhető keleti részére a múlt század első fele óta Dánia terjesztette ki szuverénitását. Ő adott engedélyeket a természeti kincsek kiaknázására, a kereskedelemre, ő kolonizálta, ott missziós állomást létesített, sőt 1908-ban egy dán törvény adminisztrációjáról is rendelkezett. A világháború után ellenben Norvégia is szemet vetett erre a területre, s bár ott Dánia szuverénitása fenntartásával a norvég lakosoknak is széleskörű vadászati és halászati jogot biztosított, mindinkább kezdte hangoztatni, hogy ez a föld, vagy legalább is állandóan nem kolonizált része terra nullius, ahol Dánia nem helyezheti érdekeit az övéi elé, majd később hivatalos ellenőrzőszemélyeket is kezdett kiküldeni a grönlandi norvég vadászállomások felügyeletére, amit követett az, hogy néhány norvég vadász 1931. június 27-én a Mackenzie-öbölben egy norvég zászlót tűzött ki, s a Carlsberg Fjord és Bessel Fjord közti területet, vagyis Kelet-Grönlandot Norvégia számára okkupálnak jelentette ki; egy norvég királyi rendelet pedig erre a tényre hivatkozással 1931. július 10-én norvég szuverénitás alá helyezte. Ebben a stádiumában került az ügy az Állandó Nemzetközi Bíróság elé, ahol Dánia azzal indokolta panaszát, hogy a kérdéses terület hosszú idő óta békésen és állandóan gyakorolt szuverénitása alatt állt, amit az államok általában (s köztük Norvégia is) elismertek; nem volt tehát uratlan terület, amit okkupálni lehetett volna. Norvégia szerint viszont a dán szuverénitást azon a területen a természet mostohasága annyira korlátozta, hogy az (legalább is állandóan nem lakott részeiben) nem tekinthető szuverénitása alatt állónak, s így okkupálható volt.

A bíróság, amelynek elnöke ekkor *Adatci*, helyettes elnöke *Guerrero*, tagjai *Rolin-Jaequemyns* báró, *Rostworowski* gróf, *Fromageot*, *Anzilotti*, *Urrutia*, sir *Cecil Hurst*, *Schücking*, *Negulescu*, Jhr. van *Eysinga*, *Wang*, *Vogt* és *Zahle* voltak, 12 szóval 2 ellen a dán álláspontnak adott igazat. Megállapította, hogy az állami szuverénitást a természetes korlátozottság nem szünteti meg feltétlenül; a bíróság eddig is gyakran igen kevéssel megelégedett a szuverén jogok tényleges gyakorlása terén (has been satisfied with very little in the way of the actual exercise of sovereign rights), különösen ha ritka népességű vagy lakatlan területek szuverénitásáról volt szó, feltéve, hogy más államnak erősebb igénye nincs rá, amint hogy a jelen esetben a bíró-

ság szerint nincs, mivel Dánia szuverénitását a vitás területen 1921-ig egy állam sem vonta kétségbe, s 1931-ig magának egy sem igényelte.⁸⁴ Vagyis a norvég okkupáció jogtalan és érvénytelen. Ellenvéleményt csak ketten jelentettek be, s ezek közül *Anzilotti* szintén jogtalannak tartja a norvég okkupációt, ami szerződésbe ütközik, bár a szuverénitás 1919-ben Norvégiához intézett nemleges nyilatkozata folytán Dániát sem illeti ott meg szerinte. Egyedül a norvég ad hoc bíró, *Benjamin Vogt*, az, aki a dán szuverénitást Kelet-Grönland területén a *corpus possessionis* hiányára hivatkozva tagadja.

A tényleges korlátozások további fajai a politikai és gazdasági korlátozások. Hogy a bíróság a szuverénitás szempontjából ezeket sem tartja lényegesnek, az kitűnik a *német-osztrák vámúnió* tárgyában hozott véleményéből,⁸⁵ amely kérdésünk szempontjából már csak azért is egyik legnagyobb jelentőségű határozata a bíróságnak, mert az azt megelőző vitában a legkülönbözőbb szuverénitásfelfogások cikáznak el szemünk előtt, amelyek egymás hibáira kölcsönösen rámutatva vezetnek el végül a bíróságnak 8 a 7 ellen szótöbbséggel hozott végfelfogásához. A vita kiindulópontja, hogy a világháborút befejező *saint-germaini* szerződés (1919. IX. 10.) 88. szakasza, amely lényegileg egyezik a *versaillesi* békeszerződés (1919. VI. 28.) 80. szakaszával, kimondja, hogy „Ausztia függetlensége elidegeníthetetlen, kivéve ha elidegenítéséhez a Nemzetek Szövetségének Tanácsa hozzájárul“. S ennek megfelelőleg a genfi jegyzőkönyvben (1922. X. 4.) az Ausztriának pénzügyi és gazdasági segítyt nyújtó hatalmak (Anglia, Franciaország, Olaszország, Csehszlovákia), kikhez később Spanyolország és Belgium is csatlakozott, ünnepélyesen kötelezték magukat, hogy Ausztia politikai függetlenségét, területi integritását és szuverénitását tiszteletben tartják, ezt a függetlenséget sem közvetlenül, sem közvetve nem veszélyeztetik, s másrészt Ausztia is kötelezte magát a *saint-germaini* szerződés 88. szakasza értelmében, hogy nem idegeníti el függetlenségét, tartózkodni fog minden gazdasági vagy pénz-

⁸⁴ id. hely, 46 (28).

⁸⁵ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 41. Régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche. (Protocole du 19 mars 1931). Avis consultatif du 5 septembre 1931. Leyde. 1931.

ügyi érintkezéstől vagy szerződéstől, amely ezt a függetlenséget közvetlenül vagy közvetve veszélyeztetné, ami azonban nem érinti azt a szabadságát, hogy egyéb esetekben vámügyekben, kereskedelmi és pénzügyi viszonylatban is cselekedhessen. A bonyodalom mármost ott kezdődött, hogy Németország és Ausztria 1931. március 19-én Bécsben egy jegyzőkönyvet írtak alá, melyben megegyeztek egy olyan szerződés kötésében, amely a két állam vám- és kereskedelmi politikai viszonyát a jegyzőkönyvben lefektetett elveknek megfelelő közös nevezőre hozza, s így voltaképp egy vámunióhoz vezet el. Ekkor fordult a Nemzetek Szövetségének Tanácsa a bírósághoz, hogy megkérdezzé, vajon ez a jegyzőkönyv nem ütközik-e bele az előbb ismertetett jogforrásokba.

A német kormány álláspontja, amelyet Viktor *Bruns* fejtett ki 1931. június 30-án benyújtott expozéjában,⁸⁶ az volt, hogy az állam önálló léte két feltételtől függ. Elsősorban saját területének kell lennie, amely határokkal van elválasztva a többi államok területétől. Másodszor ezen terület népességének egyetlen alkotmány (constitution) által kell egyesítve lennie; vagyis szerveinek a döntés legfőbb hatalmával (suprême pouvoir de décision) kell bírniok az államban. Az ilyen államot mondjuk szuverénnek. Függetlenségről pedig akkor beszélünk, ha a döntésnek ezt a szabadságát (liberté de décision) más államokkal való viszonylatban szemléljük. Ha az állam ezeknek a feltételeknek megfelel, nemzetközi jogi személy (personne juridique de droit international). Vagyis a teljes nemzetközi jogi személyiség annyit jelent, hogy az államnak kizárólagos joga van a szuverénítésre saját területén, és joga van külső viszonyait kizárólag saját szervei cselekedetei által rendezni. S aszerint, hogy ez a jogi személyiség kifelé vagy befelé nyilvánul-e meg, beszélünk szuverénítésről vagy pedig függetlenségről. Mivel tehát az állam függetlensége semmi más, mint jogi képessége más államokhoz való viszonyának saját szervei kizárólagos döntésével való meghatározására: ez a képesség magába foglalja a függetlenség egészben vagy részben való elidegeni-

⁸⁶ P. C. P. J. I. Série C. N° 53. Régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche. XXIme Session. 1931. Première partie. Pièces de la procédure écrites. Section C. Exposés écrits. Exposé écrit du Gouvernement Allemand. (26, Juin 1931). 52—3., 55—9., 64.

tésének jogát is. Természetes, hogy ha az állam ezzel a jogával élve, nemcsak korlátozza, hanem teljesen veszni hagyja függetlenségét, akkor ipso facto megszűnik jogi személyisége. Nyilvánvaló, hogy a páriskörnyéki békeszerződések hivatkozott szakaszai csak az utóbbi teljes elidegenítést tiltják, s nem az egyszerű korlátozásokat, amely utóbbiakat már csak azért sem ellenezhetik, mert önmaguk is ilyenekül tekintendők. Más megvilágítással, de hasonló eredményhez jut Ausztria is E. Kaufmann által írt exposéjában.⁸⁷ A szuverén és független államokat az jellemzi, mondja, hogy alá vannak vetve a nemzetközi jog írott és szokásjogi szabályainak, de egyszersmindt alkotói is ezeknek. Ez a jog tehát, amely szerinte az állam alapjogainak egyike, azt jelenti, hogy az államnak más államokkal szemben joga van arra, hogy teljes szabadsággal fejtsse ki tevékenységét bel- és külügyi tekintetében, érdekeinek és szükségleteinek tetszés szerinti mérlegelésével, anélkül, hogy bármilyen felsőbb akarat ellenőrzésének, ingerenciájának vagy irányításának alá volna vetve. A függetlenség pedig semmi más, mint eme szuverénítás külső képe, mégpedig a politikai függetlenség a politikai szuverénításé, a gazdasági függetlenség pedig a gazdasági ügyekben való szuverénításé. Természetes, folytatja, hogy ez a függetlenség éppúgy nem abszolút, mint a szuverénítás sem az. Nem szüntetik meg a tényleges korlátozások, melyek a nemzetközi élet fejlődésével egyre szaporodnak, sőt a jogi korlátozások sem, ha csupán önkorlátozások. Ezek megnyilvánulásai s nemi korlátjai a szuverénitásnak. Vagyis a függetlenség az államok szabadságát jelzi kölcsönös függésüknek a keretein belül függetlenségük korlátaiknak önként, érdekeiknek saját mérlegelésük alapján való kiválasztására, anélkül, hogy ebben más államoknak alá volnának vetve. A függetlenség tisztelete tehát semmi más, mint a tartózkodás kötelessége — néhány kivételes esettől eltekintve — minden intervenciótól a függetlenség előbb ismertetett korlátaiknak meghatározása tekintetében. Ilyen megvilágításban azután a vámúnió nem érinti Ausztria szuverénitását, mivel nem rendeli alá önkorlátozási képességét Németország

⁸⁷ id. hely. Exposé écrit du Gouvernement fédéral Autrichien. (26, juin 1931). 87—90., 94.

befolyásának, s mivel egyébként is bármikor felmondható. „Le régime douanier envisagé repose sur l'idée d'une collaboration paritaire, d'une coordination sur le pied d'une parfaite égalité de leurs intérêts“.

Ezzel szemben a francia kormány emlékiratában⁸⁸ azt a véleményt szögezi le, hogy a függetlenség tisztán jogi értelemben azt jelenti elsősorban, hogy az államnak saját léte (une existence propre) van, amely más szervezett tekintélytől nem függ. Nem jelenti viszont azt, hogy az állam mentesíthetné magát a nemzetközi jog fennhatósága vagy azon jogi kötelezettsége alól, hogy alkalmazkodnia kell azokhoz a kötelezettségekhez, amelyeket elfogadott. Inkább hármas jelentése van: 1° a szuverén állam önmaga tehet meg mindent, ami hatáskörébe tartozik, 2° nem köteles követni azokat a direktívákat, amelyeket egy más állam szeretne ráerőszakolni, 3° olyan saját cselekvési köre van, amely saját céljainak megfelel. Az így felfogott szuverénítás azonban nem fér össze a vámúnióval, hiszen ez támadást jelent Ausztria azon joga ellen, hogy hatáskörében maga cselekedhessék idegen beavatkozás nélkül, s másrészt nem is hagyna Ausztriának olyan cselekvési kört, ami saját céljainak megfelel. Sőt mindezekon túlmenőleg, a szuverénítás nemcsak jogi, hanem politikai és gazdasági függetlenséget is jelent, a nevezett szerződések tehát a függetlenség ezen ágának az elidegenítését is tiltják, márpedig az egészen kétségtelen, hogy a hatalmas Németország s a gyenge kis Ausztria közti únióban tényleges (politikai s gazdasági) egyenlőségről szó sem lehet. Utóbbi értelemben nyilatkozott Csehszlovákia is.⁸⁹ A függetlenség szerinte is érthető nem jogi és jogi értelemben. Első értelemben főleg a politikai gazdaságtan használja mind államokra, mind egyénekre; de beszélhetünk ilyen értelemben kulturális, pénzügyi stb. függetlenségről is (tényleges függetlenség). Viszont a jogi függetlenség a jogi kötelezettségek hiányát s következőképp azt a helyzetet jelenti, melyben egy ál-

⁸⁸ id. hely, Mémoire présenté au nom du Gouvernement de la République Française (1er juillet 1931). 119—20., 122., 127., 138., s. köv. II.

⁸⁹ id. hely, Exposé juridique présenté à la Cour Permanente de Justice Internationale par le Gouvernement Tchécoslovaque. (30 Juin 1931). 166—7.

lam egy másikkal szemben teljes cselekvési szabadsággal bír. Vámúnió esetén Ausztriára szerinte egyik fogalom sem lenne alkalmazható. Találóaan felel végül ezekre az ellenvetésekre a döntés előtti szóbeli expozéjában E. *Kaufmann*.⁹⁰ „Az állam szabadsága — mondja — számolni saját helyzetével és érdekeivel, tetszés szerint választani meg vámrendszerét, amint azt kedvezőnek vagy szükségesnek ítéli népe jólétének és nemzetgazdaságának szempontjából, és ennek módozatait tetszés szerint meghatározni, anélkül, hogy ebben egy idegen akarat befolyásának alá lenne vetve: íme ez a lényege a gazdasági téren megnyilvánuló függetlenségnek. Ausztria tehát jogosult tiszteletet követelni függetlenségének eme megnyilvánulása számára“.

Ilyen előzmények után hozta meg a bíróság, amelynek elnöke ekkor *Adatci*, helyettes elnöke *Guerrero*, tagjai *Kellogg*, *Rolin-Jaequemyns* báró, *Rostworowski* gróf, *Formageot*, *de Bustamante*, *Altamira*, *Anzilotti*, *Urrutia*, sir *Cecil Hurst*, *Schücking*, *Negulescu*, *Jonkheer van Eysinga* és *Wang* voltak, egyetlen szótöbbséggel vélemény jellegű határozatát, melyben kimondotta, hogy az 1931. március 19-i jegyzőkönyvben tervezett vámegyezmény Németország és Ausztria között az 1922 október 4-i genfi jegyzőkönyvvel nem lenne összeegyeztethető, viszont a békeszerződések felhívott rendelkezéseit nem sértené; más szóval Ausztria gazdasági és pénzügyi önállóságába, s nem függetlenségébe vagy szuverénitásába ütköznék. „Que l'établissement de ce régime — mondja a bíróság⁹¹ — ne constitue pas par lui-même un acte d'aliénation de l'indépendance de l'Autriche, on saurait guère le contester, car l'Autriche ne cesse pas par là d'être, dans l'intérieur de ses frontières, un État distinct y ayant son propre gouvernement ainsi que sa propre administration, et, sinon par la réciprocité qu'implique, en droit sinon en fait, le traité projeté, du moins par la possibilité de dénoncer le traité, on peut dire que juridiquement l'Autriche garde l'exercice éventuel de son indépendance. — On peut même soutenir, si l'on se réfère au texte de l'article 88 du traité de paix que,

⁹⁰ id. hely, Exposé de M. le Professeur *Kaufmann* (représentant le Gouvernement autrichien). 315.

⁹¹ Série A/B. N° 41., 53 (19) s köv. II.

l'indépendance de l'Autriche ne se trouvant pas, à proprement parler, mise en périle au sens dudit article, il n'y aurait pas, au point de vue juridique, opposition avec ledit article". Ezzel szemben „si on considère, de ce point de vue économique auquel est placé le Protocole de Genève 1922, l'ensemble du régime projeté par le Protocole austro-allemand de Vienne 1931, il est difficile de soutenir que ce régime ne soit pas de nature à menacer l'indépendance économique de l'Autriche, et soit, par conséquent, en harmonie avec les engagements spécifiquement pris par l'Autriche dans ce protocole en ce qui concerne son indépendance économique". A bíróságnak ebből a döntéséből napnál világosabban tűnik ki az a véleménye, hogy a szuverénitás fennállását a politikai és gazdasági, egyszóval a tényleges korlátozások nem érintik. S habár sajnálatos is, hogy ép ilyen döntő jelentőségű kérdés megítélésében a bíróság tagjainak véleménye annyira megoszlott, hogy a többségi vélemény csupán egy szótöbbséggel tudott létrejönni, szerintünk ez a körülmény már csak azért sem rendíti meg ezen határozat nagy erkölcsi és jogi súlyát, mert a különvéleményt bejelentő bírák egy része azért nem csatlakozott hozzá, mivel a szuverénitás szempontjából túl enyhének, másik meg mert túl szigorúnak tartja, ami viszont azt bizonyítja, hogy az ítélet helyesen találta el az arany középutat.

Az előbbi nézetet képviseli *Guerrero, Rostworowski gróf, Fromageot, Altamira, Urrutia* és *Negulescu* véleménye, akik csatlakoznak a bíróságnak ahhoz a döntéséhez, hogy az osztrák-német vámúnió jogszabályt sért, ellenben ez a jogszabály szerintük nem csupán a genfi jegyzőkönyv, hanem a békeszerződések is, mert ha Ausztria gazdasági függetlensége fenyegetve van, akkor veszélyeztetve van általában a függetlensége is, amit utóbbi szerződések védenek. Ezen vélemény helytelensége kézenfekvő, s nyilvánvalólag a különböző jelentéssel bíró azonos terminológia zavarta meg; helyes értelmezéssel a bíróság gazdasági függetlenség alatt tényleges, az általános függetlenség alatt meg jogi függetlenséget értett, emelyeket egészen szerencsétlen gondolat összezavarni. Az utóbbi — az előbbinél sokkal szerencsésebb — végletet képviseli *Adatci, Kellogg, Rolin-Jaequemyns*, sir Cecil *Hurst, Schücking*, jonkheer van *Eysinga* és *Wang* kol-

lektív ellenvéleménye,⁹² amelyet J. L. *Brierly*⁹³ is helyesel, s amely voltaképp csak azért tér el gyakorlati következtetéseiben a többségi véleménytől, mert erősebben hangsúlyozza az — egyébként a bíróság gyakorlatában is támaszt találó — relatív önkorlátozási elmélet helyességét. A függetlenség olyan kifejezés, — mondja kissé túlzó optimizmussal ez a felfogás — amely ha különböző definíciói vannak is, végeredményében tisztázott fogalom a nemzetközi jog minden írója előtt. Jogi értelemben akkor nem lenne független az állam, ha függőség állapotába kerülne más hatalommal szemben, ha megszűnnék önmaga gyakorolni saját területén a *summa potestatis* vagy szuverénitást, vagyis ha elvesztené a jogot, hogy saját területe kormányzása tekintetében saját belátása szerint hozhassa határozatait. Cselekvési szabadságának azok a korlátozásai ellenben, amelyekhez hozzájárult, nem érintik függetlenségét, feltéve, hogy az állam ezáltal nem fosztotta meg magát a szervezett hatalomtól. S még kevésbé szüntetik meg a függetlenséget a nemzetközi jog korlátozásai. Világos tehát szerintük a különbség az állami függetlenség elidegenítése és olyan megszorítása közt, amely az állam szuverénitásának vagyis függetlenségének nem elvesztését, hanem gyakorlását jelenti. Utóbbira legjobb példa a népszövetségi tagság, amely megszorítja függetlenségüket, anélkül, hogy megszüntetné. Sőt voltaképp minden szerződés ezt teszi a szuverénitásban gyökerező jogokkal, s ép ezért nem lehet abszolút szuverénitásról szó. Az állami függetlenség elidegenítése csak akkor következik be, ha a szuverén hatalmak gyakorlásának a joga más államra vagy államcsoportra száll át. A 88. szakasz azon kifejezése pedig, — folytatják a bírák — hogy Ausztriának nemcsak elidegenítenie, hanem veszélyeztetnie (*compromettre, mettre en danger*) sem szabad függetlenségét, nyilván olyan körülményre céloz, amely veszélynek teszi ki Ausztriának, mint saját területén a fenti értelemben vett függetlenségből folyó összes jogok gyakorlására képes államnak állandó létezését. Mindezekről pedig a vámnúióban szó sincs. Egyébként is, ha a sáint-germaini szerződésben Ausztriára ne-

⁹² id. hely, 74 (41) s köv. II. *Opinion dissidente de MM. Adatci, Kellogg, le baron Rolin-Jaequemyns, Sir Cecil Hurst, MM. Schücking, le jonkheer van Eysinga et Wang Chuan Hui.*

⁹³ J. L. *Brierly*: *Opinion*, 68. s köv. II.

hezédő számos korlátozás, valamint a három genfi jegyzőkönyv katonai, pénzügyi és gazdasági korlátozásai, amelyek nagyon is érintik az állami szuverénitást, s még csak viszonyosság jellegével sem bírnak, általában elismerten nem érintették Ausztria szuverénitását és függetlenségét, akkor *a fortiori* következik, hogy a bécsi jegyzőkönyvben tervbevett rendszabályok, amelyek az egyenlőség és reciprocitás elvén nyugosznak, még kevésbé érintik azt. — Ezen véleménynek legnagyobb hibája az, ami helyes benne: hogy nyílt kapukat dönget, s egyáltalán nincs ellentétben a bíróságnak a szuverénitás kérdésében elfogadott véleményével. A bíróság, mint láttuk, egy szóval sem mondta azt, hogy a tervbevett vámúnió Ausztria szuverénitására (jogi függetlenségébe) ütközik, sőt egyenesen hangsúlyozta, hogy nem ütközik abba, és csak azért tartja megengedhetetlennek, mert Ausztriának a genfi jegyzőkönyvben védelmezett tényleges függetlenségét sérti, aminek azonban az előbbi képességhez semmi köze. Ezzel a döntéssel szemben szerintünk csak azt lehetne felhozni, hogy maga a genfi jegyzőkönyv is sérti Ausztria tényleges függetlenségét,⁹⁴ de nem azt, hogy a bíróság helytelen szuverénitásfogalomból indul ki. A bíróságnak a szuverénitásról leszögezett véleménye ebben a háttérben csupán annyi, hogy az nem tényleges, hanem jogi korlátlanság, — ami nemhogy ellentétben volna az önkorlátozási elméleteknek (saját hozzájárulással való korlátozás elméleteinek) szuverénitásfogalmával, hanem éppen előkészítése annak.

Egészen más oldalról helyteleníti különvéleményében a bíróság ítéletének indokát, bár magát az ítéletet aláírja, *Anzilotti*. Ő, ki tankönyvében annyira a szuverénitás tagadásának az álláspontján állott, hogy még csak említést sem tett erről az alapvető fontosságú fogalomról, itt egy relatív elméletet képvisel, amely részint a nemzetközi jogközvetlenség, részint a hatáskörteljeség fentismertetett felfogásához áll közel, de amely, mint látni fogjuk, semmikép sem alkalmas a bí-

⁹⁴ Ezt az ellentmondást sem a bírósági ítélet, hanem a genfi jegyzőkönyv szövege követi el, amely feltétlenül tiltja, és egyúttal feltétlenül parancsolja Ausztria gazdasági függetlenségének korlátozását; a korlátozás eltiltása ugyanis maga is korlátozás.

róság alapvető állásfoglalásának megdöntésére.⁹⁵ Ausztria függetlensége, mondja, melyről a 88. szakasz beszél, nem más, mint Ausztriának a saint-germaini szerződés által megállapított határokon belül külön államként való létezése, ami nincs alávetve más államnak vagy államcsoportnak. Az így felfogott függetlenség a normális állami állapot nemzetközi jogi feltétele; minősíthető szuverénitásnak (*suprema potestas*) vagy külső szuverénitásnak is, ha ezalatt azt értjük, hogy az állam fölött nincs más hatóság, mint a nemzetközi jogé (*l'État n'a au-dessus de soi aucune autre autorité, si ce n'est celle du droit international*). Ezt a fogalmat, amely az államoknak, mint nemzetközi jogalanyoknak normális állapotát akarja jelteni, semmi sem világítja meg jobban, mint ha összehasonlítjuk az államok kivételes, bizonyos tekintetben abnormális kategóriájával, a függő helyzetben lévő államokkal (*États dépendants*). Ezek a más államnak vagy államoknak alávetett államok. A függőség fogalma tehát szükségképp magába foglalja egy felsőbb (szüzerén, protektor stb.) és egy alsóbb vagy alávetett (vazallus, protegált stb.) államnak a fogalmát; egy államét, amely jogosult ráerőltetni az akaratát egy másikra, amely jogilag köteles magát ennek alávetni. Ahol ilyen alárendelődés nincs, nem beszélhetünk függőségről nemzetközi jogi értelemben. Ebből következik szerinte, hogy a függetlenség jogi fogalmának semmi köze sem a nemzetközi jognak való alávetettséghez, sem a számtalan tényleges függőséghez, amelyet az államnak a többi államokhoz való viszonya szükségképpen előidéz; valamint az is következik, hogy az állami szabadságnak azok a korlátai, amelyek az általános nemzetközi jogból vagy szerződéses megegyezésekből erednek, szintén nem érintik az állam függetlenségét. Ezért nem korlátozza Ausztria szuverénitását a saint-germaini szerződés, mikor az osztrák függetlenséget proklamálja, bármily súlyos és számos gazdasági, katonai stb. korlátozást tartalmaz is. Ezek a korlátozások ugyanis nem vetik Ausztriát más állam fennhatósága alá. A vámuniónál már más a helyzet; itt minden azoktól a körülményektől függ, amelyekben a szerződő államok vannak, s mivel ezek sose ugyanazok, nem mondható, hogy a vámunió minden esetben ellentétben lenne a be-

⁹⁵ id. hely, *Opinion individuelle de M. Anzilotti*. 57—8., 72.

lépő államok függetlenségével. A Németország és Ausztria közt lévő politikai viszony azonban olyan természetű, hogy a tervezett vámúnió feltétlenül ellentétben áll a békeszerződésekkel és genfi jegyzőkönyvvel, s így csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának hozzájárulásával lenne megvalósítható. Mondani is felesleges talán, hogy ez a vélemény nem alkalmas a bíróság ítéletében felhozott indokok megdöntésére. Szerzője, mikor azt akarja bizonyítani, hogy a békeszerződések nem korlátozták Ausztria szuverénitását, abból indul ki, hogy a nemzetközi jogi önkéntes és *tényleges* korlátok a szuverénitás fennállását nem érintik; mikor pedig azt bizonyítja, hogy a konkrét vámúnió korlátozza, arra támaszkodik, hogy minden a konkrét tényektől, vagyis a *tényleges* korlátoktól függ (tout dépend des conditions). Mindezek az ellenvélemények csak arra jók, hogy a bíróság többségi határozatának mélységét és helyességét még jobban aláfessék azzal, hogy saját állításaik vagy ugyanazt fejezik ki, amit a bíróság is megállapít, vagy nyilvánvalólag helytelenek.

De nemcsak a *tényleges*, hanem a *jogi korlátozások* is összeférnek a bíróság szerint a szuverénitással, amennyiben tartalmukat maga a korlátozott állam állapította meg, vagyis amennyiben *önkorlátok*. Kitűnik ez már a bíróságnak *Kelet-Carélia statútuma* tárgyában hozott véleményéből,⁹⁶ amelyben afölött kellett döntenie, hogy az Orosz- és Finnország között 1920. október 14-én Dorpatban kötött békeszerződés 10. és 11. szakaszai; melyek Repola és Perajävi finnlakta községeknek Oroszországhoz csatolásáról, de egyúttal a keletkaréliei autonóm terület jogaiban való részesítéséről szólnak, valamint az orosz delegáció által ehhez kapcsolt és Kelet-Carélia kisebbségi autonómiáját részletesen szabályozó deklaráció, amelyet Oroszország Finnország álláspontja szerint megsértett, a bennelévő rendelkezések végrehajtása tekintetében Oroszországot Finnországgal szemben kötelező nemzetközi természetű egyezménynek tekintendők-e? S mivel Oroszország a bíróság véleményét nem volt hajlandó irányadóul elismerni, Finnország a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 17. szakasza alapján kérte a

⁹⁶ P. C. P. J. I. Series A/B. N° 4. (Series B. N° 5). Statute of Eastern Carelia. Advisory opinion given by the Court on July 23^d, 1923. Leyden. 1923.

Tanácsból a hatáskör megállapítását. A Tanács által véleményadásra felkért bíróság, amelynek elnöke ekkor *Loder*, helyettes elnöke *Weisz*, tagjai *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Moore*, *de Bustamante*, *Altamira y Crevea*, *Oda*, *Anzilotti*, *Huber* és *Wang* voltak, ezzel szemben megállapította, hogy nincs hatásköre az ügyben vélemény mondására. A függetlenség elve, mondja⁹⁷ a nemzetközi jog egyik alapvető intézménye, ez pedig nem egyeztethető össze azzal, hogy egy állam beleegyezése nélkül (without its consent) kötelezhető legyen arra, hogy más államokkal szemben felmerült vitáit akár közvetítésnek, akár döntőbíráskodásnak, akár másfajta békés elintézésnek vesse alá. Hozzájárulás ellenben adható egyszersmindenkorra szabadon létrehozott egyezmény alakjában, s adható előbbi hiányában a konkrét esetben is. Mivel azonban Oroszország nemcsak nem járult hozzá egyik módon sem a döntőbíráskodáshoz, hanem egyenesen tiltakozott ellene: a bíróság véleményében megnyilvánuló korlátozás nem lenne összeegyeztethető a nemzetközi jog által elismert szuverénitással.⁹⁸

Ugyancsak az önkorlátozás elve a vezéreszméje a *Wimbledon* gőzös ügyében hozott ítéletnek is, melynek jelentőségét még az is fokozza, hogy ez a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság legelső ítélete volt.⁹⁹ A tényállás az, hogy egy francia társaság által bérelt angol gőzös, a „Wimbledon” Szalonikiben 4.200 tonna hadianyagot raktározott be azzal a céllal, hogy a danzigi lengyel kikötőbe szállítsa, és 1921. március 21-én reggel jelentkezett a Kieli-csatorna bejáratánál, amelynek igazgatója azonban, hivatkozással az épen dúló orosz-lengyel háborúra s Németország semlegességére, nem engedélyezte az átmenetelt. Harmadnap a berlini francia nagykövet is közbelépett, s a versaillesi békeszerződés 380. szakaszára hivatkozással, amely

⁹⁷ id. hely, 27.

⁹⁸ Érdekes *Magyary*: Cour. 89. s köv. II. véleménye, aki csak oportunistikus szempontból tartja esetleg indokolhatónak a bíróság ezen véleményét, elvileg azonban nem helyesli. Ez, mondja, nem negatív vélemény, hanem a véleményadás megtagadása, amire szerinte a bíróság csak akkor jogosult, ha úgy találja, hogy a kérdés nem tartozik az azt fölvető Tanács hatáskörébe. Jelen esetben azonban erről az Egyességekmany 17. szakasza következtében szó sincs.

⁹⁹ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 5.) (Série A. N° 1.). Affaire du Vapeur Wimbledon. Leyde. 1923.

szerint „a Kieli-csatorna és tartozékai mindig szabadon és nyitva lesznek tartva teljes egyenlőség alapján a Németországgal békében lévő összes államok hadi- és kereskedelmi hajói előtt“, kérte a hajó átbocsátását, de szintén sikertelenül, mire a hajó a dán szorosokon keresztül folytatta útját nagy kerülővel és késéssel. Az angol, francia, clasz és japán kormány beavatkozására azonban, melyekhez a lengyel kormány is csatlakozott, hozzájárult Németország, hogy az ügyet az 1922. február 15-én működésbe lépő Állandó Nemzetközi Bíróság elé vigyék. Itt a Franciaországot képviselő *Basdevant*¹⁰⁰ előadta vádbeszédét, mely szerint az, hogy a Kieli-csatorna fölötti szuverénítás Németországgé, nem jelenti azt, hogy ez mindent megtehet ott, amit szeretne. Csupán annyit jelent, hogy Németország ezen a földrajzi területen területi hatáskört (compétence territoriale) gyakorol; csupán annyit jelent, hogy ezen a területen mindenkivel szemben törvényeket hoz, gyakorolja bíraskodó és végrehajtó hatalmát. De mindezeket azzal a kötelezettséggel teszi, hogy nem lépi át azokat a szerződéseket, melyeket aláírt, hogy tiszteli nemzetközi egyezményeit. Következésképp az, hogy Németországnak szuverénitása van a Kieli-csatorna felett, nem nyithat kaput annak a felfogásnak, hogy a versaillesi szerződés alól mentesíthetné magát. Az önkorlátozásnak ezt a szuverénitást korlátozó erejét még Németország képviselője, *Schiffer* sem vitatta.¹⁰¹ Távolállt Németországtól, mondta, hogy a szerződések szentségét (la sainteté des traités) kétségbevonja. Németország ezt abszolúte elismeri, de keresi a versaillesi szerződés rendelkezéseinek igazi, pontos értelmét. Ez pedig nem lehet a semlegesség korlátozása a jövőben, mert ez esetben összeegyeztethetetlen volna az erkölcsi eszmével (idée morale) s a szuverénitás jogi fogalmával. Az erkölcs szempontjából nézve ugyanis az állam nem lehet kötelezve a jövőre nézve; a lelkiismeret szabadsága követeli, hogy szabad legyen. A jövő tekintetében való megkötöttsége önmaga és Isten előtti felelősségének a felfüggesztését jelen-

¹⁰⁰ P. C. P. J. I. Série C. N° 3: Le vapeur „Wimbledon“. Volume I. Troisième session. Leyde. 1923. Discours prononcé par M. *Basdevant* représentant le Gouvernement français). 179.

¹⁰¹ id. hely, Discours prononcé par M. *Schiffer* (représentant le Gouvernement du Reich). 308., 326.

tené. Ezért mondható, hogy a szuverénítás személyes és elidegeníthetetlen jogot alapít az államnak. Igaz ugyan, hogy a versaillesi szerződés egyes részei Németország szuverénitását bizonyos területeken megszüntetik; a szerződés idevonatkozó része azonban a csatorna feletti szuverénitást nem akarta megszüntetni, s így a semlegesség joga és kötelessége érintetlen marad.

Ezzel a meglehetősen zavaros fejtegetéssel szemben, amely beszél a szerződések szentségéről s egyúttal azok erkölcsi lehetetlenségéről, a szuverénítás elidegeníthetlenségéről s egyúttal a német szuverénítás részbeni elidegeníthettségéről, méltán mondja *Basdevant*,¹⁰² hogy szuverénitásánál fogva cselekedhetik Németország, de csak azzal a korlátozással, hogy nemzetközi szerződéseit teljesíti. S hogy ezek a kötelességek mik, folytatja, az a szerződés szövegének elemzéséből, s nem a német szuverénítás elvéből tudható meg. Németország szuverénitása már csak azért sem ellenkezhet nemzetközi kötelezettségeivel, mivel lényegileg semmi más, mint a csatorna fölötti törvényhozó, bíraskodó és végrehajtó hatalom, ami nem érinteti az áthajózás szabadságát — s ezzel szemben nem jelent lényeges érvet *Schiffer*nek az a viszontválasza,¹⁰³ hogy az állami szuverénítás nem merülhet ki egyes köz- és adminisztratív jogok gyakorlásában, mert ilyen értelemben a községek is szuverének volnának, s hogy a szuverénítás lényegében nem pusztá végrehajtó hatalom, nem rendőr. Ezt ugyanis senki sem állította. Az pedig, hogy az államok abszolút korlátozhatatlansága erkölcsi követelmény lenne, eltekintve attól, hogy itt jogi és nem erkölcsi problémákról tárgyalunk, cáfolatra is alig érdemes; aki ezt vallja, annak az egyént még inkább korlátozhatatlannak kellene tekintenie, hisz erkölcsi felelősségről elsősorban ennél lehet szó: ez pedig tiszta anarchizmus, amit maga *Schiffer* sem vall. A hatalmaknak írásbeli viszontválasza¹⁰⁴ is természetesnek

¹⁰² id. hely, 370.

¹⁰³ id. hely, 397—8.

¹⁰⁴ id. hely. Volume supplémentaire. (Pièces de procédure écrite). Réplique présentée au nom des Gouvernements de sa Majesté Britannique, de la République Française, de sa Majesté le roi d'Italie et de sa Majesté l'Empereur du Japon en réponse au Contre-Mémoire et concernant le différend entre ces Gouvernements d'une part et le Gouvernement de l'Empire

tartja az államok korlátozhatóságát. Az, hogy Németország szuverén a Kieli-csatorna fölött, mondja, csupán nemzetközi hatáskörét jelenti, vagyis azt, hogy a csatornában Németországnak van hatásköre szabályok alkotására és közigazgatási rendszabályok alkalmazására. Nem mond ellenben semmit arról, hogy ezen hatáskör gyakorlásában Németországot korlátozzák-e szabályok és milyenek. „Un État, en vertu de sa souveraineté territoriale, édicte des lois que les étrangers se trouvant sur son territoire doivent respecter, il prend vis-à-vis d'eux des mesures administratives, il accomplit des actes d'autorité, il leur rend la justice; mais en faisant tous ces actes qui sont des manifestations de sa souveraineté territoriale, il est tenu de respecter les règles posées dans les traités qu'il a conclus“.

Helyesli ezt Gabriele *Salvioli*¹⁰⁵ is, s maga a bíróság is, amelynek elnöke ekkor *Loder*, helyettes elnöke *Weisz*, tagjai *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Moore*, *de Bustamante*, *Altamira*, *Oda*, *Anzilotti*, *Huber*, *Wang* és *Schücking* voltak, 1923. augusztus 17-én hozott ítéletében a német álláspont elutasításával utóbbi felfogásnak adott igazat. A szabad áthajózás, mondja a bíróság,¹⁰⁶ a versaillesi szerződés 380. szakaszának általános rendelkezésén alapszik, amelynek szövege határozott, és semmi kétségre nem ad okot. Eredménye, hogy a csatorna megszűnt belső víziút lenni, amelynek más államok által való használata kizárólag a parti állam diszkréciójától volt függővé téve, s nemzetközi víziút lett, amelynek rendeltetése a világ összes államainak érdekében egy szerződés garanciája mellett a Balti-tenger megközelítésének könnyebbé tétele. Akár szolgálatnak tekintjük ezt a korlátozást (ha ugyan lehet erről a nemzetközi jogban egyáltalán szó), akár szerződéses kötelezettségnek, amely Németországot a versaillesi szerződés kedvezményezett hatalmaival szemben kötelezi arra, hogy szabadon és nyitva tartsa a Kieli-csatornát az összes államok hajói előtt úgy békében, mint háborúban: mindenképen lényeges korlátozása Németország szuverénitásának, amelynek fennhatóságát a Kieli-csatorna felett senki sem tagadja. Az igaz, hogy ez, mint a szu-

Allemand d'autre part au sujet de l'empêchement mis au passage du vapeur „Wimbledon“ dans le canal de Kiel. 76.

¹⁰⁵ G. *Salvioli*: Jurisprudence, 101.

¹⁰⁶ Série A/B. N° 5. 22., 24—5., 30., 33.

verénítás korlátozása, kétség esetén megszorítva értelmezendő; de ez nem jelenti, hogy a 380. szakasz szó szerinti értelmét erre való hivatkozással ép az ellenkezőjére lehetne átértelmezni. Azt a német álláspontot pedig, amely — mint láttuk — Németország szuverénítésának, mint személyi és elidegeníthetetlen jognak a sérelmét látja abban, hogy a versaillesi szerződés a jövőre vonatkozólag megfoszthatná a semlegességből folyó általános jogaitól háború idején: éppen helyteleníti a bíróság. „Une telle allégation — mondja — n'a pas déterminé la conviction de la Cour: elle se heurte en effet à des considérations d'intérêt général de l'ordre le plus élevé. Elle est contredite par une pratique internationale constante en même temps qu'elle est contraire à la lettre de l'article 380, qui vise manifestement le temps de guerre comme le temps de paix. — La Cour se refuse à voir dans la conclusion d'un traité quelconque, par lequel un État s'engage à faire ou à ne pas faire quelque chose, un abandon de sa souveraineté. Sans doute, toute convention engendrant une obligation de ce genre, apporte une restriction à l'exercice des droits souverains de l'État, en ce sens qu'elle imprime à cet exercice une direction déterminée. Mais la faculté de contracter des engagements internationaux est précisément un attribut de la souveraineté de l'État“. Hogy ilyen korlátozások lehetségesek, arra példa egyébként a Szezi- és Panama-csatorna jogi helyzete is. Németországnak tehát kötelessége lett volna a Wimbledon gőzöst a csatornán átengedni, mivel szerződéses kötelessége, mint speciális jog, megelőzi a semlegesség általános szabályát. Ennek értelmében pedig a csatorna minden Németországgal békében élő állam hajói számára úgy békében, mint háborúban nyitva áll. S mivel az átbocsátást mégis megtagadta, a bíróság 140.749'35 franc és jár. kártérítés fizetésére kötelezte.

Az ítélettel szemben csak három bíró jelentett be különvéleményt, de egyik sem azért, mintha a bíróság ítéletét motíváló nagy elvet: a szerződések szentségének elvét tagadná, hanem, mert a tényállásban olyan momentumokat vélt felfedezni, amelyek kivételes elbírálásra szolgálnak okul. Az ítéletben megnyilvánuló jogelv erejét tehát ezek nem érintik. Így *Anzilotti* és *Huber* együttes különvéleményében¹⁰⁷ (amelyet egyéb-

¹⁰⁷ id. hely. Opinion dissidente de MM. *Anzilotti* et *Huber*. 36—40.

ként *Magyary Géza*¹⁰⁸ is helyesel) azért tartja jogosultnak Németország álláspontját az őt kötő nemzetközi szerződés ellenére is, mert egy szerződést szerintük mindig értelmezni kell, még ha szószerint értelmezik is azt; a szavaknak csak annyiban van értelmük, amennyiben egy eszmének a kifejezései; azt pedig nem lehet feltenni, hogy a versaillesi szerződés egy olyan eszmét akart érvényesíteni, amely ellentmondó és lehetetlen következményekre vezet, vagy amelyről a körülményekből következtetve fel lehet tenni, hogy a felek akarataival ellentétes. Nyilvánvaló továbbá, hogy a nemzetközi egyezmények, főleg amelyek a közlekedést és kereskedelmet szolgálják, általában csak békében érvényesek, amit különben a közlekedés szabadságát szabályozó Barcelonai-egyezmény kifejezetten is elismer. („Le présent Statut ne fixe pas les droits et les devoirs des belligérants et des neutres en temps de guerre“.) Hogy ez a klauzula a versaillesi szerződés vonatkozó részéből hiányzik, azt nem lehet úgy értelmezni, hogy a szerződés most már a háború és semlegeség állapotában is alkalmazható, hiszen ez kiterjesztő értelmezés lenne, ami a szuverénitás korlátait illetőleg lehetetlen. Az a kifejezés, hogy „a Németországgal békében lévő államok“, szintén nem jelenti szükségképen, hogy azok az államok, amelyek nincsenek vele háborús viszonyban, minden körülmények közt igénybevehetnék a 380. és köv. szakaszok kedvezményeit. Ha ezt a szakaszt nem a fentiek értelmében és a szerződés többi részeivel összefüggésben értelmeznők, hanem önmagában és betűszerint, akkor azt is kiolvashatnók belőle, hogy Németország még abban az esetben is, ha maga háborúzik, kénytelen volna nyitvatartani a csatornát a semleges államok előtt, amelyek vele végeredményében ekkor is béke állapotában vannak, s fordítva, mikor nem háborúzik, egymással háborús viszonyban, de vele békében élő államok előtt, ami egyenlő azzal, hogy meg kell engednie területének hadszínterré válását — ami pedig nyilván nem lenne összeegyeztethető szuverénitásával. Vagyis a fenti szerződés, helyesen értelmezve, nem zárja ki, hogy Németország, mint hadviselő vagy semleges állam érdekeit meg ne védhetné, ami nem jelenti, hogy háború esetén a csatorna szabadsága teljesen megszűnik, hanem csak azt, hogy

¹⁰⁸ *Magyary*: Cour, 180. s. köv. II.

akkor szükségképen korlátozva van azon védekező lépések által, amelyeket Németország a körülményekhez képest szükségesnek lát megtenni. Bár ez a vélemény is fontos nemzetközi jogelvet szögez le akkor, mikor érveit a szuverénitás korlátozásának szükségképen megszorító értelmezésére építi fel, jelen esetben mégis a többségi határozatnak kell igazat adnunk, mivel megszorító vagy kiterjesztő értelmezéséről csak akkor lehet szó, ha a szöveg kétes, nem akkor, ha világosan rendelkezik, mint a jelen esetben.

A másik különvéleményt a német nemzeti bíró, *Schücking* terjesztette elő.¹⁰⁹ Szerinte a csatorna szabadsága kétségtelenül egy *servitus juris publici voluntuaria*, amelyet a nemzetközi jogtudósok egyhangú véleménye szerint megszorítva kell értelmezni, hogy, mint egy idegen állam területéhez kapcsolt kivételes jog, ezen állam szuverénitását csak minimálisan korlátozza (*ne limite qu'au minimum la souveraineté de cet État*). Ép ezért abból a homályos kitételből, hogy a csatornának „mindig szabadnak és nyitottnak kell lennie“, nem következtethető az, hogy ez a tétel háború és semlegesség állapotában is érvényes, annál kevésbbé, mert a nemzetközi jogban is áll az a római jogi elv, hogy „*obscuritas pacti nocet ei qui apertius loqui potuit*“, s ezek jelen esetben ép a kedvezményezett hatalmak voltak. Másrészt a szolgálommal csak a „*civiliter uti*“ kötelezettsége mellett lehet élni, vagyis a szolgáló állam életérdekeit mindenkor tekintetbe kell venni, s ha beleütközik, az általános elv, jelen esetben a semlegesség szabálya az irányadó, amely a nemzetközi jogtudomány¹¹⁰ szerint kizárja azt, hogy egy semleges állam bármely hadviselő fél részére szállított hadianyagot a területén átengedhessen. Jelen esetben annál is inkább utóbbi elvet kellett Németországnak alkalmaznia, mert az egyik hadviselő fél — Oroszország — nem írta alá a versaillesi szerződést, vele szemben tehát Németország kétségkívül köteles volt a semlegességből folyó általános elveket követni. *Schücking* érvelése azonban szintén nem meggyőzőbb, mint a bíróságé. Eltekintve attól, hogy a szolgálom magánjogi fogalmának alkalmazása a nemzetközi

¹⁰⁹ id. hely. *Opinion dissidente de M. Schücking*, 43—5., 47.

¹¹⁰ V. ö. Richard Kleen, I, 223—4.

jogban nagyon vitatható,¹¹¹ nem áll az sem, hogy a versaillesi szerződés vonatkozó része homályosan rendelkezne, s így megszorítva kellene értelmezni. Az pedig, hogy Oroszország nem részese a szerződésnek, nem jelenti azt, hogy ez mostmár megszeghető lenne, csupán azt, hogy az vele szemben nem jogi, hanem tényleges korlátozásként hat ki. Ellenkező esetben alkalomadtán minden nemzetközi szerződés mellőzhető lenne, hiszen nincs olyan, amelyben minden állam részt vett volna, viszont valamelyes érdeke úgyszólván minden államnak minden szerződéshez fűződik. Mindenképen helyes tehát a bíróság döntése: Németország szuverénitását a Kieli-csatorna fölött korlátozza a versaillesi szerződés vonatkozó része.

További határozat, amely a szuverénitás és önkorlátozás azonosítására mutat, az 1923. szeptember 15-én a *lengyel állampolgárság megszerzése* kérdésében adott vélemény.¹¹² A lengyel kormány ugyanis megtagadta az állampolgárságot egyes volt német alattvalóktól, akik szülei nem a jelenleg Lengyelország részét képező területen laktak, úgy az illető egyének születésekor, mint az 1919. június 28-án kötött kisebbségi szerződés hatálybaléptekor (1920. január 10). Ezek ekként nyelvi kisebbségeihez sem tartozván (hisz ennek előfeltétele az állampolgárság), tagadta Lengyelország azt is, hogy a kérdés felülvizsgálása a Nemzetek Szövetsége hatáskörébe tartoznék, amely csak szoros értelemben vett kisebbségi ügyeibe szólhat bele. Ekkor kérdezte meg a Tanács a bíróság véleményét afelől, vajon a kérdés a Nemzetek Szövetsége hatáskörébe tartozik-e, s ha igen, a kisebbségi szerződés 4. szakasza a szülőknek az egyén születésekor lakóhelyére vonatkozik-e csupán, vagy arra is, amellyel a szerződés hatálybaléptekor bírtak. A bíróság, amelynek elnöke ekkor *Loder*, helyettes elnöke *Weisz*, tagjai *Lord Finlay*, *Nyholm*, *de Bustamante*, *Altamira*, *Oda*, *Anzilotti*, *Huber*, *Wang* és a Hágát a határozat meghozatala előtt elhagyó, de a véleményhez csatlakozó *Moore* voltak, úgy döntött,¹¹³ hogy jelen esetben a kisebbségeket tágabban kell értelmezni, mivel a szer-

¹¹¹ V. ö. *Szabó József*, 66—7.

¹¹² P. C. P. J. I. Série A/B. N° 7. (Série B. N° 7). Avis consultatif donné par la Cour à la date du 15 septembre 1923 sur la question de l'Acquisition de la Nationalité polonaise. Leyde. 1923.

¹¹³ id. hely, 14—6.

zódásban Lengyelország kifejezetten védelmet ígért minden lakosának (habitants), akik a népesség (population) többségétől különböznek, tekintet nélkül születésükre, nyelvükre, fajukra, vallásukra, sőt állampolgárságukra (nationalité). Ha pedig a védelem utóbbiakra is kiterjed, akkor a kérdés felülbírálatára nem vonható ki a Nemzetek Szövetsége hatásköréből azon a címen, hogy az idegen állampolgársággal bírók nem tartoznak a szorosabb értelemben vett kisebbségek közé. S különben is ép az a vitás, hogy kit kell lengyel állampolgárnak tekinteni, kit nem, aminek eldöntése Lengyelország szuverénitásához tartozik ugyan, de csak a nemzetközi szerződések korlátai között. „Si, d'une manière générale, il est vrai qu'un État souverain ait le droit de déterminer quelles personnes seront considérées comme ses ressortissants, il n'est pas moins vrai que ce principe n'est applicable que sous réserve des engagements conventionnels visés ci-dessus“. A második kérdést pedig úgy döntötte el a bíróság, hogy az állampolgárság szempontjából a szülőnek csak az egyén születésekor lakhelye az irányadó, a szerződés életbeléptekori ellenben közömbös. Különvéleményt egyetlen bíró sem nyújtott be; egyedül Lord *Finlay* fűzött a véleményhez néhány elméleti megjegyzést,¹¹⁴ amelyek lényege, hogy a Nemzetek Szövetségének még akkor is joga lenne a kérdést felülbírálni, ha a kérdéses személyek semmilyen értelemben sem lennének lengyel kisebbségnek tekinthetők.

Ugyancsak az önkorlátozási elmélet mellett szól a bíróságnak az az 1925. február 21-én hozott véleménye, amelyet a *görög és török lakosság kicserélése* tárgyában hozott.¹¹⁵ A lausanne-i békeszerződéssel kapcsolatban ugyanis többek között egy olyan egyezmény is jött létre 1923. január 30-án, amely kötelezővé tette a török területen *letelepedett* görögkeleti vallású török alattvalóknak a görög területen *letelepedett* muzulmán vallású görög alattvalókkal való kicserélését, kivéve a konstanti-

¹¹⁴ id. hely, 22. s. köv. II. Observations by Lord *Finlay* on the Question of competency.

¹¹⁵ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 12. (Série B. N° 10). Échange des populations grecques et turques. Avis consultatif, concernant le sens et la portée du mot „établis“ dans l'article 2 de la Convention de Lausanne du 30 janvier 1923 (relative à l'échange des populations grecques et turques), donné par la Cour à la date du 21 février 1925. Leyde. 1924.

nápolyi görög lakosokat, vagyis azokat a görögöket, akik 1918. október 30-a előtt már itt voltak *letelepedve*, s a keletthráciai muzulmán lakosokat, vagyis azokat a muzulmánokat, akik a bu-karesti békével 1913-ban létesített határvonaltól keletre *telepedtek le*. A cserét egy nemzetközi vegyes bizottságnak kellett lebonyolítania. Vitássá tétetett azonban a letelepedett (établis) szó értelme, főleg annak a „lakos”-tól való különbsége, elsősorban a csere alól kivételt képező konstantinápolyi lakosság megítélése szempontjából. A vegyes bizottság, miután a vitát saját hatáskörében elintézni nem tudta, a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által az Állandó Nemzetközi Bíróságot kérte fel véleményadásra. *Tevfik Rouchdy* Bey azonban Törökország képviselőjében 1925. január 10-én benyújtott emlékiratában bejelentette, hogy van olyan török törvény (1902. VI. 16., és 1914. VIII. 14.), amely a letelepedett egyének (noufouz) fogalmát meghatározza. Ez szerinte alkalmazandó mind a kisebbségekre, mind az állampolgárok többségére. Minden kivételezés alóla privilégium lenne, és támadás a török állam és nép szuverénitása ellen. A bíróság azonban, amelynek elnöke ekkor *Huber*, helyettes elnöke *Weisz*, tagjai *Loder*, *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Altamira*, *Oda*, *Anzilotti*, *Yovanovitch*, *Beichmann* és *Negulescu* voltak, egyhangúlag megállapította,¹¹⁶ hogy jelen esetben nem belső jogi viszonyról van szó a kormányzat és nép között, hanem két állam viszonyáról, amelyek népeik egy részének kicserélése végett szerződést kötöttek. Ilyen kifejezés értelmezésének a megállapításánál tehát, amelytől ennek a szerződésnek az értelme függ, nem lehet irányadó pusztán az egyik államnak a joga. Törökország ezt azért állítja, mert az ellenkező esetben támadást lát saját állami szuverénitása ellen. A bíróság azonban, hivatkozással a Wimbledon-esetben hozott ítéletére, ismételten megállapítja, hogy nemzetközi egyezmények kötésének a képessége nemcsak hogy nem támadás az állami szuverénitás ellen, hanem egyenesen egy kelléke a szuverénitásnak. A jelen esetben egyébként a szerződő felek kötelességei még hozzá egyenlők és tökéletesen kölcsönösek is. „Dès lors, il n'est pas possible d'admettre que la convention qui engendre de telles obligations, interprétée d'après son sens naturel, ait porté atteinte

¹¹⁶ id. hely, 17—8., 21—2., 25—6.

à la souveraineté des Hautes Parties contractantes“. A török delegáció azt is kérte, ugyancsak a szuverenitásból folyó jogokra hivatkozással, hogy annak eldöntése, vajjon valaki a szerződés értelmében letelepedettnek tekintendő-e vagy nem: a török bíróságok hatáskörébe utaltassék. A bíróság azonban itt is hivatkozott az Egyezményre, amely ezt a funkciót a Vegyes Bizottságra bízta, mivel az állami bíróságok nem tudták volna a végrehajtásnak azt a gyorsaságát biztosítani, amire szükség volt. A bíróság ép ezért belement a kérdés érdemi vizsgálatába, s mivel a kérdéses szerződés franciául volt fogalmazva, a letelepedés szónak a francia nyelvben uralkodó jelentését kutatta, s ennek két jellemző tulajdonságaként a tartózkodás állandóságát és ennek szándékát jelölte meg.

Az önkorlátozási elméletek további megerősítését találjuk az Állandó Nemzetközi Bíróságnak abban a véleményében is, amelyet az *Európai Dunabizottság Galatz és Braila közötti hatásköre* tárgyában hozott.¹¹⁷ A tényállás, melyet a Tanács a Bíróság elé terjesztett a következő. Az Európai Dunabizottságot létrehozó Párizsi-szerződés (1856. III. 30.) a bizottság hatáskörét a folyam torkolata és Isaktcha közti folyamszakaszra alapította meg. A bizottság megbízása csak két évre szólott volna, de állandóan meghosszabbították, sőt a berlini szerződés (1878. VII. 13.) a bizottság hatáskörét Galatzig terjesztette ki. Majd a berlini szerződés szignatáriusai Londonban 1883. március 10-én egy újabb szerződést is aláírtak, amely az egész internacionalizált Dunával, beleértve az ú. n. tengeri Dunát is, foglalkozott, s az Európai Dunabizottság hatáskörét a Galatz és Braila közti szakaszra is kiterjesztette. Románia azonban ezt a szerződést nem írta alá, sőt részt sem vett az ezt előkészítő konferencián, amely az ő delegátusait csak a tanácskozásban, de nem a határozásban való részvétel céljából lett volna hajlandó meghívni. Ezzel kezdődött a Galatz és Braila közti szakasz nemzetközi jogi helyzetének bizonytalansága, melyet a világháborút befejező versaillesi békeszerződés sem döntött el világosan, mikor az Európai Dunabizottság hatáskörét illetően egy-

¹¹⁷ P. C. P. J. I. Series A/B. N° 25. (Series B. N° 14). Advisory Opinion regarding the jurisdiction of the Europea Commission of the Danube between Galatz and Braila. Opinion delivered by the Court on December 8th, 1927. Leyden. 1927.

szerűen a status quo ante álláspontjára helyezkedett. Mivel ez a helyzet egyre több vitára adott alkalmat Románia és a bizottságban képviselt nagyhatalmak között, egy szakbizottságot (Comité spéciale de la question de la juridiction de la Commission européenne du Danube) küldtek ki a megvizsgálására, amelynek elnöke *Burckhardt* volt, tagjai *Hostie* és *Kröller*. A bizottság véleménye az volt, hogy az Európai Dunabizottság hatásköre jogosan foglalja magába a Galatz-Braila szakaszt is, mert igaz, hogy Románia a londoni szerződést nem írta alá, a háború előtti állandó gyakorlathoz azonban hallgatólagosan, de formálisan hozzájárult abban az értelemben, hogy mindkét részről bizonyos modus vivendi alakult ki, melynek értelmében a bizottság tényleg minden tekintetben Brailáig gyakorolt fennhatóságot. A tanácsadó és technikai bizottság a szakbizottságnak ezt a jelentését tudomásul vette, Románia ellenben élesen tiltakozott ellene, s végül a felek a Nemzetek Szövetsége Tanácsa útján az Állandó Nemzetközi Bíróságot kérték fel a véleményadásra.

Románia álláspontja a bíróság előtt is az volt, hogy a bizottság hatásköre a vitatott szakaszra nem terjed ki, mert ezt Románia soha el nem ismerte, márpedig egy szuverén államot csak olyan nemzetközi korlátozások kötelezhetnek, amelyeket önmagára nézve kötelezőeknek elfogadott. „Je pars de l'idée fondamentale — mondja képviselőjében *Fernand de Visscher*¹¹⁸ — qu'un État souverain ne peut être tenu de subir sur son territoire d'autres restrictions à l'exercice de sa souveraineté que celles qui résultent, ou bien des principes généraux du droit international, ou de son propre consentement, tel que ce consentement ressort soit d'un acte international (traité ou convention), soit d'une pratique constante et indiscutée“. Hasonló módon tagadta a bizottság hatáskörét a vitatott területen Románia másik képviselője, *Millerand* is,¹¹⁹ ki különösen azt hangsú-

¹¹⁸ P. C. P. J. I. Série C. N° 13—IV. Douzième session. Documents relatifs à l'avis consultatif N° 14. Compétence de la Commission Européenne du Danube entre Galatz et Braila. Volume I. Procès-verbaux, Discours). Discours prononcé par M. de *Visscher* (représentant le Gouvernement roumain). 173.

¹¹⁹ id. hely. Discours prononcé par S. Exc. M. *Millerand* (représentant le Gouvernement roumain). 215., 219.

lyozta, hogy minden szerződés res inter alios acta, vagyis csak relatív kötelező ereje van: csupán a szerződő feleket kötelezi. Mindezekkel szemben a bíróság, melynek elnöke ekkor *Huber*, tagjai *Loder*, *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Moore*, *Altamira*, *Oda*, *Anzilotti*, *Beichmann* és *Negulescu* voltak, bár hangsúlyozta, hogy a szuverén államok szerinte is csak önkorlátozások útján korlátozhatók, 9 szóval 1 ellenében úgy döntött, hogy az érvényben lévő jog szerint az Európai Dunabizottságnak a Galatz-Braila szakaszon ugyanaz a hatásköre van, mint a Galatz alatti szakaszon, sőt ez Galatz- és Braila-kikötőt is magábafooglalja, ahol is a Bizottság és a román hatóságok hatásköre két kritérium szerint határolandó el: a bizottságot illeti meg a hajózás szabadságának biztosítása s az ezzel kapcsolatos felügyelet gyakorlása — minden más funkció gyakorlása a kikötőkben Romániáé.¹²⁰ A bíróság ugyanis úgy érvel, hogy a tengeri Duna jelenlegi jogi állapotát nem a londoni szerződés, hanem a világháborút befejező versaillesi szerződés (1919. VI. 28.) s az ennek alapján létesített végleges Duna-statútum (Convention établissant le Statut définitif du Danube. 1921. VII. 23.) határozza meg. Ezeket Románia is ratifikálta, holott a versaillesi szerződés 346. szakasza világosan kimondja, hogy „az Európai Dunabizottság ismét ugyanazt a hatáskört gyakorolja, amit a háború előtt bírt”. Ismétli ezt a végleges statútum 5. szakasza, mely szerint „az Európai Dunabizottság ugyanazt a hatáskört gyakorolja, amit a háború előtt”, sőt a 6. szakasz szerint ez a hatáskör „kiterjed, ugyanazon feltételek mellett, mint a multban s aktuális határainak minden módosítása nélkül a tengeri Dunára, vagyis a folyam torkolatától addig a pontig, ahol a Nemzetközi Dunabizottság hatásköre kezdődik”. Ugyanezen Statútum 9. szakasza pedig, mely a statútumnak a „folyami Dunáról” szóló III. részében van, megállapítja, hogy ennek a második bizottságnak a hatásköre Ulmtól Brailáig terjed. Egészen nyilvánvaló ezekből, hogy ezek a Románia által is aláírt szerződések az Európai Dunabizottság hatáskörét a háború előtti *tényleges* helyzetnek megfelelőleg erre a vitás szakaszra is kiterjesztették a status quo ante bellum alapján; hiszen ha a háború előtti vitás jogi helyzetnek megfelelően csupán Galatzig akarták volna

¹²⁰ id. hely. Series A/B. N° 25. 22—37., 63—4.

fenntartani, akkor az újonnan megalkotott Nemzetközi Duna-bizottság hatáskörét nem csupán Brailáig, hanem a Galatz-Braila szakaszra is ki kellett volna terjeszteniök. Helyteleníti a bíróság Romániának azt az álláspontját is, hogy a bizottság még abban az esetben is, ha Brailáig állapíttatnék meg a hatásköre, a Galatz-Braila szakaszon nem gyakorolja azt a teljes jogi hatáskört, amely a tengeri Duna többi részén megilleti, hanem csak bizonyos technikai funkciói lennének. A bíróság szerint a fenti szerződésekből ez a különbségtétel nem következik, s még kevésbé lehet hivatkozni a statútumot értelmező jegyzőkönyvre (Protocole interprétatif); ez ugyanis az Európai Dunabizottság magánmunkálata, amely saját hatásköre fölött nem rendelkezhetvén, az arra vonatkozó rendelkezéseket sem értelmezheti hitelesen. Egyszóval: a bíróság szerint helytelen Romániának az az alapvető felfogása, hogy a bizottság hatáskörének a vitás szakaszra való kiterjesztése Románia szuverénitásába ütközik.

„The Court is unable to share this opinion. According to the construction placed by the Court upon Article 6 of the Definitive Statute, this article confirms the pre-war situation of fact in the contested sector, whatever this situation may have been. If, therefore, seeing that Roumania has signed and ratified the Statute, it is found that this situation included the exercise by the European Commission of the same powers between Galatz and Braila as below Galatz, Roumania must be considered as having accepted the exercise of these powers in the contested sector. But, as the Court has had occasion to state in previous judgements and opinions, restrictions on the exercise of sovereign rights accepted by treaty by the State concerned cannot be considered as an infringement of sovereignty. It may, moreover, be added that ... Roumania already had, before the war, participated in the elaboration and promulgation of regulations having the force of international treaties and conferring powers upon the European Commission between Galatz and Braila as well as below Galatz“. Mindazonáltal azt is leszögezi, hogy ámbár az Európai Dunabizottság a vitássá tett területen, éppúgy, mint a tengeri Duna többi részein, a területi hatóságoktól függetlenül gyakorolja hatáskörét, mégsem tekinthető szuverénnek ezen a területen. A szuverénitás itt is Romániáé, s a bizottság hatásköre csupán ennek korlátozása. *Utóbbi tehát*

megszorítólag, előbbít kiterjesztőleg kell kétség esetén értelmezni, vagyis a tengeri Duna fölött is Románia gyakorol szuverén hatalmat minden esetben, mikor ez az Európai Dunabizottságnak a végleges statútumban lefektetett hatáskörével nem összeegyeztethetetlen. A bíróság fenti véleményével szemben a román *Negulescu*tól eltekintve, egyetlen bíró sem adott be különvéleményt. Csupán *Moore* és *Nyholm* csatolt a határozathoz néhány megjegyzést, amelyek azonban nem ellenkeznek a bíróság fenti véleményével, hanem lényegileg annak ismételései.

Különösen áll ez D. G. *Nyholm*ra,¹²¹ aki igen erősen hangsúlyozza, hogy a versaillesi szerződésnek és a statútumnak önként aláíró Románia nem beszélhet joggal szuverénitása sérelméről. Csupán *Demetre Negulescu*¹²² volt tehát ellenvéleményen, mivel szerinte kétes, hogy a Románia által aláírt szerződések a háború előtti tényleges vagy jogi helyzetet akarták-e fenntartani, márpedig kétség esetén a szuverénitásnak kedvező értelmet kell elfogadni, vagyis jelen esetben azt, hogy ezek a szerződések a háború előtti jogi helyzetet akarták fenntartani. Igaz, hogy a bíróság szerint ez sem szól Románia mellett, mivel ez a bizottság működéséhez való hallgatag hozzájárulásával mintegy szokásjogilag korlátozta önmagát, ez azonban szerinte helytelen, mivel a nemzetközi szokásjog léterjöttéhez egyrészt multbavesző gyakorlat, másrészt az összes feleknek az a kölcsönös meggyőződése szükséges, hogy az állandó gyakorlat egy kötelező szabályt akar megvalósítani — amely elemek jelen esetben hiányoznak. Ha pedig a bíróság ennek ellenére is jogosnak mondta az Európai Dunabizottság hatáskörgyakorlását a kérdéses területen, azt legalább technikai kérdésekre kellett volna szorítania, mert a jogi hatáskör (compétence de juridiction) az állami szuverénitás lényeges alkateleme, amiről az állam csak kifejezett akaratkijelentéssel mondhatja le. Talán mondanunk sem kell, hogy ez a vélemény nem alkalmas a bíróságának megcáfolására. A nemzetközi szerződések világosan rendelkeznek, tehát nincs szó olyan kétséges jogszabályokról, melyeket a román szuverénitás javára lehetne értelmezni, illetve amely mellékkérdésben erre alkalom nyílik, ott a bíróság is ezt teszi.

¹²¹ id. hely. Observations de M. *Nyholm*. 79.

¹²² id. hely. Opinion dissidente de M. *Negulescu*. 84—134.

Az önkorlátozási elv nyilvánul meg abban a két ítéletben is, amelyeket a bíróság a *Franciaországban kibocsájtott szerb, majd braziliai kölcsönök* fizetésének tárgyában hozott.¹²³ Az előbbi (szerb-francia) viszályban a vita lényege az volt, hogy a szerbek 1895., 1902., 1906., 1909. és 1913. évekből eredő s különböző százalékkal kamatozó kölcsöneiket továbbra is papírosfrankban akarták fizetni, a franciák viszont aranyfrankban vagy bizonyos idegen valutában kívánták. A szerb kormány ezzel szemben arra hivatkozott, hogy ebben maga a francia jog akadályozza meg, amelynek ezek a szerződéses kötelezettségek — franciák lévén a hitelezők — alá vannak vetve, s amely szerint minden aranyban vagy aranyértékben való fizetést tartalmazó klauzula, legalább is Franciaországban, francia pénzzel való fizetés esetén, semmis. A bíróság viszont, amelynek elnöke ekkor *Anzilotti* volt, helyettes elnöke *Huber*, tagjai *Loder*, *de Bustamante*, *Altamira*, *Oda*, *Pessôa*, *Hughes*, *Beichmann*, *Negulescu* s mint ad hoc bírák *Fromageot* és *Novacovitch* voltak, 9 szóval 3 ellen elutasította ezt a felfogást.¹²⁴ A hitelező személye lényegtelen, mondta; a kölcsönvevő a fontos, aki ebben az esetben egy szuverén állam, amelyről nem lehet feltenni, hogy adósságainak s az ezek érvényessége tárgyában kötött szerződéseinek a kérdését más állam jogának (à une loi autre que sa loi propre) alávetette volna. Egyszóval: az állam kívülről csak annyiban van korlátozva, amennyiben ehhez önként és kifejezetten hozzájárult. S amennyiben ezt nem tette meg, később azért, hogy valamilyen felelősség alól szabaduljon, nem hivatkozhat korlátozottságára. Ellenvéleményt *De Bustamante*, *Pessôa* és *Novacovitch* nyújtott be, kik részben a francia bíróságok gyakorlatára hivatkoznak, elsősorban azonban az Állandó Nemzetközi Bíróság hatáskörét kifogásolják. Ugyanezen a napon döntött a bíróság az 1909., 1910. és 1911. évekből eredő braziliai francia kölcsönök aranyban való fizetése tárgyában is. Brazília ugyanúgy védekezett, mint Szerbia, s a bíróság, szó-

¹²³ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 34. (Série A. N° 20/21. Arrêts nos 14 et 15.). Le juillet. 1929. Affaire concernant le paiement de divers emprunts serbes émis en France. Affaire relative au paiement en or, des emprunts fédéraux brésiliens émis en France. Leyde. 1929.

¹²⁴ id. hely, 42., 48—9.

ról-szóra ismételvén az előbbi ítéletben felhozott indokolását,¹²⁵ ugyanúgy aranyértékben való fizetésre kötelezte. Ellenvéleményt is ugyanazok a bírák nyújtottak be, kivéve a szerb ad hoc bírót, aki ennek az ügynek a tárgyalásában már nem vett részt.

Az önkorlátozás elve nyilvánul meg végül a *felső-savoyai és gexi szabadzónák* ügyének elintézésében, amelyet a szuverénítás korlátainak megszorító értelmezésével kapcsolatban már részletesen ismertettünk. Láttuk itt, hogy a vita lényege az volt, hogy Franciaország nem akarta elismerni szuverénitása egyes olyan korlátozásainak fennállását, amelyeket önmaga elfogadott ugyan, de szerinte ma már idejüket multák. Következésképp neki az lett volna az érdeke, hogy a szuverénítás korlátozhatatlanságát vitassa, vagy legalább is korlátai egyoldalú megváltoztatásának a lehetőségét a *rebus sic stantibus* klauzúrára hivatkozással. A szuverénítás korlátozottságának a vitán felüliségét bizonyítja tehát, hogy még Franciaország képviselője, *Paul-Boncour* is csak annyit mond válaszában¹²⁶ a svájci képviselőnek, hogy Franciaország nagyon is tisztában van a szerződések szentségének és állandóságának fontosságával, csupán az örökérvényű szerződések lehetőségét tagadja. Ezért a *rebus sic stantibus* klauzulát is azok közt a bölcs és okos korlátok közt tartja csak fennállónak, melyeket a versaillesi szerződés 19. szakasza von köréje, úgy döntvén, hogy a szerződések revideálhatók, de csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és Közgyűlésének egyhangú hozzájárulásával. Még tovább megy maga a bíróság, amely a szerződéses (ön-) korlátozásck szentségének és sérthetetlenségének elvére hivatkozva, kötelezi arra, hogy a szerződésileg vállalt kedvezőtlen vámhatárt egyoldalúlag meg ne változtassa. Már az ügy második fázisában kiadott rendeletében leszögezi a bíróság, hogy egyrészt Franciaország kötve van Svájccal szemben 1815-ös szerződéséhez; másrészt hogy ez nem megszüntetése, hanem korlátja ott a francia szuverénitásnak, amely teljes és egész, s amelyre ép ezért hozzájárulása nélkül más korlátok nem erőltethetők.¹²⁷

¹²⁵ id. hely, 121.

¹²⁶ P. C. P. J. I. Série C. N° 17. I. Réplique prononcée par M. Paul-Boncour, représentant le Gouvernement français. 284. s. köv. II.

¹²⁷ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 39. (Série A. N° 24). 11—2.

Az önkorlátozásnak utóbbi, szabadság oldalát hangsúlyozza a rendelethez fűzött megjegyzéseiben, Frank B. Kellogg.¹²⁸ A fontos egy ilyen ügyben való döntésnél, mondja, hogy a bíróság ne kockáztassa presztizsét azzal, hogy politikai kérdésekbe is belenyúl, amelyek kizárólag a szuverén állam hatáskörébe tartoznak. Pénzügyi jogszabályok készítése, bevándorlás szabályozása, röviden a szuverén állammal összefüggő minden kormányhatalom gyakorlása hasonló természetű kérdés. Ilyen politikai kérdésben ugyanis nincs olyan jogelv, vagy a méltányosságnak, igazságosságnak vagy éppen jó lelkiismeretnek olyan szabálya, amit a bíróság alkalmazhatna; az állam hatalma ezen a téren korlátlan, hacsak szerződésekkel önmaga nem korlátozta (unless limited by treaties, the power of a State in this domain is unlimited). A bíróság hatásköre szerinte csak utóbbi szerződéses jogok megállapításáig terjedhet, magában a politikai kérdésben dönteni ellenben inkább a Nemzetek Szövetségének békítő feladata lenne. Utóbbi megállapítása természetesen indokolatlan, mert a felek hozzájárulása esetén a bíróság mindennemű vitát eldönthet (Statútum 36. szakasza). Ugyancsak a korlátozások önkéntes voltának követelményét hangsúlyozza a bíróság ítélete is.¹²⁹ „Il découle — mondja — du principe du respect de la souveraineté de la France pour autant qu'elle n'est pas limitée par ses obligations internationales, et, dans l'espèce, par les obligations contractées en vertu des traités de 1815 et des actes complémentaires, qu'aucune restriction dépassant celles qui découlent desdits actes ne peut être imposée à la France sans son consentement“. Viszont az általa elfogadott korlátozások egyoldalúlag nem szüntethetők meg, s mivel a szabadzónák jogi helyzete ép ilyen korlátozás, ennek egyoldalú megszüntetése jogtalan és hatálytalanítandó. A bíróság végső döntése tehát az ügy főkérdésében az, „que le Gouvernement français doit reculer sa ligne de douanes conformément aux stipulations desdits traités et actes, ce régime devant rester en vigueur tant qu'il n'aura pas été modifié par l'accord des Parties“. Mint már láttuk, az ítélettel szemben a bíróságnak több tagja különvéleményt jelentett be, az itt lényeges főkérdés

¹²⁸ id. hely. Observations by Mr. Kellogg. 41—2.

¹²⁹ P. C, P. J, I, Série A/B. N° 46, 166 (74), 172 (80).

tekintetében azonban ezek közül csak R. *Altamira* és C. J. B. *Hurst* együttes különvéleménye jelent jelentősebb elvi eltérést a bíróság álláspontjától.¹³⁰ Ők Franciaországnak jelen korlátozását harmadik személy javára szóló szerződésnek tekintik, amelyet a szerződő felek eme harmadik állam (Svájc) hozzájárulása nélkül is módosíthatnak, amint hogy ez a versaillesi szerződésben szerintük meg is történt. Ez a felfogás nyilván helytelen, hiszen a harmadik javára kötött szerződést a nemzeti magánjogokban sem lehet a kedvezményezett fél hozzájárulása nélkül megváltoztatni, ha ez már a kedvezményhez hozzájutott.

III. A szuverénítás tételesjogi fogalma.

A nemzetközi bíróságok ítéleteiben megtaláltuk azt, amit a jogtudósok tanaiban hiába kerestünk: a felfogás egységét. És ezzel elérkeztünk munkánk főállomásához, az állami szuverénítás tételes nemzetközi jogi fogalmához. Hiszen mi lehetne a szuverénítás tételes nemzetközi jogi fogalma, ha nem az, ami a pozitív nemzetközi jogban valóban érvényesül, mint ahogy általában minden jogi fogalom mélyén ott rejlik a tényleges érvényesülés postulatuma. Márpedig a tényleges érvényesülésnek az államon belüli életben is legjobb fokmérője a bírósági gyakorlat, mely által a törvények és rendeletek holt betűi megméretnek és pozitív joggá csak akkor válnak, ha általa könnyűnek nem találhatunk; sőt a nemzetközi életben, ahol tisztán felismerhető jogforrások alig vannak, s a bíróság úgyszólván teljesen a jogtudománynak, mint láttuk, egységesnek semmiképpen nem mondható segédeszköze van utalva az alkalmazandó jogtétel megállapítása terén: még sokkal fontosabb, mondhatjuk döntő szerepe van a bíraskodásnak. A nemzetközi jogalkotó és jogalkalmazó szerveknek, az államoknak decentralizáltsága mellett az a két nagy bíróság a legfontosabb koncentrikus szerv, aminek itt ismertetett gyakorlatában a jogtudomány soksarkú prizmáján ezer ágra szakadt szuverénításfogalmat egyetlen egységgé látjuk ismét összeolvadni, a valóság egységévé, ami kilépve az elmélet világvad biodalmából, ható elemként kapcsolódik be a pozitív jogi jelenségek körébe.

¹³⁰ id. hely. Opinion dissidente de M. *Altamira* et de sir Cecil *Hurst*, 185 (93).

A szuverénitásnak ez a fogalma nem egyezik meg az abszolút elméletek tanításaival. Egyik bíróság gyakorlatában sem találkozunk azzal a gondolattal, hogy a szuverénitás abszolút értelemben legfőbb hatalom vagy abszolúte korlátlan szabadság lenne. Sőt még bizonyos irányban (főleg jogilag) sem tartják fönnállónak a szuverénitás abszolútságát; nemcsak tartalmát, körét és tárgyát, hanem fogalmát is más fogalmakhoz viszonyítják, s így nemcsak azt haladják túl, ami az abszolút elméletekben abszolút, hanem azt is, ami azokban relatív. Ép ezért nincs szükségük arra sem, hogy az elméletileg feltett abszolútum és a gyakorlati élet realitívítása közti űrt látva, a szuverénitás tagadásának végső mentsvárába meneküljenek. De a relatív elméletek végleteibe sem ragadtatják magukat a bíróságok. Nem esküsznek arra, hogy a szuverénitás pusztán relatív szabadság, sem hogy pusztán relatív hatalom. Aminthogy nem mondják azt, hanem élesen cáfolják, hogy a szuverénitás a tétel nélküli nemzetközi jogtól abszolúte független lenne (főleg a Wimbledon-ügyben folyt ekörül a vita), úgy erőiesen tiltakoznak az ellen is, hogy teljesen attól függene, vagyis a nemzetközi jognak pusztán függvénye, pusztán nemzetközi jogi hatáskör lenne (Lotus-ügy). Másrészt ha a bíróságok nem tekintenek is minden állami szabadságot és hatáskört már fogalmilag szuverénitásnak, azért konkrét tartalmi jegyekkel sem akarják meghatározni a szuverénitás fogalmát, mint azok, akik a jogalkotás, bírászkodás és végrehajtás pusztán összességét látják benne; sőt kifejezetten tagadják, hogy a szuverénitásnak változatlan konkrét tartalma lenne (Tunisi és marokkói francia zónák). Ép azért egyszerű a bíróság felfogása, mert ezeken a végleteken, melyek egyébként saját tagjai különvéleményeiben is meg-megnyilvánulnak, felül tud emelkedni.

Ebben a megvilágításban a szuverénitásnak szabadság és hatalom egyaránt lényeges alkateleme. A szabadság a negatív oldalt jelenti, azt, hogy a szuverén állam nem kényszeríthető (Casablanca-ügy), hogy nem pusztán függvénye a nemzetközi jognak (Lotus-ügy), hogy nem akárhogyan, hanem csak bizonyos módon (saját hozzájárulásával) korlátozható. A hatalom viszont a szuverénitás pozitív oldala, ami egyébként szintén a szabadságból ered; az állam szabadságának a jellemzője ugyanis az, hogy mindig érvényesül, amikor kizárva nincs,

vagyis hogy az állam mindent megtehet, ami kifejezetten eltiltva nincs. Ez az a tulajdonság, amit a bíróságok úgy fejeztek ki, hogy kétség esetén az állami szuverénitás kiterjesztőleg, korlátozásai viszont megszorítólag értelmezendők (Memel-ügy, Nemzetközi Munkaorganizáció hatáskörének vitája, felső-savoyai és gexi szabadzónák, albániai kisebbségi iskolák ügye; ellenkezőleg csupán a Japán vitában, ahol a bíróság — mint láttuk — sem a tág, sem a szűk, hanem a jóhiszemű értelmezést követelte). Az pedig, hogy az állam mindent megtehet, ami nem tilos, nemzetközi jogilag kifejezve annyit jelent, hogy mindenre hatásköre van. Ebben az értelemben mondja a bíróság, hogy a szuverénitás pozitív (hatalmi) oldalát tekintve kizárólagos hatáskör (Tunisi és marokkói francia zóna, Memel-vita).

A szuverénitás azonban sem mint szabadság, sem mint hatalom nem abszolút. Korlátozva lehet mindenekelőtt politikailag és gazdaságilag: vagyis tényleges korlátokkal (Kelet-Grönland jogi helyzete, Ausztria-Németország vámegyezménye fölötti vita). De korlátozva lehet jogilag is (Venezuela-vita). A bíróságok szerint csak az a lényeges, hogy ez a korlátozás az állam akaratával jött légyen létre (Maskat-ügy, Kelet-Carélia statútuma, Wimbledon gőzös ügye, a lengyel állampolgárság megszerzése fölötti vita, a szerb és braziliai francia kölcsönök visszafizetésének ügye, a felső-savoyai és gexi szabadzónák kérdése). Szó sincs azonban arról, hogy az állam egyszer létrehozott korlátozásait egyoldalúlag megváltoztathatná (felső-savoyai és gexi szabadzónák); épp abban különbözik ugyanis ez a felfogás az abszolút elméletek közé tartozó önkorlátozási elméletektől, hogy a korlátozás önkéntességét csak keletkezésében, de nem fennállásában keresi, vagyis hogy nem gondolja az államot az idegen, külső korlátozásoktól abszolúte mentesnek. Az állam nem áll korlátai fölött; csak saját hozzájárulásával korlátozható, de ha ez megtörtént, a korlát köti.

MÁSODIK RÉSZ.

A szuverénitásfogalom a jogtudományban.

A jogtudomány tartalmilag kötve van a tételes joghoz. Nem tekinthet mást tulajdonnak, birtoknak, vételnek, házasságnak stb., mint amit a tételesjog ilyenként határoz meg. Ugyanígy nem tekinthet mást szuverénitásnak sem, mint amilyen szuverénitásfogalom a tételesjogban kialakult. Nem érinti ezt az sem, hogy a nemzetközi jogban, mint említettük, a tudománynak jogalkotó szerepe is van: ha nem is jogforrás, de belőle tükröződnek vissza az egyelőre kodifikálatlan jogforrások; ez ugyanis csak a jogtudomány egészére, s nem az egyes jogtudósok tanaira vonatkozik. A jog végeredményében a jogászok gondolatait juttatja kifejezésre, jogász azonban csak az, akinek gondolatai a jogban kifejezésre jutnak; az élet örök cirkulusa ez.

Más oldalról azonban az is kétségtelen, hogy a jogtudomány csak tartalmilag van kötve a tételesjoghoz, de nem kifejezésmódjai és nézőpontja tekintetében. Ahol a tételesjog fiktív konstrukciót alkalmaz, ott a jogtudomány feloldhatja a fikciót (kifejezésmód szabadsága); a tételesjog parancsol vagy tilt, de csak egy nézőpontja van: a pozitív jog; a jogtudomány viszont ezt a parancsot vagy tilalmat magasabb mértéknek is alávetheti, vagyis magasabb nézőponttal is rendelkezik. S ez a két eltérés a pozitív jogtól rendszerint összekapcsolódik; a jogtudomány azért választ más kifejezésmódot, mint a tételesjog, mert az előbbit helytelennek tartja.

Egyszóval: a szuverénitásnak a jogtudományban való vizsgálata lényegileg a tételesjogi szuverénitásfogalom kritikájával egyenlő. Ennekorán vizsgálni fogjuk először azokat a

szuverénitásfelfogásokat, amelyek már a tételesjog értékmérőjének rostáján kihullottak, azután pedig magát a pozitív jogban érvényesülő szuverénitásfogalmat, hogy vajjon a jogtudomány magasabb értékmérője szempontjából is kiállja-e a bírálatot.

I. Az abszolút szuverénitáselméletek bírálata.

Egy elmélet helyességének nemcsak az a kritériuma, hogy a gyakorlati életben is megvalósuljon; ha csak ez volna, az abszolút elméletekre ki sem kellene térnünk, hiszen láttuk, hogy a nemzetközi jog gyakorlata elvetette őket. De van egy másik kritérium is: hogy önellentmondásokat ne foglaljon magába, értvén ezalatt azt, hogy ha már a gyakorlattal nem egyeztethető is össze, legalább az általános elméletnek sajátmaga által elfogadott részeivel ne jöjjön ellentmondásba. Az abszolút elméletek tragikuma, hogy — mint látni fogjuk — ennek a kritériumnak sem felelnek meg.

Az abszolút elméletek lényege ugyanis, mint láttuk, az, hogy a szuverénitást, legalább bizonyos irányban, abszolútnak, vagyis pozitíve kifejezve legfőbb hatalomnak, negatíve teljes szabadságnak képzelik el. Ha ezt a legfőbbiséget és korlátlan-ságot ténylegesnek gondolják, egészen elfogadhatatlan a tanításuk, hiszen nyilvánvaló, hogy a világ mai bonyolult gazdasági és politikai szervezete mellett egyetlen állam sem tekinthető ilyen értelemben korlátatlannak, nemhogy legfőbbnek. Sőt ha létrejönne egy világállam, az is korlátozva lenne, ha csekélyebb mértékben is. Tényleges értelemben vett abszolút szuverénitás elgondolhatatlan.

Az abszolút elméletek tehát odafolyamodtak, hogy csak jogilag állítják legfőbbnek és korlátatlannak az államot. De ezzel meg a nemzetközi jog fogalmával kerülnek összeütközésbe. Ha ugyanis van nemzetközi jog, az kétségtelenül korlátozza az államokat. Az abszolút szuverénitáselméletek híveinek tehát, ha következetesek akarnak maradni önmagukhoz, tagadniuk kell a nemzetközi jog létét.¹⁸¹ Ezt három alakban szokták megtenni.

¹⁸¹ V. ö. J. L. Kunz: *Primauté*. 575.: „Souveraineté absolue des Etats, bien; mais dans ce cas pas de droit des gens.” 577.: „Ces auteurs ne veulent pas abandonner la thèse de la souveraineté absolue non parce qu'elle est théoriquement justifiée, mais parce qu'elle leur est

Vagy tagadják, hogy a nemzetközi jog egyáltalán korlátozná az államokat, vagy elismerik a korlátozását, csak annak jogi jellegét tagadják, egyszerűen a nemzetközi jognak nem létét, hanem csak jogiságát vonják kétségbe; vagy végül jogiságát is elismerik, de nem tartják külső, hanem csupán önkorlátnak. Az első nézet szerint a nemzetközi jog egyáltalán nem korlátozás, a második szerint korlátozás, de nem jogi korlátozás, a harmadik szerint korlátozás, sőt jogi korlátozás, de nem külső korlátozás.

1. A nemzetközi jog teljes tagadása.

Az idetartozó felfogások egyáltalán tagadják azt, hogy a nemzetközi jognak az államokkal szemben bármilyen korlátozó hatása lenne. A kérdésnek elég nagy irodalma van;¹³² de legtípikusabb képviselője talán Alcide Ebray, aki „papírrongyok” címmel több száz oldalas könyvet írt a világtörténelembe nem tartott szerződéseiről.¹³³ Ezek a felfogások azonban magával az étellel jönnek összetütközésbe, amely azt mutatja, hogy a nemzetközi jogközösséggel tartósan a leghatalmasabb államok sem helyezkedhetnek szembe. Világpolitika ma már nem építhető egyetlen állam erejére, hanem csak államcsoportokra, amelyeket egységgé szerződéseiknek, a nemzetközi jognak köteléke fűz. A mai államok tehát nemcsak hogy nem menekülhetnek a nemzetközi jog korlátozása alól, de nem is érdekük, hogy meneküljenek, hiszen abban van erejük, mint ahogy a dinamit is csak korlátok közé fojtva képes sziklákat robbantani. A nemzetközi jog tehát általában érvényesül, sőt sok szabálya tartósabb, mint az államon belőli jogé.

chère au point de vue politique, et ils ne peuvent pas se décider, d'autre part, à abandonner le droit des gens“. Hasonlóan J. L. Brierly: *Fondement*, 520., *Descamps*, 447., S. Tachi: 31., A Verdross: *Fondement*, 311., Hold v. Ferneck: *Lehrbuch*, I, 189., *Politis*: *Limitations*, 19., G. Scelle: *Précis*, I, 14., U. ő: *Règles générales*, 373., C. Eagleton, 26., R. Laun, 81., 86.

¹³² Ilyen értelemben tagadta a nemzetközi jogot már T. Hobbes: *Leviathan*, Pars I. c. XIII., U. ő: *Elements*. Part II. chap. VIII. 6., Spinoza, *Lasson*: *Prinzip*, 56., U. ő: *System*. 402., *Seydel*, 31–2., W. W. Willoughby: 207., *Binder*, 550–93., H. Heller: *Souveränität*, 136., S. Edmunds: *Völkerrecht*, 441., Lord Davies, 72–3.

¹³³ A. Ebray: „*Chiffons de papier*“. Paris. 1926.

'All ez általában a békejogra, amelynek alapvető szabályai évezredek óta állanak fenn, anélkül, hogy bárkinek eszébe jutna a megsértésük. Rendkívül tanulságos ebből a szempontból Michel de *Taube* báró¹³⁴ fejtegetése, aki kimutatja, hogy a szerződések sérthetetlennek tekintették már az ótestamentumi korban (az ős Keleten), a római-görög korban s a középkorban éppúgy, mint a modern Európában. Őt követi John B. *Whitton*,¹³⁵ aki ugyancsak megállapítja, hogy a *pacta sunt servanda* elv oly régi, mint az emberi gondolkodás; *Konfucius*, *Sokrates*, *Zénó*, *Plátó*, *Cicero*, *Szent Ágoston* egyaránt hivatkoztak rá. Igaz, hogy eleinte tisztán erkölcsi jellegű volt, később azonban természetjogivá változott, ma meg már a nemzetközi gyakorlat is elismeri. Utóbbira legjobb példa egyébként az Ausztria-Magyarország, Nagybritannia, Német-, Olasz-, Orosz- és Törökország képviselői által 1871. január 17-én aláírt londoni jegyzőkönyv,¹³⁶ amely szerint „les Puissances reconnaissent que c'est un principe essentiel du droit des gens qu'aucune d'elles ne peut se délier des engagements d'un traité; ni en modifier les stipulations, qu'à la suite de l'assentiment des parties contractantes, au moyen d'une entente amicale“.

Sőt a háború jogának minden szabályáról sem állítható, hogy krónikusan megsértenék. Nagyon érdekes különbséget von ebből a szempontból *Darvai* Dénes,¹³⁷ aki szintén az állítja, hogy bármily sérelmek estek is a nemzetközi jogon a világháborúban, az rendszerint mégis érvényesült, sőt érvényesülésében bizonyos rendszer, bizonyos alapelvek ismerhetők fel. Az első elv az, hogy „a világháború alatt a nemzetközi hádiszabályoknak *passzív* érvényesülése úgyszólván *teljes*, mindenkor s minden viszonylatban megnyilatkozik. Csak kevés olyan esetet találhatni, amelyben a hadviselők *nyílt cinizmussal* helyezkedtek volna szembe a nemzetközi hadinormákkal, és még magyarázatot sem kerestek volna ezek megszegésére“. (Retorzió!). A másik alapelv az *aktív* érvényesülés. „Ez sokkal szűkebb körre szorítkozik, mint a *passzív* érvényesülés. A nemzetközi hadinormák tényleges követése aránytalanul ritkább, mint

¹³⁴ Le baron M. de *Taube*, 299—383.

¹³⁵ J. B. *Whitton*, 159. s köv. II., 231. s köv. II.

¹³⁶ *Martens*: Nouveau Recueil Général. XVIII. 273.

¹³⁷ *Darvai*, 5—31.

annak pusztá elismerése, hogy a norma fennáll... S ennél eljutunk a nemzetközi hadiszabályok érvényesülésének *második főelvéhez*, melyet a világháború számtalan borzalma közt az erkölcsi elégtétel egy nemével kell hangsúlyoznunk: a nemzetközi hadiszabályokat a hadviselők *érdek nélkül* rendszerint *nem szegik meg*". Sőt utóbbi esetben is rendszerint nem az államoknak, hanem az ilyen viszonyok közt elvadult egyes embereknek egyéni akciója a jogszegés. Harmadik alapelv végül, amely az előbbiből folyik, hogy a háborúba be nem avatkozó polgári lakosságot védő jogszabályok általában érvényesültek a jelen világháborúban, ellenben „az ellenség tényleg *harcoló katonaságával* szemben a nemzetközi hadiszabályok *csak egészen csekély mértékben*, aránylag a *legkevésbé* érvényesültek". Az egyébként, amit ő a háború joga passzív érvényesülésének nevez, s a nemzetközi hadi jog érvényesülésének első alapelveként tárgyal, már Kant Immanuelnél¹³⁸ felmerülő gondolat, aki a jog eszméje iránti önkéntelen hódolatot s a korlátozottság érzésének spontán megnyilatkozását látja abban, hogy az államok, mikor megszegik is *Grotius, Puffendorf, Vattel* stb. kódexeit, eljárásuk jogos voltának igazolására utólag mégis fel szokták azokat használni. Mire való volna ez a lázas kutatás jogcímek után, ha az államok valóban teljesen korlátlanoknak éreznék magukat? Egyszóval, ha *Ebray* nem a félredobott papírrongyokról, hanem a valóban megtartott szerződésekről akart volna könyvet írni, arról a millió kis megegyezésről, amelyeket az államok mindennapi élete napról-napra felszínre vet, s azokról a nagy Kartákról, amelyek világrészek, nemzedékek sorsát döntötték el, akkor bizonyára még sokkal több száz oldalt kellett volna írnia. Igaza van H. *Lammasch*-nak,¹³⁹ mikor megállapítja, hogy „bármilyen is a szerződéshűség kötelezettségének az alapja, szokásjogilag a „*pacta sunt servanda*“ tétele elvben el van ismervé a nemzetközi jogban. Egyes államok állítják, hogy kivételek és korlátozások vannak; de az elvet magát senki sem tagadja". S ha az elv áll, a kivételes megszegés nem érinti a jogi jelleget, mint ahogy az államon belüli jog is jog, habár szintén meg lehet sérteni, sőt a megsért-

¹³⁸ I. Kant: Zum ewigen Frieden, 18. s. köv. II.

¹³⁹ H. Lammasch, 92. s. köv. II.

hetőség fogalmához tartozik. Ebben az értelemben nyilatkozik H. Kelsen,¹⁴⁰ Del Vecchio¹⁴¹ és K. Strupp¹⁴² is. Mint utóbbi mondja, „les décrets n'annulent pas le droit, mais l'affirment plutôt“.

Nem találjuk meggyőzőnek a nemzetközi jog tagadóinak azt az érvét sem, hogy a nemzetközi jog már csak azért sem kötelezheti az államokat, mert minden nemzetközi szerződésben bennefoglaltatik, legalább hallgatólagosan, a *rebus sic stantibus* klauzula.¹⁴³ Ezen az állásponton volt már Heinrich von Treitschke,¹⁴⁴ aki szerint az állam a jövőre vonatkozólag egyáltalán nem kötheti le akarátát, mert minden szerződéséhez hozzájárul hallgatólagos fenntartásként a *clausula rebus sic stantibus*. Újabban ezt a nézetet képviseli H. Lauterpacht,¹⁴⁵ aki szerint a *clausula rebus sic stantibus* az állami szuverénitás biztosítója. Nálunk meg például Ágoston Péter¹⁴⁶ foglalkozott ilyen szemszögből vele, bár ő inkább állami jogi alkalmazását vizsgálta. Sőt találkozunk ilyen felfogással a nemzetközi jog gyakorlatában is. Így Joseph Kohler a Franciaország és Anglia között felmerült Savarkar-vita ismertetésénél, amely vitát a hágai Állandó Nemzetközi Választott Bíróság döntött el 1911. február 24-én, azt a véleményt nyilvánítja, hogy az a kiadási rendelet, amellyel a francia hatóságok Savarkart az angoloknak kiadták, a *rebus sic stantibus* klauzulára hivatkozással visszavonható lett volna.¹⁴⁷ Hivatkozás történt erre az elvre az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt is. Mégpedig először a tuniszi és marokkói francia szabadzónák már ismertetett ügyében, ahol A. de Lapradelle¹⁴⁸ Franciaország képviseletében erre

¹⁴⁰ H. Kelsen: Hauptprobleme, 46. s. köv. ll.

¹⁴¹ Del Vecchio: Concetto, 44.

¹⁴² K. Strupp: Règles générales, 266. s. köv. ll.

¹⁴³ V. ö. Bojidar Pcuritch, 169. s. köv. lapokkal, továbbá E. Kaufmann, 220. s. az ott idézett irodalommal.

¹⁴⁴ H. v. Teitschke, I, 38.

¹⁴⁵ H. Lauterpacht: Function, 3.

¹⁴⁶ Ágoston, 176. s. köv. ll.

¹⁴⁷ Schücking: Werk. (II. 1, III.) J. Kohler: Der Savarkar-Streitfall zwischen Frankreich und England. (Schiedspruch vom 24. Februar 1911. auf Grund des Schiedsvertrags vom 25. Oktober 1910). München und Leipzig. 1914. 122.

¹⁴⁸ P. C. P. J. I. Série C. N° 2. Décrets de nationalité en Tunisie et au Maroc. Discours prononcé par M. A. de La Pradelle (France). 187.

az elvre hivatkozott az angol panasszal szemben, amely úgy találta, hogy Franciaország állampolgársági rendelkezései szerződéses kötelezettségeibe ütköznek; s ami a legérdekesebb, még Anglia képviselője, Sir Ernest Pollock¹⁴⁹ sem tagadta ezen elv létezését, csupán azt vitatta, hogy konkrét alkalmazhatóságának a feltételei fennforognak-e. Hasonlóan a felső-savoyai és gexi szabadzónák ügyében, ahol, mint szintén láttuk, a Franciaországot képviselő Paul-Boncour¹⁵⁰ erre a klauzulára való hivatkozással próbálta igazolni azt a magatartást, hogy a vitás területekre vonatkozó szerződéseket állama egyoldalúlag megváltoztatta. Már itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy a bíróság egyik esetben sem fogadta el Franciaország álláspontját.

Ma már mindtöbben belátják az elméletben is, hogy ez a klauzula a maga merevségében tarthatatlan következményekre vezet a nemzetközi életben, s ennek következtében egészen kiakariják küszöbölni a nemzetközi jogból. Szerintük ez a klauzula csak politikai s nem jogi intézmény, és ezért helyesebb a nemzetközi jog elméletében is a szerződések és egyéb jogszabályok jóhiszemű értelmezésének a kötelezettségével helyettesíteni. Ezen a nézeten volt már H. Lammasch,¹⁵¹ L. Oppenheim,¹⁵² C. Dupuis;¹⁵³ követi őket Hold von Ferneck¹⁵⁴ s Wolfgang Schneider.¹⁵⁵ Eduard Reut-Nicolussi¹⁵⁶ pedig az emberi érdekkapcsolatok természetjogi reflexének mondja ezt a klauzulát, amelynek célja a nemzetközi szerződésjog hiányosságait, ha kell háború útján, kiküszöbölni. Ugyanígy Arnold Mc. Nair¹⁵⁷ is, ki szerint a klauzula nem egyéb, mint a pacta sunt

¹⁴⁹ id. hely. Speech by Sir Ernest Pollock (Great-Britain). 208. s köv. II.

¹⁵⁰ P. C. P. J. I. Série C. N° 17. Affaires des Zones Franches de la Haute-Savoie et du pays de Gex. 1929. Volume I. (Procès-verbaux. Discours). Leyde. 1930. Discours prononcé par M. Paul-Boncour (représentant le Gouvernement français). 97. s köv. II.

¹⁵¹ H. Lammasch, 158., U. ö: „Rebus sic stantibus Klausel“ címszó alatt Strupp: Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie Bd. II. 336.

¹⁵² L. Oppenheim: Law, 749.

¹⁵³ C. Dupuis: Grandes Puissances, 89.

¹⁵⁴ Hold-Ferneck: Lehrbuch, II, 187—8.

¹⁵⁵ W. Schneider, 89—90.

¹⁵⁶ E. Reut-Nicolussi, 13. s köv. II.

¹⁵⁷ Mc. Nair: Terminaison, 475.

servanda szabályának enyhítése, és olyan kivétel, amit az igazság követel meg; az azután, hogy a nemzetközi jognak ne hátrányára, hanem előnyére váljék, a nemzetközi jogászok feladata. Ide sorozható Hans Kelsen¹⁵⁸ felfogása is. Szerinte: „in Wahrheit ist die Annahme der *clausula rebus sic stantibus* im allgemeinen — sofern ein positiver Völkerrechtssatz dieses Inhalts nicht nachgewiesen werden kann — und eines Sezessionsrechtes im besonderen — soferne ein solches nicht ausdrücklich im Bundesvertrage vereinbart wurde — nur das Aufgeben des *Rechtsstandpunktes* und die Behauptung eines reinen *Machtstandpunktes*, das Verschieben der Betrachtung aus der Rechtssphäre in die Welt der nackten Tatsachen.“

A magyar irodalomban főleg Buza László¹⁵⁹ áll közel ehhez a nézethez, és tagadja nagy alapossággal a klauzula jogi jellegét. Szerinte ugyanis e klauzula jogi hatását a legtöbben más jogintézményekre vezetik vissza, s voltaképp nagyon kevesen vannak, akik a *rebus sic stantibus* klauzulát, mint önálló jogintézményt valóban elismerik, „t. i. elismerik a viszonyok változásának azt a jogi hatását, hogy az a szükségállapottól függetlenül s a szerződő felek közös megegyezése nélkül idéző jogi hatásokat.“ „Ha viszont figyelembe vesszük még azt is, hogy ezek felfogása közt is eltérés konstataálható, egyrészről a klauzula alkalmazásának előfeltételei, másrészről a hozzáfűződő jogi hatás tekintetében, kétségtelen, a *rebus sic stantibus* klauzula nagyon messzi van attól, hogy a nemzetközi jog elméletében mint önálló jogintézmény általánosan elismertessék.“ Sőt nemcsak az elméletben, hanem a nemzetközi jog gyakorlatában sem érvényesül szerinte ez az elv. Ismerteti azokat az eseteket, amelyekben ez a klauzula állítólag alkalmazást nyert, s arra az eredményre jut, hogy „a tételes nemzetközi jog a *rebus sic stantibus* klauzulát nem ismeri. Sem nemzetközi egyezmény, sem nemzetközi szokásjog nem fűz a viszonyok megváltozásához olyan jogi hatást, hogy a szerződés ennek következtében megszűnnék, illetőleg egyoldalúlag felbontható volna. Ilyen jogszabállyal a nemzetközi bíróságok gyakorlatában sem találkozunk.“ Egyszóval: „A *rebus sic stantibus* klauzula tana

¹⁵⁸ H. Kelsen: Problem, 306—7.

¹⁵⁹ Buza: Revízió, 13—6., 26., U. ö: Nemzetközi jog, 217.

a jogigény formájával kívánja felruházni az érdekelt államoknak azt a törekvését, hogy a viszonyok változásával elavult jogszabályok hatályon kívül helyezettessenek . . . e különben is homályos tétel érvényesülésének azonban a nemzetközi alkotmányban nincsenek meg a szükséges előfeltételei. A *rebus sic stantibus* klauzulának a mai nemzetközi jogban legfeljebb az a szerény szerep juthat, hogy az érdekelt fél rá való hivatkozással a meg nem felelő szerződések revízióját kezdeményezhesse. Maga a revízió jogszerűen csak a másik szerződő fél formális hozzájárulásával történhetik meg.“ Az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt a felső- savoyai és gexi szabadzónák ügyében hasonló felfogásról tett bizonytságot a Svájcot képviselő *Logoz* professzor is.¹⁶⁰

Közel áll ehhez az utóbbi csoporthoz azok felfogása, akik a *rebus sic stantibus* klauzulát nem küszöbölik ugyan ki teljesen a tételes nemzetközi jogból, azonban annyira átértékelik, hogy az nem jelenti többé a nemzetközi jog kötelező voltának a tagadását. Elsősorban A. *Cavaglieri*¹⁶¹ felfogása sorozható ide. „Se ne conclude — mondja — che il principio, contenuto nella clausola *rebus sic stantibus* non può essere adottato come titolo valido di denuncia unilaterale di un dato trattato, ma soltanto come motivo legittimo per chiedere agli altri Stati contraenti di essere sciolto dall' osservanza di clausole contrattuali, divenute troppo onerose in seguito al mutamento di circostanze . . . Se gli Stati riconoscono la sussistenza obbiettiva di tale mutamento e aderiscono alla richiesta, il trattato sarà in tutto o in parte, estinto per mutuo consenso delle parti.“ Hasonlóan D. *Anzilotti*.¹⁶² „Se . . . una delle parti invoca la clausola *rebus sic stantibus* per sciogliersi da un trattato e le altre riconoscono il buon fondamento di questa pretesa, non vi è altro da dire; se invece le parti sono discordi, l'opinione e la volontà dell'una valgono quanto l'opinione e la volontà dell'altra; siamo di fronte ad una controversia internazionale che dovrà essere risolta come ogni altra controversia di

¹⁶⁰ P. C. P. J. I. Série C. N° 17., I. Discours prononcé par M. le Professeur *Logoz* (représentant le Gouvernement suisse). 256. s. köv. II.

¹⁶¹ *Cavaglieri*: Lezioni, 347., U. ö: Règles générales, 539.

¹⁶² *Anzilotti*: Corso, 414.

tal: genere.“ Ebben az értelemben ír *Georges Cattand*¹⁶³ is, aki szerint ez a klauzula a nemzetközi jogban érvényes tételesjogi szabály ugyan, de a nemzetközi jog két fejlődési fázisa közé van kifüggesztve; egyike ezeknek a múlté, ahol az abszolút szuverénitás fogalma diadalmaskodott, s ahol ez a tétel abból az elvből folyt, hogy az állam csak a saját hozzájárulása folytán volt kötve; másik fázis a jövőé, ahol majd minden vonatkozásban elismerik az objektív nemzetközi jogot. *Michel de Taube* báró¹⁶⁴ is itt említhető, ki szerint a *clausula rebus sic stantibus* szükséges rossz ugyan a nemzetközi jogban, de nem dönti meg a szerződések kötelező erejét, mivel mindig megszorítva és jóhiszeműen (*bona fide*) értelmezendő. *F. Castberg*¹⁶⁵ szerint pedig csak mint a nemzetközi szervezet múlt tökéletlenségének folyománya áll fenn még ma is a *clausula rebus sic stantibus* elve, amely szervezetnek egyelőre nincs törvényhozó hatalma az idejét múlt szerződések megváltoztatására.

Ebben a szelídített értelemben beszél legújabban a klauzuláról *H. Lauterpacht*¹⁶⁶ is, ki szerint ez semmi más, mint a szerződő felek nemzetközi szerződésekben megnyilvánuló szándékának egy értelmezési elve, az interpretáció egy eszköze; s *G. Crusen*,¹⁶⁷ aki szerint szintén fennáll, de nem veszélyezteti a nemzetközi jogot, mert túlzott alkalmazása joggal való visszaélés. Csak annyit jelent ez az elv, mondja *J. B. Whitton*¹⁶⁸ is, hogy az igazságtalanná, időszerütlenné vált szerződések módosítására módot kell nyújtani; vagyis hogy a *pacta sunt servanda* elv érvénye nem abszolút. Ugyanígy *Vicomte Nicolas de Rochefort*.¹⁶⁹ Végül találónan mutat rá *D. Schindler*¹⁷⁰ még arra a tényre is, hogy amennyiben egyáltalán szoktak a *rebus sic stantibus* klauzulára hivatkozni, ez csak a speciális szerződésekkel kapcsolatban történik; kollektív szerződések vagy szokásjog esetén azonban erre nem volt még példa. Ennek a fel-

¹⁶³ *G. Cattand*, 204—6.

¹⁶⁴ *M. de Taube*, 362.

¹⁶⁵ *F. Castberg*, 340.

¹⁶⁶ *H. Lauterpacht*: *Interpretation*, 812. s köv. ll.

¹⁶⁷ *Crusen*, 55. s köv. ll.

¹⁶⁸ *J. B. Whitton*, 262. s köv. ll.

¹⁶⁹ *De Rochefort*, 336. s köv. ll.

¹⁷⁰ *D. Schindler*, 274—5.

fogáscsoportnak a szellemében vélünk eljárni mi is, mikor fel fogásunkat a rebus sic stantibus klauzuláról abban foglaljuk össze, hogy ez fennáll ugyan, mint jogintézmény, de csupán annyit jelent, hogy a körülmények lényeges megváltozása esetén a szerződéseket is megfelelően módosítani kell. Tehát hasonló szerepet játszik a nemzetközi jogban, mint például az állami jogokban a lehetetlenülés; a különbség csak alaki, per-jogi természetű: a nemzetközi jog államokfölötti szervezete nem lévén egyelőre kiépítve, az államok rendszerint önmaguk döntenek el, hogy a záradék feltételei rájuk nézve beállottak-e. Ezt azonban a jognak, igazságnak és tényeknek megfelelően kell tenniök, különben nemzetközi jogsértést követnek el. Mint G. Scelle¹⁷¹ is mondja, a desuetudonak, caducitásnak felel meg más jogterületeken; de csupán tény, nem jog, tehát nem függ a jogalkotók (államok) akaratától. Csak annyit jelent, hogy „le dynamisme juridique doit suivre le dynamisme social.” Nyilvánvaló tehát, hogy ez a záradék nem jelenti az államok egyoldalú és önkéntes szerződésbontási lehetőségét. Ilyen értelemben inkább csak visszaéléskép alkalmazzák, amint pl. Szovjetország tette, mikor rá való hivatkozással tagadta meg a cári Oroszország kötelezettségeinek teljesítését.¹⁷² Más kérdés, hogy végszükségi helyzetekben, mikor az államoknak választaniuk kell a szerződéshűség és a létfenntartás között, akkor ezek a szabályok (egyébként éppúgy, mint az államonbelői jogban) hátérbe szorulnak. S ilyen helyzetek főleg a háború jogában gyakoriak. Ez azonban nem érinti az elvi kötöttséget, ami alól a fejlődés és a nemzetközi összeműködés mai fokán a leghatalmasabb állam sem vonhatja ki magát. A különbség közte és a kis államok közt mindössze annyi, mint Hold von Ferneck¹⁷³ találóan megállapítja, hogy a nemzetközi jog a nagy államoknál a korlátozás maximumát, kis államoknál pedig minimumát jelenti.

Jellemző a szerződéshűség elvének vitathatatlanságára a mai tételes nemzetközi jogi állapot leghatalmasabb ellenségének, a nemzetiszocialista Németországnak álláspontja. Igen ala-

¹⁷¹ G. Scelle: Règles générales, 476. s. köv. II.

¹⁷² Utóbbi illetőleg v. ö. Taracouzio, 249. s. köv. lapokkal.

¹⁷³ Hold-Ferneck: Lehrbuch, I, 190.

posan ismerteti ezt *Buza* László,¹⁷⁴ és *Hitler* beszédei, valamint a birodalmi kormány tényei alapján megállapítja, hogy a III. Birodalom is kötelezőnek ismeri el magára nézve a nemzetközi jogot. Idézi *Hitler* 1933 május 7-i beszédét, melyben a vezér magával a versaillesi szerződéssel kapcsolatban igéri, hogy „egyetlen német kormány sem fog önmagától olyan egyezményt megszegni, amely csak egy jobbal való helyettesítés útján helyezhető hatályon kívül.“ S hogy ez az álláspont nem érinti a helytelen vagy helytelenné vált szerződések revíziójának a lehetőségét, az magának a beszédnek folytatásából kitűnik, mely szerint „az ilyen szerződés jogi jellegét általánosan el kell ismerni. Nemcsak a győzőnek van igénye az abban neki adott jogokra, hanem a legyőzöttek is. Az a jog pedig, hogy a szerződés revíziója követelhető, magában a szerződésben biztosítva van.“ S ugyancsak *Buza* mutat rá fenti munkájában¹⁷⁵ annak a nézetnek tarthatatlanságára, mely szerint Németország gyakorlati külpolitikája viszont nem felel meg ezeknek az elveknek. A valóság — mondja helyesen — ezzel szemben az, hogy a Harmadik Birodalom nemcsak akkor járt el jogszerűen, mikor kilépett a Nemzetek Szövetségéből s elhagyta a Lefegyverzési konferenciát, hanem akkor is, mikor 1935 március 16-i véderőtörvényével egyoldalúan hatálytalanította a versaillesi szerződés katonai határozatait. Ezek ugyanis a Lefegyverzési konferencia meghíúsultával a „cessante ratione cessat ipsa lex“ elvénél fogva ipso iure hatályukat veszítették. Ehhez hozzá kell ugyan tennünk, hogy a versaillesi szerződés egyes további rendelkezéseinek hatálytalanítása viszont kétségkívül egyoldalúlag történt. De ne feledjük ennek megítélésénél azt a szinte végszükségi helyzetet, amibe Németországot Franciaországnak szovjetbarát szövetségi politikája hozta.

2. A nemzetközi jog jogiságának tagadása.

Enyhébb alakja a nemzetközi jog tagadásának az abszolút szuverénitáselméletek azon képviselőinek az álláspontja, akik a nemzetközi jog kötelező erejét elismerik, csak jogi jellegét tagadják. Helyesebben itt két felfogáscsoport közt különböztet-

¹⁷⁴ *Buza*: Nemzetiszocialista Németország, 5. s. köv. II.

¹⁷⁵ i. m. 7—20.

hetünk, melyek közül az egyik elismeri a nemzetközi jog jogi-ságát, de azt lényegesen más jognak tartja, mint az állami jogot; a másik pedig minden jogi jelleget megtagad tőle.

a) Az előbbi felfogás a jogfogalmi *dualizmus* álláspontja.¹⁷⁶ Ez H. Kelsen¹⁷⁷ találó jellemzése szerint semmi egyéb, mint elkeseredett kísérlet az abszolút szuverénitásfogalom s a nemzetközi jog összeegyeztetésére. Megtörik azonban a jog fogalmi egységén. Vagy ráillik ugyanis a jogfogalom a nemzetközi jogra is, s akkor ez éppolyan jog, mint az államon belőli, vagy nem illik rá, s akkor egyáltalán nem jog. Anélkül, hogy itt a

¹⁷⁶ Dualisták pl. H. Triepel: *Völkerrecht*, 7., U. ö: *Rapports*, 83—91., *Lechner* Ágost, 52. s köv. ll., *Ferdinandy*, 31. s köv. ll., majd 84—8., P. Heilborn: *Grundbegriffe*, 87. s köv. ll., U. ö: *Sources*, 10—11., J. Hatschek: *System*, 12. s köv. ll., A. Cavaglieri: *Lezioni*, 20. s köv. ll., S. Romano, 38., Weninger, 23., D. Anzilotti: *Corso*, 47. s köv. ll., U. ö: *Lehrbuch*, 36. s köv. ll., R. Foignet, 11—3., K. Strupp: *Grundzüge*, 16. s köv. ll., U. ö: *Theorie*, 5. (U. ö: *Éléments*, I, 20—1. lapokon viszont már elismeri a nemzetközi jog primátusát), L. Oppenheim, I, 29. s köv. ll., G. Diena, I, 21. és köv. ll., Hold von Ferneck: *Lehrbuch*, I, 110., Tomcsányi, 40—1., Irk: *Tanulmányok*, 112. s köv. ll. („Az állam s az államközi jog viszonya“. Klly. a J. K. 1933. évf. 20. számából). U. ö: *Nemzetközi jog* 14—36., Márffy-Mantuano, 43., L. Comisetti, 74., E. Tatarin-Tarnheyden, 312—30. Hasonlóan S. Tachi: 117., de ő a jövő nemzetközi ideáljának a monizmust tartja; Teghze, 19., 41., bár ő meg úgy látja, hogy újabban — különösen a Nemzetek Szövetsége megalakulása óta — bizonyos irányzat észlelhető a nemzetközi jog szupremáciája felé, s G. A. Waiz, 556., aki viszont pluralisztikusnak és nem dualisztikusnak nevezi felfogását. J. Spiropoulos: *Théorie*, 80. természetesen itt is az örök relativizmust képviseli. Sem a dualista, sem a monista konstrukció nem helyes feltétlenül, mondja. „Tout dépend du choix des hypothèses, de la construction à laquelle on veut donner la préférence. On ne saurait parler de „vérité“ ou d'„erreur“ puisqu'il s'agit de simples idées „a priori“. Le débat relatif au genre de rapports formels entre les deux domaines se révèle à l'examen n'être qu'un pour conflit d'hypothèses“. Ugyancsak átmenetinek tekinthető Horváth Barnának szuverénitáselmélete ismertetésénél részletesen ismertetendő az a felfogása is, hogy a pluralista és monista felfogások közül azért sincs feltétlenül egyiknek sem igaza, mert egyik csupán a jogszociológiai, másik csupán a joglogikai szemlélet szempontjából helyes-
selhető. Viszont az irodalom többsége ma már kifejezetten monista állásponton van. Képviselje itt ezek felfogását *Le Fur*: *Précis*, 10. Peter Drucker, 37. s Kelsen: *Rapports*, 276—. Az idevonatkozó felfogások részletes és rendszeres ismertetését nyújtja egyébként Gustav Adolf Walz: *Völkerrecht und staatliches Recht*. Stuttgart. 1933. c. művében s K. Strupp: *Theorie*, 6—7. lapjain.

¹⁷⁷ H. Kelsen: *Szuverénitás*, 13. s köv. ll.

jogfogalommeghatározás bonyodalmaiba bele kívánnánk menni, meg kell állapítanunk, hogy szerintünk a nemzetközi jog tartalmazza a jog lényeges ismertetőjeleit, s így épúgy jognak tekintendő, mint az állami jogok. Nem lehet ez ellen érv az, hogy a nemzetközi és az állami jogok közt van néhány olyan különbség, ami nem tartozik a jog lényegéhez. Márpedig a dualista felfogású szerzők ép ilyen különbségekre szokták felfogásaikat felépíteni. Egyik leggyakrabban hangoztatott dualista érv például az az (egyébként több mosista felfogású,¹⁷⁸ sőt a nemzetközi jog jogiságát tagadó¹⁷⁹ szerző által is helyeselt) megállapítás, hogy a nemzetközi jog az állami joggal szemben primitív, kezdetleges jog, amelynek jogalkotó és jogalkalmazó szervei ma még a fejlettség legalacsonyabb fokán állanak. „A nemzetközi összeműködés joga — mondja például *Somló Bódog*¹⁸⁰ — igen tökéletlen más jogokhoz képest, de a mai nemzetközi összeműködés joga meg éppen csak embryonális korát éli.“ „A haza hálálig való védelmének, a nemzeti megaláztatás nem tűrésének, az e téren kitűnteknek történelemben és költészetben, életben és iskolában való szüntelen magasztalása ép oly jele az államok tökéletlen összeműködésének és az államok feletti szervezet ebből folyó hiányának, mint ahogy a vérbosszú szent kötelezettsége, a kérlelhetetlen harag magasztalása, a félelem és gáncs nélkül való lovag dicsérete az államon belüli vagy a törzsek közötti együttműködés tökéletlenségének tanújele.“ Azonban eltekintve attól, hogy — mint *Bibó István*¹⁸¹ nagyon helyesen rámutat — a nemzetközi jogközösség nem annyira primitív, mint inkább az integrálódás átmeneti állapotában lévő egy nagyobb, átfogóbb egység felé éppen hogy megindult közösség: nem is lehet fogalmi megkülönböztetést felépíteni ilyen bevallottan változó, fokozati, tartalmi, s ami fő: a jogfogalom szempontjából teljesen lényegtelen különbségre. További dualista érv, hogy mások a két jogrend címzettei; a nemzetközi jog államokhoz, az állami emberekhez szól.

¹⁷⁸ H. Kelsen: Unrecht, 481., U. ő: Rechtslehre, 131., Buza: Nemzetközi jog, 279., 285. és 307.

¹⁷⁹ Marton Géza, 30—2.

¹⁸⁰ Somló: Nemzetközi jog, 61. Hasonlóan H. Lauterpacht: Function, 432., A. Baumgarten: Rechtsphilosophie, 88. stb.

¹⁸¹ Bibó: Szankciók, 37., 49.

De eltekintve attól, hogy ma már általános nézet szerint a nemzetközi jog címzettjei is lehetnek közvetlenül az egyének, sőt olyan felfogás is van, amely szerint mindig azok, s hogy másrészt az állami jog is szólhat magához az államhoz (belső önkorlátozás): ez a különbség lényegileg nem több a természetes és jogi személyek megkülönböztetésénél, amelyek mind az állami, mind a nemzetközi jognak címzettei lehetnek. A jog különbsége más normarendszerektől egyébként sem címzetteiben keresendő. Ugyancsak helytelen a dualista felfogásnak az az érve, hogy azért van lényegbeli különbség nemzetközi és állami jogok közt, mert a nemzetközi jogellenes aktus állami jogilag érvényes lehet; ez ugyanis a jog minden lépcsőjének sajátossága. Az állami jogon belül is vannak törvényellenes rendeletek, rendelet- vagy törvényellenes bírói ítéletek s általában téves végrehajtási aktusok, amelyek jogilag érvényesek. Azok a további érvek pedig, hogy az ember helyettesíthető — az állam nem; hogy a nemzetközi jog csak szerződés — az államjog viszont törvény, hogy az előbbi ígéret — az utóbbi parancs; azaz, hogy az állami jog alanyai fölött — a nemzetközi jog viszont csak közöttük áll fenn; hogy más a forrásuk, az alapjuk: egészen helytelen megállapítások. Helyes nézet szerint az egyén legalább annyira helyettesíthetetlen, mint az állam (erkölcsi-ség), s az állam legalább annyira helyettesíthető, mint az egyén (tényleg és jogilag). Azonkívül a nemzetközi jog éppúgy nem merül ki a szerződésekben, éppúgy parancs és éppúgy fölötte áll alanyainak, mint az államon belüli jog. S még csak az sem mondható, hogy azért volna lényeges különbség nemzetközi és állami jog közt, mert szemben az állami hatalommal, a nemzetközi jog mögött álló legerősebb hatalom csak szórványosan bocsát ki általános érvényű szabályokat, kevésbé állandó, szabályait kevésbé követik.¹⁸² Eltekintve ugyanis attól, hogy ezek a tulajdonságok nem föltétlenül lényegesek a jogfogalom szempontjából, nem is áll az, hogy a nemzetközi jog mögött álló legerősebb társadalmi hatalom állandósága lényegesen csekélyebb volna, mint az államon belüli jog mögött állóé. Igaz ugyan, hogy a háborúk elég gyakoriak, de az is kétségtelen, hogy ezek csak akkor érintik ezt az állandóságot, ha

¹⁸² Somló: Grundlehre, 162. s. köv. II.

nem egyes államok, hanem a világ összes jelentős államai között állanak fenn. „A világháború — mondja helyesen *Buza László*¹⁸³ — forradalom... a nemzetközi jog szempontjából, a forradalom pedig: az új hatalom törekvése, hogy a régi helyét erőszakkal elfoglalja, az állami életen belül is jogbizonytalanságot eredményez, mert meginog maga a legerősebb társadalmi hatalom“. A világháborúk azonban a történelem tanulsága szerint nem igen szoktak sűrűbben előfordulni, mint az államon belüli forradalmak, azonkívül a statisztika bizonyossága szerint a kultúra haladásával egyre ritkábbak is lesznek, s így az államhatalmak állandósága, szabályaik követettsége sem lehet lényegesen nagyobb a nemzetközi főhataloménál. S mindezekről eltekintve, jól tudjuk, hogy mikor a nemzetközi jog mögötti hatalom meginog, az állami jogok mögötti is ingadozni kezd. Mikor a nemzetközi jog „nem jog“, akkor tulajdonkép az államoké sem az, főleg a legyőzött államoké — legalább is a jogbiztonságnak békebeli értelmében.

Egyszóval: a szuverénítás abszolutisztikus felfogásának igazolásául a dualista elmélet nem alkalmas, mert beleütközik a jog fogalmi egységének elvébe. S *Kelsen*¹⁸⁴ szerint az abszolút szuverénításdogma összeomlását eltitkolni törekvő eme dualista konstrukciót tükrözi vissza, s ezért elvetendő az a felfogás is, amelynek értelmében az állami szuverénítás voltaképpen nem nemzetközi, hanem állami jogi fogalom, s így a nemzetközi jog elméletében nem érvényesülhet teljesen. Mások meg ezért tesznek szerinte kísérletet a szuverénítás kettéválasztására, belső és külső, állami és nemzetközi jogi szuverénítás elhatárolására. Ez a felfogás azt tartja tehát, mondja, hogy a szuverénítás csak befelé jelent legfőbbiséget, kifelé viszont csak függetlenséget. Ezzel azonban feladták alaptételüket, a szuverénítás abszolút voltát. Hiszen „az ilyen elképzelés... csupán úgy lesz lehetséges, ha feltesszük azt, hogy a „befelé“ még szuverénnek tekinthető állam *felett* és ezzel általában az összes államok felett egy azokat koordináló jogrend létezik, az államoknak egy közössége, amely egyedül tekinthető *minden* irányban szuverénnek“. Viszont „*az egyes államnak* meghagyott szuverénítás abszolút tulajdonságból csupán relativ tulajdonság lett“.

¹⁸³ V. ö. *Buza*: Nemzetközi jog, 6—7.

¹⁸⁴ *Kelsen*:: Szuverénítás, 15.

b) Következetesebb az előbbinél az a felfogás, amely — miután a nemzetközi jogra nem tartja alkalmazhatónak a jog fogalmi ismérveit — nem próbálja a jog fogalmi egységét megbontani, hanem nyíltan tagadja a nemzetközi jog jogi jellegét, s azt erkölcsnek, konvenciónak vagy egyéb heteronóm vagy autonóm normának tekinti. Természetesen az idetartozó felfogásoknak is rendszerint az abszolút szuverénitásdogma igazolása lebeg a szemük előtt. Hiszen, mint *Kelsen*¹⁸⁵ már megállapította, „amíg a szuverénitás dogmája sértetlenül és teljes egészében fennmarad, ... addig annak a követelménynek, hogy e felett az állam felett egy őt kötelező és ezáltal őt a vele hasonlómű és egy sorban álló kollektív lényekkel egybefogó rend érvényesüljön (ha ugyan ezt a követelményt teljesen tagadásba nem veszik), azzal az ellenvetéssel kell találkozni, hogy ez a magasabb rend *nem jogrend*“. „Ha lehetséges, hogy egy legfőbb állami rendelkezés *jogi szempontból* normaellenesnek legyen tekinthető, ami pedig csak úgy történhetik meg, ha az államnál magasabb normával jut ellentétbe, vagyis ha tehát *felette* egy magasabb *jogrend* létezik; és ha elismerik, hogy az állammal szemben a *jogrend* megsértése miatt a nemzetközi jog *jogi* aktusaképpen háborút lehet indítani, akkor az állam szuverénitásának fogalma menthetetlenül elveszett“.

Ebben az értelemben tagadója a nemzetközi jognak John *Austin*,¹⁸⁶ aki szerint az nem pozitív jog, hanem pozitív erkölcs (positive morality), mivel a jog jellemzője az, hogy egy független közület szuverén ura intézze e közület tagjaihoz; a nemzetközi jogközösségben pedig ilyen egységes szuverén, amelynek parancsaként a nemzetközi jog felfogható lenne, nincs. Hasonlóan legkiválóbb követője, *Somló* Bódog,¹⁸⁷ aki szerint a nemzetközi jogszabályok szintén nem tekinthetők jogi szabályoknak, mivel a mögöttük álló hatalom fölötte áll ugyan az államoknak, de szabályait csak szórványosan bocsátja ki, nem elég állandó, nem követik kellő mértékben: egyszóval nem joghatalom. A nemzetközi jogi szabályok nem jogi normák, ha-

¹⁸⁵ *Kelsen*: Szuverénitás, 8., 13. s köv. ll.

¹⁸⁶ J. *Austin*: Lectures, 172. s köv. ll. (Kivonatban W. J. *Brown*, 50., 102. s köv. ll.)

¹⁸⁷ F. *Somló*: Grundlehre, 159—70., U. ő: A nemzetközi jog mibenléte, 9. s köv. ll.

nem a cselekvés különleges fajú heteronóm normái (besondere Gattung im Bereiche der heteronomen Normen des Handelns). Ugyancsak tagadja a nemzetközi jog jogi jellegét J. Dickinson,¹⁸⁸ Marton Géza¹⁸⁹ és Darvai Dénes¹⁹⁰ is.

Mindezen felfogásoknak közös hibája, hogy helytelen, túl szűk jogfogalomból indulnak ki. Anélkül, hogy a jogbölcseletnek ebbe az alapvető kérdésébe, amellyel egyébként is egy más tanulmányunkban foglalkozunk, itt közelebbről belemehetnénk, annyit mindenesetre le kell szögeznünk, hogy az uralkodó elméletek szerint a jogfogalom szempontjából két tényezőnek van döntő szerepe: a fölötte álló erkölcsnek (jogrend normatívítása) s a mögötte álló legerősebb társadalmi hatalomnak (jogrend fakticitása). A normatív elem (erkölcsi delegáció) a nemzetközi jognál szembeszökő; a tényleges elem az, aminek meglétét benne tagadni szokták. A nemzetközi jog léte és jogisége tagadóinak az érvei tehát legfeljebb fokozatilag különböznek egymástól, lényegileg nem. Cáfolatukra ép ezért fölösleges újból kitérnünk. A nemzetközi jogot meg lehet sérteni, ép úgy, mint az állami jogot (ebben különböznek a természeti törvényektől, amelyek sérthetetlenek), s ezen sérelem aránya sem nagyobb, lényegesen az állami jogénál. Nem tagadható tehát jogisége, s így az abszolút szuverénitáselméletek igazolására ez az út sem alkalmas.

3. A nemzetközi jogi korlátozás külső jellegének tagadása. (Önkorlátozás.)

Az abszolút szuverénitáselméletek utolsó menedéke az a tan, amely számolva az előbbi két elmélet kudarcával, nem állítja sem azt, hogy a nemzetközi jog nem korlátozza az államokat, sem azt, hogy korlátozza ugyan, de ez a korlátozás nem tekinthető jogi jellegűnek, hanem csupán azt, hogy a nemzetközi jog jogi természetű korlátozás ugyan, de nem tekinthető az állam külső korlátjának. Csupán önkorlátozás, amivel az államok önmaguk korlátozzák magukat. Mint D. Anzilotti¹⁹¹

¹⁸⁸ J. Dickinson, 544. s köv. ll.

¹⁸⁹ Marton, 21. s köv. ll.

¹⁹⁰ Darvai, 5. s köv. ll.

¹⁹¹ D. Anzilotti, Corso, 49.

és P. Chailley¹⁹² helyesen rámutatták, főleg azokat sorozhatjuk ide, akik a nemzetközi jogot *külső közjognak* tekintik. Tehát az *állami jog primátusának* a híveit.¹⁹³ Határos ezek felfogásával G. Jellineknek¹⁹⁴ az a tétele, hogy a nemzetközi jog anarchikus jog s Wundt¹⁹⁵ hogy nem objektív, hanem csak szubjektív jog.

Nyilvánvaló, hogy ez a felfogás is a nemzetközi jog tagadását burkolja magába. Ha ugyanis a nemzetközi jog is állami jog, vagy legalább is ebből meríti kötelező erejét, akkor az érdekelt állam bármikor megszüntetheti. Az olyan korlátozás pedig, amely csak addig áll fenn, amíg a korlátozott akarja, egyáltalán nem korlátozás, nemhogy jogi korlátozás lenne. Nem meggyőző. Boris Mirkine-Guetzévitchnek¹⁹⁶ az az érvelése, hogy az állam ilyen felfogás alapján is kötve van nemzetközi szerződéseire, mert ezek saját jogának részeit képezik, s így megsértésük a belső közjog sérelmét is jelentené, ami a mai alkotmányos államban az alkotmánybiztosítékok, közvélemény, sajtó stb. ellenőrzése folytán elképzelhetetlen. Nem gondol azonban a szerző arra, hogy a sérelem alkotmányos úton is létrejöhet, s ha az államra kedvezőtlen szerződések megszegéséről van szó, ennek a közvélemény és alkotmánybiztosítékok is aligha állanának útjába.

Ennek az önkorlátozási elméletnek főhibája, hogy nem mélyül el a jog alapjainak tanulmányozásában, hanem engedve annak a látszatnak, hogy az őket kötő szabályokat elvileg maguk a kötelezett államok hozhatják csak létre, ezen szabályok kötelező erejének a forrását is a kötelezett állam akaratában keresi. Helyesen állapítja meg ezzel szemben H. Kelsen,¹⁹⁷ hogy még ha igaza lenne is az önkorlátozási elméletnek abban, hogy a nemzetközi korlátozás csak a korlátozott állam akaratával

¹⁹² P. Chailley, 104.

¹⁹³ V. ö. Hegel, 199. s köv. II. (§. 259), A. Zorn, 5. s köv. II., C. Calvo, I, 160., Kiss: Közjog, 1., Apáthy, 3., Vutkovich, 8., 20., B. Akzin; 20.; 34., M. Wenzel, I, 343., 352., 401—5., C. Schmitt, 5., *Jahresisz*, 174., B. Mirkine-Guetzévitch: Droit, 12., s köv. II., U. ö: Organisation, 674. s köv. II. Sőt ezen az állásponton volt A. Verdross: Konstruktion, 340. s köv. II. is fiatalkori, ma már feladott elméletében.

¹⁹⁴ G. Jellinek: Staatslehre, 368.

¹⁹⁵ Wundt, 87—9.

¹⁹⁶ B. Mirkine-Guetzévitch: Organisation, 680.

¹⁹⁷ H. Kelsen: Szuverénitás, 12.

jöhet létre, akkor is észre kellene vennie azt, hogy „szerződéses kötelezettség ugyan csak a kötelezett akaratával (consensus), nem azonban annak akaratából (ex voluntate) keletkezhetik. Mert államok közötti szerződés kötelező ereje csak olyan jogi normából vezethető le, amely két állam egybehangzó akaratnyilvánításának tényállásához, mint feltételhez a szerződés-szerű magatartás kötelezettségét, mint következményt fűzi; ez a jogi norma, a *szerződéses jog alaptétele* azonban magában nem szerződés, hanem csupán előfeltétele minden szerződéses jognak. Ennek a jogi normának — hacsak a *petitio principii*t fel nem akarjuk vetni — a szerződő felek akaratától szükség-szerűleg függetlenül kell érvényesülnie; ez azonban azt jelenti, hogy ezt a normát a szerződő felek *felett* állónak kell elképzelni“.

Ez a gondolat nyilvánul meg Alfred H. *Fried*¹⁹⁸ véleményében is, aki szerint „minden egyes államszerződés az állami szuverénitás egy részének feladását jelenti“, és *Geöcze* Bertalanéban,¹⁹⁹ aki szerint „az államok szuverénitása ma már számos korlátozást és csorbulást szenved. Ezek a korlátozások és csorbák a nemzetközi szerződésekben találhatók... Igaz, hogy (az állam) saját elhatározásából korlátozza saját szuverénitását, de ez mégis csak korlátozás“. Ép ezért az abszolút szuverénitás következetes hívei éppúgy ellene lesznek, mint a relatív szuverénitási, akik viszont a szuverénitás korlátozott voltát nem tartják szükségesnek takargatni. Már *Bodin*²⁰⁰ szót emel ellene. „Si donc le Prince souverain — mondja — est exempt des loix de ses predecesseurs, beaucoup moins seroit il tenu aux loix & ordonnances qu'il fait; car on peut bien recevoir loy d'autrui, mais il est impossible par nature de se donner loy, non plus que commander à soy mesme chose qui depende de sa volonté, comme dit la loy, *Nulla obligatio consistere potest quae a voluntate promittentis statum capit*: qui est une raison nécessaire, qui monstre evidemment que le Roy ne peut estre subiect à ses loix“. „Les Ducs, comtes, & tous ceux qui releuent d'autrui, ou qui reçoivent loy, au commandement, d'autrui, soit par force

¹⁹⁸ A. H. *Fried*, 108.

¹⁹⁹ *Geöcze*: a J. 1934. évf. 2. számának 131. lapján.

²⁰⁰ J. *Bodin*: Six livres. Livre premier. Chap. VIII., Chap. X. (132., 214. ll.).

ou par obligation, ne sont pas souverains“. S munkája latin kiadásában is ott áll, hogy „sibi ipsi vero imperare nemo potest“. Sőt *Bacon*²⁰¹ is ezen a véleményen volt; szerinte ugyanis „potestas suprema seipsum... ligare non potest“. J. J. *Rousseau*²⁰² is úgy véli, hogy a szuverén hatalom önmagát nem korlátozhatja, mivel ez csak szerződés útján lenne lehetséges, önmagával pedig senki nem szerződhet. Fogalmi ellentmondást (a flat contradiction in terms) lát az önkorlátozás gondolatában J. *Austin*²⁰³ is. H. *Triepel*²⁰⁴ pedig csak az etikában tud önkorlátozást elképzelni, a jog terén viszont fogalmi lehetetlenségnek tartja. Hasonlóan H. *Krabbe*,²⁰⁵ aki épp abban keresi az erkölcs és jog közti különbséget, hogy előbbit ön-, utóbbit viszont fogalmilag külső korlátozásnak tartja. Hogy az állam a nemzetközi jogtétellel csak önmaga korlátozná magát, s fölötte ne volna hatalom — mondja *Somló Bódog*²⁰⁶ is — szembeszökően helytelen tanítás. Ugyanígy H. *Lauterpacht*²⁰⁷ s J. *Kosters*.²⁰⁸ A. *Verdross*²⁰⁹ meg úgy látja, hogy a modern önkorlátozási elmélet ugyanazon a szírtén szenved hajótörést, mint az antik; mert vagy kénytelen a csak államszerződésileg kötött államakarat egyoldalú megváltoztatásának a lehetőségét elismerni; s ezzel a nemzetközi jogot, mint objektív, az államokat akaratauk ellenére is kötő rendet tagadni, vagy kitartani az utóbbi mellett, ezáltal azonban az önkorlátozási elméletről, s az állam akaratáról, mint minden jog alapjáról lemondani.

Ezen a nézetten van *Horváth Barna*²¹⁰ is, mondván, hogy „az állam jogi kötelezettségét az államtól eredő jog nem állapíthatja meg — az állam önkötelezésének dogmája tarthatatlan — mert az állam saját köteleességsértése esetére nem helyezheti kilátásba másnak a magatartását. Az állam jogainak és kötelezettségeinek — végeredményében az egész államjognak

²⁰¹ *Bacon*: Maxims, 19.

²⁰² J. J. *Rousseau*: Contrat social. I. 7.

²⁰³ *Austin*: Principles, 263., W. J. *Brown*, 155.

²⁰⁴ H. *Triepel*: Völkerrecht, 77.

²⁰⁵ H. *Krabbe*: Rechtssouveränität, 9—10.

²⁰⁶ F. *Somló*: Grundlehre, 155., U. ő: A nemzetközi jog mibenléte, 8.

²⁰⁷ H. *Lauterpacht*: Function, 409—12.

²⁰⁸ J. *Kosters*, 226.

²⁰⁹ A. *Verdross*: Verfassung, 14.

²¹⁰ *Horváth*: Bevezetés, 68.

— joglogikai alapja tehát csakis a nemzetközi jog lehet“. Georg *Crusen*²¹¹ meg azt veti szemére ezeknek az elméleteknek, hogy kizárólag a korlátozás önkéntességére fektetvén a súlyt, a leg-súlyosabban korlátozott, sőt a föld színéről teljesen eltörölt államokat is szuveréneknek kell logikusan tekinteniök, ha azok ehhez a korlátozáshoz vagy megszüntetéshez hozzájárultak — ami nyilván képtelenség.

A hiba elméleti okára azonban talán *Dékány István*²¹² mutat rá a legvilágosabban. Az önkorlátozásnak szerinte három alakja jöhet szóba: 1. Ha én adom a norma tartalmát magamnak: cselekvésem magam irányítom, de nem magam *kötelezem* magam; 2. Ha normát magamnak adok, akkor axiológiai értelemben a norma tartalmi értékét nem magam „adtam“, hanem ép *csak „elismertem“ egy személyemen túli értéket*, tehát csak introcipiáltam valamit. A normatartalmi értéket nem magamból, hanem egy *axionóm* szférából merítettem. Csak a hozzájárulás bensősége vonta be autonóm mázzal, a norma maga axionóm maradt; 3. Végül olyan normák jönnének, amelyeknek tartalmát s kötelező erejét is kizárólag a kötelezett hozza létre, s tartja fenn (autonóm normák). A fenti önkorlátozási elméletek hívei ide sorozzák a nemzetközi jogot, holott az nyilvánvalólag legjobb esetben is csak az első csoportba tartozhat (tartalmilag ön-, fogalmilag azonban külső korlátozás), míg a második csoport az erkölcsi szabályok területe, a harmadik pedig — vagyis ép az, amire az abszolút önkorlátozási elméletek építenek — merőben hibás elgondolás; a cél és érték fogalmának összecsérelése. 'Autonómia' feltételezése ott, ahol legfeljebb csak axionómia (erkölcs), sőt esetleg az sincs (nemzetközi jog).

Ezek a bírálatok többé-kevésbé jogosultak. A nemzetközi jognak külső korlátozás jellegét tagadni egyet jelent létének tagadásával, aminek helytelenségére már az előbbi felfogások ismertetésénél rámutattunk. Annak okát, hogy az irodalomban mégis annyian ragaszkodnak még hozzá, talán *Kelsen*²¹³ látta meg legjobban, aki az abszolút szuverénitásfogalom és a nemzetközi jog végső küzdelmét véli benne visszatükröződni. Hogy ugyanis ez a kettő nem egyeztethető össze egymással,

²¹¹ G. *Crusen*, 37—8.

²¹² *Dékány*, 50.

²¹³ H. *Kelsen*: Szuverénitás, 9. s köv. II.

az az eddigiek után tisztán áll előttünk. Vagy van abszolút szuverénítás, de nincs nemzetközi jog, vagy van nemzetközi jog, de nincs abszolút szuverénítás. Mindazonáltal az a követelmény, hogy a már létező és elismert államok feletti rend jogrendképen érvényesüljön, tartósan nem utasítható vissza. Az elmélet ezt a követelményt elismeri, egyelőre azonban csak úgy, hogy emellett megkísérli a *szuverénítás dogmájának a fenntartását is*. Eszerint „csak az állam adhatja meg a normáknak a jogi norma értékét azáltal, hogy azokat, mint ilyeneket *elismeri*“. Ez az, amit másképp úgy fejeznek ki, hogy a nemzetközi jog külső államjog, mivel „érvényesülésének alapja nem az államon kívül van, hanem az állam saját akaratában keresendő“. Sőt *Kelsen* szerint ez az elmélet nemcsak a nemzetközi jog érvényesülését, hanem a *többi államok* jogi létezését is saját állama akaratára vezeti vissza. Azonban ez az elmélet, amelyben diadalt ül „a saját államunk szuverénításának dogmája“, helytelen. Ilyen értelemben „az egyik államnak, a saját államunknak a szuverénítása úgy a nemzetközi jog szuverénításával, mint *minden más állam szuverénításával* összeegyeztethetetlen“. „Ha ezt a jog- és állambölcseleti beállítást ismeretelméletileg is fel akarjuk fogni, akkor az a kísérlet, amelynek értelmében a jog egész világa úgy, ahogy ez a nemzetközi jogban és az egyes államok jogrendjében előttünk áll, a *saját* államunk akaratában, mint *végső érvényesülési alapon gyökerezik*, parallel halad azzal az alapvető felfogással, amelynek értelmében az egész valóság csak a megismerőnek az elképzelése, és minden érték csak az állástfoglaló alanynak az akaratában rejlik. Ez az individualisztikus szubjektívizmus. A szuverénítás dogmája tehát a saját állami jogrend primátusával, *állami szubjektívizmussal* egyenlő“. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyedállamakarát elmélete, miként a vele szoros kapcsolatban álló abszolút szuverénításelméletek általában, semmi más, mint az *anarchia* felfogásának (aminek lényege szintén a túlzott szubjektívizmus) az egyének helyett az államokra való alkalmazása.²¹⁴ Csak egy mód van arra, hogy az önkorlátozási elméletek ettől a hibától megszabaduljanak, nevezetesen, hogy

²¹⁴ J. L. Kunz: *Primaute*, 576. „Cette doctrine de la souveraineté absolue est une doctrine extrêmement individualiste, anarchiste“.

a nemzetközi jog alapját az állami akaratban ugyan, de nem kizárólag a korlátozott állam, hanem az összes érdekelt államok akaratában keressék. Vagyis a korlátozott állam akaratának a korlátozásokhoz való hozzájárulását *conditio sine qua non*-nak, de ne *conditio per quam*-nak tekintsék, ami szükséges a korlátozások létrejöveteléhez, de nem elégséges a megszüntetéséhez.²¹⁵ Ez esetben azonban az önkorlátozási elmélet megszűnik abszolút elmélet lenni. Hiszen az a közös akarat (*Gemeinwille*), amelyen szerint a nemzetközi jog kötelező ereje nyugszik, a kötelezett állam akaratától különböző, azon kívülálló hatalom, amelynek normatív és faktikus alkatelemei ekként az állami szuverénitást kívülről is korlátozzák.

Aki tehát ki akar tartani az abszolút állami szuverénitás mellett, annak szakítania kell a nemzetközi jog gondolatával, másszóval: a jog gondolatával nemzetközi viszonylatban; filozófiai világnézetének az individualisztikus szubjektivizmus sarkpontjára kell támaszkodnia, s politikai világképének egysége az anarchizmus tanításában kell, hogy összpontosuljon. Ez a felfogás azonban áthidalhatatlan gyakorlati nehézségekbe ütközik, mint általában az anarchizmusnak minden alakja. Ellentétben áll a tételes joggal s az az által összetartott egész társadalmi élettel, sőt ellentétben áll, mint láttuk, a tudomány legalapvetőbb tételeivel is.

Vizsgálatainkat ezzel a *mi van* szempontjából befejeztük, azzal a megállapítással, hogy abszolút szuverénitás (nemzetközi anarchia) éppúgy nincs, mint abszolút egyéni szabadság (egyének közötti anarchia). Láttuk azonban, hogy a tudományos megítélés abban is különbözik a tételes jogtól, hogy a *mi legyen* szempontjából is megvizsgálja tárgyait, s értékeit még magasabb értékekkel, végső fokon a legfőbb értékkel is összeméri. A tételes jogot csak az érdekli, van-e abszolút szuverénitás, s annak megállapításával, hogy nincs, betöltötte feladatát. A jogtudomány tovább megy; nem áll meg annak a megállapításánál, hogy nincs abszolút szuverénitás, hanem felveti még azt a kérdést is, vajjon nem volna-e helyesebb, ha lenne.

²¹⁵ Pl. H. Triepel: *Völkerrecht*, 31. s köv. II., U. ö: *Rapports*, 82—3., *Teghze*, 15., *Falchi*, 4. stb.

4. Abszolút szuverénítás és pacifizmus.

Már rámutattunk arra, hogy az abszolút szuverénításfelfogás az anarchizmus egyik burkolt alakja. Max *Stirner* teljesen szabad egyénéhez hasonlóan a teljesen szabad államból indul ki, melyet semmi más nem vezet, mint az önérdék. Szerződik ugyan a többi államokkal, mivel szüksége van rájuk, de ez sem korlátozza szabadságát, hiszen bármikor megszüntetheti. Az abszolút szuverénításon felépülő nemzetközi jogközösség egyáltalán nem különbözik a „szabad szerződés folytán létrejött egóisták társulatától“. Abban is hű ez a felfogás az anarchizmus többi ágához, hogy tiltakozik a jognak és államnak nemzetközi viszonylatban megvalósítása, vagyis a nemzetközi jog és a világállam eszméje ellen, amelyekben jogosulatlan kényszert lát az egyes államokkal szemben. Önellentmondásoktól persze ez az irányzat sem mentes, mint ahogy semmilyen anarchizmus sem az. Az abszolút jogi korlátatlansághoz való görcsös ragaszkodás, a jog kényszerhatalmának teljes kiküszöbölésére irányuló törekvés nem kiküszöböli ki a tényleges kényszert az államok életéből, mint ahogy az egyének anarchista társadalmának tagjai is ki vannak téve egymás behatásának. Ha mármost az abszolút szuverénításelméletek az anarchista tanoknak etikailag színezett csoportjához, a kommunista anarchizmus tanításához tartoznának, amely a testvériség, igazságosság és szeretet elvére épült fel, s amely azt hirdeti, hogy inkább tűrnünk kell minden erőszakot, semmint hogy magunk gyakoroljuk azt, akkor legfeljebb megvalósíthatatlan lenne a tanítása, de nem helytelen. Mivel azonban, mint már láttuk, az államok abszolút szuverénítésének dogmája az állam individualisztikus szubjektivizmusával egyenlő, természetes, hogy az individualista anarchizmus egyik alakját kell benne látnunk, amelyet nem a szelídség és a többiek iránti szeretet vezet a kényszer elleni tiltakozásra, hanem a legtisztább önzés, amelynek csak az a fontos, hogy vele szemben ne alkalmazzanak kényszert, az ellenben, hogy más államokkal szemben kényszer alkalmaztassék-e, legalább is közömbös előtte. A nemzetközi jog tagadása azonban — épúgy, mint az államon belüli anarchistát az állami jog tagadása — csak a jogi kényszertől mentesíti; hogy a tényleges kényszertől is meneküljön, csak

önmagára számíthat. Ehhez pedig hatalom kell, vagyis az anarchista állam politikája szükségképen imperialista; s mivel ezzel a többi államok hasonló politikájába ütközik, állandóan készen kell lennie az összecsapásra, vagyis szükségképen militarista.²¹⁶ Az abszolút állam nem akar túrni semmiféle erőszakot, tehát minden erőszak alkalmazására készen kell állania.

Ép ezért helytelenítik sokan az államok abszolút szuverénitását, a nemzetközi individualista anarchizmust. Ezek a nemzetközi jogban vélik megtalálni azt az eszközt, ami korlátozza ugyan az államokat, s így kényszert jelent velük szemben, de felmenti őket attól, hogy örökös háború, egy krónikus bellum omnium contra omnes állapotában éljenek, ami tulajdonképpen sokkal lenyűgözőbb kényszer a legsúlyosabb jogi kényszernél is. Így született meg a pacifizmus, amelynek lényege: jogi szervezethez pótolni az anarchiát, jogi kényszerrel a fizikait. S mivel a jogi szervezethez legmagasabb formája az állam, a pacifizmusban immanens elv a világállam (civitas maxima) gondolata.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy az abszolút szuverénitáselméleteknek a *mi kell* szempontjából való megítélése mögött az imperializmus és pacifizmus örök ellentéte rejlik, az egyed-állam és világállam, az egyéni szabadság és a közérdek, a liberalizmus és a konzervativizmus harca egymással. Nem lehet célunk, hogy ezen ellentét mélyére itt leszálljunk, de mielőtt felel-nénk a feltett kérdésre, mégis vázolnunk kell röviden a tudomá-ny állásfoglalását.²¹⁷

Az imperialista felfogás, amelynek már *Demokritos* is hí-ve volt, (πόλεμος ἐστὶ πατὴρ πάντων), s amelynek érdekes mó-don nemcsak az abszolút, hanem a relatív szuverénitáselméle-

²¹⁶ Már I. Kant: Zum ewigen Frieden, 33. szerint: „... ein solcher Zustand (ist) an sich schon ein Zustand des Krieges...“ Hasonlóan *Hold von Ferneck*: Lehrbuch, I, 234.: „Souveräne Staaten... leben, wie in diesen Blättern immer wieder betont werden musste, notwendig und unvermeidlich im Zustand mindestens verhüllter Feindschaft“. L. Ottlik, 226.: „Le souverain absolu, en effet, est avant tout un soldat, un créateur d'armées et un conquérant...“

²¹⁷ További irodalmi utalások találhatók Leo Gross: Pazifismus und Imperialismus (Wiener Staats- und Rechtswissenschaftliche Studien. Bd. XVII.). Leipzig-Wien. 1931. c. összefoglaló nagy művében, továbbá *Horváth*: Rechtssoziologie, 163—5. lapjain (3. jegyzet).

tek hívei között is vannak követői, főleg két érvre hivatkozik: a háborúk természeti szükségszerűségére s erkölcsi értékükre, aminek egyrészt a világállam lehetetlensége, másrészt nem is kívánatos volna felel meg. Az abszolút szuverénítás helyességének megítélése is ezen érvekre adott választól függ.

Az első ellenvetést képviseli már F. *Foramiti*, újabban H. *Kelsen*, *Bibó* István,²¹⁸ legnagyobb erővel azonban vitéz *Moór* Gyula,²¹⁹ aki szerint „ha azt akarnók, hogy a háborút „levezető“ és eltiltó rendelkezéseknek valamelyes eredményük legyen a pacifizmus szempontjából, akkor gondoskodni kellene olyan „törvényes erőszakról“, amely ezeknek a rendelkezéseknek érvényt szerez, *kötelezővé* kellene tehát tenni az önkényesen háborúskodó állammal szemben a „törvényes háborút“ . . . A haladás tehát abban állana, hogy a pacifizmus nagyobb dicsőségére megszületnék a kötelező háború fogalma. „Valamely háborút *kivétele* nélkül eltiltó nemzetközi szerződést nem lehet fegyveres szankciókkal ellátni, vagyis megsértői ellen háborús megtorlást kilátásba helyezni, mert ez nem jelentene egyebet, mint *kivétele* nélkül eltiltani s egyben *kivételesen* kötelezővé is tenni a háborút“. Idézi *Leibniz*²²⁰ szép mondását, mint „legszebb pacifista álmot“: „Je me souviens de la devise d'un cimetière, avec ces mots: *Pax perpetua*, car les morts ne se battent point. Mais les vivants sont d'une autre humeur . . .“

Ezzel szemben egy angol archeológus, *Perry*²²¹ nemcsak a háborúk kiküszöbölhetőségének a lehetőségét, hanem egyenesen azt vitatja, hogy az emberi nem primitív közösségei békés csoportok voltak, a háború pedig nemcsak nem szükségszerű, hanem relative nagyon is új jelenség az emberiség történelmében. H. *Kelsen*²²² sem lát semmi lehetetlenséget a háborúkat kiküszöbölő világállam létrejövételében. A nemzetközi jog lényege ezáltal egyáltalán nem változnék meg, mondja. Sőt törté-

²¹⁸ F. *Foramiti*, i. m., H. *Kelsen*: Unrecht, 592., Etienne *Bibó*: *Bel-lum justum*, 15.

²¹⁹ *Moór*: Örök béke, 14., 25., U. ő: Zum ewigen Frieden, 12., 67. s köv. ll., U. ő: Természeti jog, 33.

²²⁰ *Leibniti* Epistolae ad diversos. Kartholtus kiadás, Lipsiae. 1738. III. 327., Grimaresthez 1712. június 4-én írt levél.

²²¹ *Perry*: Growth of civilisation. Methuen. 1924.

²²² H. *Kelsen*: Problem, 274.

netileg már akkor is élt ez a gondolat az emberekben, amikor még egyáltalán nem volt nemzetközi jogelmélet: az imperium romanum eszméjében az egész középkoron át s az újkor kezdetén. Csak a szuverénitádogma kialakulásával lett a világalam s vele együtt a nemzetközi jog problémává. Kezdődnie kell tehát egy olyan nemzetközi jogtudománynak, amely az egyedállamokat összekapcsoló univerzális jog- és államrendnek a szuverénitádogma által megzavart fogalmát lassankint ismét újra felépíti.

Christian Louis *Lange*²²³ pedig annak hangsúlyozása mellett, hogy a háború mindig rossz üzlet, és végleges megoldáshoz sose vezet (force is no remedy), fölveti azt a nagyon figyelemreméltó gondolatot, hogy különböztetni kell küzdelem (lutte) s annak egyik speciális faja, a háború közt. Előbbi valóban kiküszöbölhetetlen az emberiség életéből, és csak a temető kapujában ér véget, mint *Leibniz* mondta, de nem az utóbbi, amely a küzdelem más módjaival helyettesíthető. Az örök béke csak akkor megvalósíthatatlan, ha az örök küzdelem ellentétét látjuk benne, de nem akkor, ha a háborúkét. Tovább építi ezt a gondolatot *Horváth Barna*.²²⁴ A küzdelem (Kampf) természet-törvényszerű szükségszerűségét, mondja, el kell ismernünk, ha nem is mint elsődleges, a gazdasághoz hasonlóan mindenütt jelenlévő és mindennapi, hanem mint másodlagos, alkalmoszerű társadalmi jelenségét, ami a társadalmi határjelenségekhez hasonlatos. Durva hiba ellenben, folytatja, a küzdelem és béke szerepének a megítélésénél abból, hogy a küzdelem mostanáig a fejlődésnek szükségszerű mozgatója volt, arra következtetni, hogy egy meghatározott alakja, például a háború is az. Ellenkezőleg: a háború, nacionalizmus és imperializmus történelmi produktumok, s nem örök szükségszerűségek. Korszakként jelentkezhetnek; de a történelem, a végtelen lehetőségeknek ez a színtere, már többször látta a nemzetnek, államnak, birodalomnak és világállamnak szorosabb és lazább szervezetét is. Louis de *Brouckère*²²⁵ pedig az államon belüli béke mintájára véli megszervezhetőnek a nemzetközi békét. Igaz, hogy erőszak alkalmazása egyik esetben sem lehetetlen, tehát csak tilalomról lehet

²²³ C. L. *Lange*, 176., 184.

²²⁴ B. *Horváth*: Rechtssoziologie, 166., 173., 186.

²²⁵ L. de *Brouckère*, 5., 18—9.

szó, de ez sem azt jelenti, hogy a béke ne lenne megszervezhető. „Si tu veus empêcher la guerre, organise la paix“. S ez szerinte a fejlődés szükségképeni iránya, amelyet az államok ideig-óráig késleltethetnek, de végül vagy belenyugszanak, vagy belepusztulnak; a modern államoknak azonban láthatólag nem nagy hajlamuk van az öngyilkosság örületére. Hasonlóan Emile *Giraud*.²²⁶

S hogy még olyanok sem tartják szükségkép lehetetlennek a pacifizmus céljának jogi biztosítását, akik pedig egyébként a nemzetközi jog államfölötti jellegét tagadják, arra jó példa Boris *Mirkine-Guetzévitch*²²⁷ tanítása, aki — mint láttuk — a nemzetközi jogot csupán mint külső közjogot tartja érvényesnek, de ebből nem a háborúk szükségszerűségére, hanem arra következtet, hogy az örök béke garanciáit a belső állami jogokban kell, és *lehet* is lefektetni. Ezeknek a biztosítékoknak a csírái ma már pozitív jogot képeznek, s hogy tökéletesítésük nem álom, azt mutatja, hogy nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlati politika is foglalkozik velük. „La consolidation de la paix par le droit constitutionnel est une tendance manifeste du droit public moderne“.

Bár szerény nézetünk szerint az imperializmus és pacifizmus döntő csatája nem ennél az első, hogy úgy mondjuk, utilitarisztikus kérdésnél dől el, hanem majd a másodiknál; szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy a jelen kérdésben a pacifista szerzőknek látszik igazuk lenni. A fenti imperialista felfogás döntő érve, hogy a pacifizmust mint az anarchizmus, mégpedig a kommunista anarchizmus egy alakját állítja be. Kényszerrel csak kényszerrel lehet kiküszöbölni, tehát sehogysem: ezt mondja az anarchistáknak általában; háborút csak háborúval lehet kiküszöbölni, tehát sehogysem: ezt a pacifistáknak. Ennek a beállításnak téves voltát mi sem bizonyítja ékebben, mint az a már fent kimutatott tény, hogy ép az imperialista abszolút elméletek, melyek ellen a pacifizmus fellépett, képezik az anarchizmus egy alakját. Hogy lehetne tehát anarchizmus az, ami ellentéte az anarchizmusnak? ami a világállamért s ezáltal a jog uralmáért küzd, ami tehát jogi kényszerszervezetet akar behozni az anarchikusan zabolátlan imperialista nemzetközi élet helyébe. A pa-

²²⁶ 50. E. *Giraud*, 691.

²²⁷ B. *Mirkine-Guetzévitch*: *Organisation*, 673. s. köv. II. 72.

cifizmus nem akarja a kényszer kiküszöbölni, hanem fokozni akarja azt a jog egyesítő erejével. Még csak a háborús kényszer sem akarja feltétlenül és abszolút biztossággal kiküszöbölni, hanem csak jogi korlátok közé szorítani, mint ahogy az államon belüli jog mögött is ott van a börtön és bitó, s mint ahogy az sem tudja feltétlenül, természettörvényszerű pontossággal kiküszöbölni a bűntetteket. Ne tévesszen meg bennünket az sem, hogy végső fokon az imperializmus is pacifista (*pax romana*, a győzők pacifizmusa), hiszen — hogy *Talleyrand* szellemes mondását idézzük — a szuronyokkal mindent meg lehet csinálni, csak a hegyükön ülni nem; másrészt, hogy kezdő stádiumában a pacifizmus is imperialista lehet (gondoljunk egy népszövetségi szankcióháborúra). Ez ugyanis ugyanaz a jelenség, mint mikor az államon belüli életben a legerősebb társadalmi hatalommá vált kényszer joggá igyekszik átalakulni, a jog pedig olykor kénytelen a fizikai kényszer fegyveréhez is nyúlni, holott a jogrend célja épp a fizikai kényszernek jogi kényszerrel való helyettesítése. A pacifizmus a *jog békéje*; megvalósulása éppoly lehetséges és éppoly lehetetlen, mint magáé a jogrendé, amelynek tökéletesítéséért küzd, s amelynek fogalmához tartozik az, hogy kivételesen megsérthető, de az is, hogy rendszerint érvényesül. Aki a pacifizmusban anarchista elemeket s ebből folyólag megvalósíthatatlanságot lát, annak konzekvensen a jogállam gondolatában is azt kellene látnia, amely szintén tagjai kényszerakciói ellen küzd, s szintén nem 100%-os sikerrel. S aki ezért feladja a pacifizmus melletti harcot, annak a jog eszméje melletti harcot is fel kellene adnia. Ezt azonban nem teszik, nyilvánvaló tanúságául annak, hogy az anarchiának ilyen tág értelmezése elfogadhatatlan. Mi csak azt tesszük itt, amit ők elmulasztottak ebből levonni: megállapítjuk, hogy az anarchiának olyan tág felfogása, ami a pacifizmust is magába foglalja, ellentézik az anarchiának a jog egyéb területein elfogadott fogalmával, s ezért következetlen. Téves tehát minden irányzat, amely a pacifizmust az anarchizmus egy fajaként cáfolja, így elsősorban *Titulescu*²²⁸ imperialista tanítása, amely szerint: „C'est possible, la guerre étant, qu'on le reconnaisse ou non, le produit d'une certaine structure sociale et politique. Mais préconiser

²²⁸ *Titulescu*, II, 833. (Aláhúzás tőlem.)

comme recette de la paix permanente dans l'état actuel des choses l'abolition de la souveraineté, c'est non seulement préconiser une solution *impossible*; c'est aussi, si l'on s'engageait dans cette voie, jeter le monde dans le chaos et l'*anarchie*, car on ne voit pas encore, ni mise sur pied, ni nettement conçue, l'organisation nouvelle qui devrait entrer en vigueur“.

Az abszolút elméletek másik érve a pacifizmus és világ-állam gondolata ellen az, hogy tekintet nélkül ezek lehetőségére vagy lehetetlenségére, mindenképen helytelen és nem kívánatos a megvalósulásuk. Abból, hogy háborúk szükségképen vannak a történelemben, mondja már *Hegel*,²²⁹ következik azok föltétlen helyessége is, hiszen „was vernünftig ist, das ist wirklich und was wirklich ist, das ist vernünftig“. Különben is az a magasabb jelentőségük van, hogy a végleges meghatározottságok megszilárdulásával szembeni indifferenciájuk tartja fenn a népek erkölcsi egészségét, mint ahogy a tengert a szelek mozgása óvja meg a tespedéstől, melyben éppolyan tartós nyugalomnak lenne kitéve, mint a népek egy tartós vagy épen örök békében. Érdekes *Moltke* grófnak, a nagy német hadvezérnek a véleménye, aki kezdetben azon a nézeten volt, hogy még egy győzelmes háború is nemzeti szerencsétlenség, később azonban *Bluntschli* professzorhoz írt levelében már merőben másképp gondolkozik.²³⁰ „Az örök béke álmom, — mondja itt — s még csak nem is szép álmom! A háború az Istentől alkotott világrend egy része. Az ember legnemesebb erői benne fejlődnek ki: bátorság és lemondás, kötelességtudás és áldozatkészség. A katona életét adja. Háború nélkül elsekélyesednék az élet és elveszne a materializmusban“.

Ebben a szellemben ír *Treitschke*²³¹ is. A háború jogosultsága, mondja, egyszerűen egy erkölcsi szükségszerűség tudatán nyugszik. Mivel a nagy nemzeti személyiségek fölött kényszerhatalom nincs, s nem is szabad, hogy legyen, mivel a történelemnek örök folyásban kell lennie, ezért jogosult a há-

²²⁹ *Hegel*, 14. (Vorrede), 263. (§. 324.), U. ö: Über die wissenschaftliche Behandlung des Naturrechts. Krit. Journ., der Philosophie. 2. Bd. 2 St. 62.

²³⁰ Idézi többekközt *Heilborn*: Grundbegriffe, 21., *K. Kehrbach* (*Kant*: Zum ewigen Frieden c. műve előszavában. XVII—XVIII. lapokon).

²³¹ *Treitschke*, I, 29—30., 37., II, 545—6., 553.

ború is. Istentől létrehozott rend gyanánt kell felfognunk. Egy világbirodalom eszméje viszont gyűlöletreméklő; egy emberiség-állam ideálja egyáltalán nem ideál. Egyetlen államban a kultúra egész tartalma semmiképp sem valósulhatna meg. Az isteni fény sugarai csak végtelen kis töredékekben jelennek meg az egyes népekben; az istenségnek mind más képét és más gondolatát mutatja. A különböző államoknak ebben az örök ide-odájában van a történelem szépsége; e küzdelem megszüntetésére törekedni egyszerűen esztelenség. Törekedhet ugyan szerinte az emberiség egyetlen legfőbb tekintély után is, ez azonban már nem lehet földi tekintély, hanem csupán Krisztus helytartója, aki Isten nevében beszél. De jobb, ha őrizkedik még ettől is. Épen a Földön nincsen szükség ilyen tekintélyre; hadd legyen a mi szép világunk a szabadság világa.

Lesújtó a pacifizmusra nézve Adolf *Lasson*²³² kritikája is. Ha ez megvalósulna, mondja, a sok állam helyett egyetlen összállam lenne, amitől azonban az Isten mentsen. Vele minden szabadság eltűnne a Földről, és az emberi faj számára nem maradna más hátra, mint az általános tespedés és rothadás a mindenki számára egyenlő pusztulásban. Hasonlóan *Julius Binder*,²³³ aki úgy látja, hogy a világállamban a hatalom fog uralkodni, a nemzeteknek s következésképp az emberiségnek a szabadsága és méltósága ellenben eltűnik. A világköztársaság nem a jog menedéke s az örök béke védelmezője lesz a népek között, hanem a legbrutálisabb önkény eszköze, a jogtalanság és háború forrása. Ugyanígy *Hold von Ferneck*,²³⁴ továbbá *Poulimenos*.²³⁵ Előbbi szerint, aki azt akarja, hogy komolyan vegyék, nem teheti fel vizsgálat nélkül, hogy egy államfölötti jogrend boldogabbá vagy erkölcsösebbé teszi az emberiséget, mint a népeknek szuverén államokban való külön élete; utóbbi szerint a jogrend csatarend. A jog alkotója a háború, ez a „mindenek atyja“, mint *Demokritos* mondja. A háborús veszély nyomása alatt egyesül a nép sereggé, állammá. A háború a társadalomépítő hatalom.

Természetes, hogy a magyar irodalomban is képviselve

²³² *Lasson*: System, 23.

²³³ *J. Binder*, 586.

²³⁴ *Hold v. Ferneck*: Lehrbuch, I, 143.

²³⁵ *Poulimenos*, 52—3.

van ez a felfogás. Így *Apáthy* István,²³⁶ *Concha* Győző,²³⁷ s főleg *Balogh* Arthur.²³⁸ „A nemzetek egymás közti életének tisztán a jog alapjára helyezése oly eszmény — mondja utóbbi — melynek bekövetkeztét ma alig tarthatjuk lehetőnek, de melynek bekövetkezése az emberiség fejlődése érdekében nem is kívánatos“. Hiszen „az az állapot, melyben a nemzetek egymás közti életének legfőbb, életbevágó kérdései felett a bíróilag alkalmazott jogszabályok döntenének, a haladást egyenesen megkötné... Ki lenne zárva önálló politikai életre érdemes, új társadalmak megalakulása, értéküket vesztett nemzetek elmúlása“. Ő tehát már tisztában van azzal, hogy a pacifizmus támadása magának a jognak nemzetközi viszonylatban való támadását jelenti.

Még világosabban látja ezt *G. Radbruch*.²³⁹ A pacifizmus helytelenítése nála már a jog helytelenítésével azonos. Miközben a jog az erkölcs lehetőségét szolgálja, mondja, szolgálja szükségkép az erkölcselenségét is. Miközben megkönnyíti az erkölcsösséget, meg is nehezíti azt. Minél inkább sikerül neki védősövényeket állítani fel ember és ember közé, annál kevesebb ok lesz arra, hogy az emberek küzdelemben próbálják ki magukat egymással szemben. Az emberek nagy tömege meghal anélkül, hogy életét kötelességéért latbavetve, bizonyosságot adott volna önmaga és mások előtt saját erkölcsi értékéről. Az erény olcsó lett, mióta a jog elvette életveszélyességét. Ilyen gondolatmenetekkel támasztható alá az az erkölcsi követelmény, hogy a jogállapoton belül a természeti állapotnak, a *bellum omnium contra omnes*nek, az anarchiának bizonyos exklávékat, rezervációkat kell nyitvahagyni: ez a szabadverseny, a párbaj. S ugyanezen megfontoláson alapul a nemzetközi anarchiának s a háborúnak a jogosultsága, ahol „a szívek még megméretnek“. Sőt ez a gondolatmenet végsősorban alapja lehet a jog teljes tagadásának, egy etikailag motivált anarchizmusnak.

Az individualista imperializmusnak ezen érveihez azonban sok szó férhet. Már *Kant*²⁴⁰ joggal idézi a nagy görög szavait: „A háború azért rossz, mert több rossz embert csinál, mint

²³⁶ *Apáthy*, 56—7.

²³⁷ *Concha*, I, 68., 92.

²³⁸ *Balogh*: Politika, I, 302.

²³⁹ *Radbruch*, 100—1.

²⁴⁰ *Kant*: Zum ewigen Frieden, 21—2., 31.

amennyit elvisz“. „Nem lenne felesleges, — mondja továbbá ugyane munkájában — ha a nép egy-egy befejezett háború után a békekötésnél az emlékűnnep mellett egy vezeklőnapot is előírna, hogy az állam nevében kiengesztelje az eget azért a nagy bűnért, amelyért az emberi nem még ma is hibáztatható, mert más népekkel való viszonyában nem akarja magát törvényes alkotmánynak alávetni, hanem büszkén a függetlenségére, inkább él a háború barbár eszközével. A háború alatti hálatűnnepélyek egy-egy kivívott győzelem után, a himnuszok, amelyeket... a *seregek urának* énekelnek, nem kevésbé ellentétesek az emberek atyjának erkölcsi eszméjével“. „Minden tévedésnek megvan a maga iskolája, — mondja *Hippel* is — a hallgatósága. De egyet sem sikerült olyan nagyszerűen átfesteni, mint a háború eszméjét. Valóban! egy átfestett sír“. Sőt a hadierények hangoztatásával szemben már *Bismarck* is kijelentette, hogy a hadibátorság a németeknél általános, a polgári bátorság azonban nem egyszer hiányzik. A. *Baumgarten*²⁴¹ előtt pedig a háború nem mint isteni berendezés jelenik meg, hanem mint egy rémes emberi bűncselekmény. Szó sincs róla, mondja, hogy békében az élet elsekélyesedik, s nagy tettek csak háborúban lehetségesek. A harcos heroikus önfeláldozása az örök béke korában bizonyára megnemesített formában fog továbbélni.

A magyar irodalomban már *Horváth János*²⁴² a pacifizmusnak látszik igazat adni. S igen érdekesen mérlegeli a két irányzatot *Horváth Barna* is.²⁴³ Szerinte sem a tulajdon, vámhatár és szuverénitás egyrészt, sem a közös gazdaság, vám szabadság és világállam másrészt nem tekinthető föltétlenül elvetendőnek, csupán annyiban, amennyiben a legsúlyosabb gazdasági szükséghelyzetet, vagy egyébként általánosan fenyegető életveszélyt idéz föl. Ezen a határon alól egyik gondolatot sem kell feltétlenül lebecsülnünk.

Mielőtt mi is állástfoglalnánk ebben a vitában, ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy itt, a helyesség kérdésének az elbírálásánál dől el az a vita, hogy a nemzetközi jogásznak az imperializmus vagy a pacifizmus, az abszolúte szuverén egyes ál-

²⁴¹ *Baumgarten*: Rechtsphilosophie, 89., U. ö: Souveränität. III. 195. s köv. II.

²⁴² *Horváth János*, 5.

²⁴³ *Horváth, Barna*: Rechtssoziologie, 146.

lamok vagy a világállam gondolata mellett kell-e lándzsát törnie. A helyesség megítélése ugyanis kétségkívül az emberi cselekedetek legmagasabb értékmérőjének, az erkölcsnek az útján történik. Ennek ítélőszékéig pedig a lehetségesség kérdése nem ér föl, vagyis az elsőként tárgyalt szempont semmi súllyal nem bír. Mint *Kant*²⁴⁴ olyan szépen mondja: „Und wenn das Letztere (t. i. a háborúk kiküszöbölése) ... auch immer ein frommer Wunsch bliebe, so betrügen wir uns doch gewiss nicht mit der Annahme der Maxime, dahin unablässig zu arbeiten, denn diese ist *Pflicht*“. S ez az elv ma is általában elfogadott. Maga *Moór* Gyula²⁴⁵ is azt tanítja, hogy „az erkölcsi norma elvileg független a tapasztalati valóság relatív világától; abszolútsága éppen ebben nyilvánkozik meg. Érvényességére nézve tehát teljesen közömbös, hogy megvalósul-e, s hogy vajon a jogalkotó hatalom is követi-e szabályait“. A legmagasztosabb erkölcsi célkitűzéseket pedig épp az jellemzi, hogy azok sohasem valósíthatók meg teljesen. Az ideák nem szállanak a Földre, s mégis (vagy talán ép azért) ideák maradnak; a hajós is a sarkcsillag után megy, ha sohasem éri is azt el. Egyszóval, a háborúk kiküszöbölhetetlensége, vagyis a pacifizmus lehetetlensége, még ha igaz volna, sem szolgálhatna okul a pacifizmus elleni küzdelemre, s nem adna több értéket az abszolút szuverénitáselméletek tanának. Az etikailag színezett pacifizmus ellen csak etikailag színezett kifogásokat lehet komoly érvül felhozni.

Mint láttuk, ez is megtörtént, s az imperialista irányzatok azért tartják általában értékesebbnek az államok abszolút szuverénitását vagyis elszigetelődését a jog uralmánál, mert utóbbi a szabadságot, az erőknél, képességeknél és heroizmusnak szabad versenyét elnyomja. Ezért van szükségük az államoknak, ha kell, a szabad összetűkezés lehetőségére is, amelyben megméretnek. Erről az évről azonban ismét csak azt mondhatjuk, amit az előbbiről: még helyessége esetén sem dönthetné meg a pacifizmust. Míg az embereknek céljaik vannak; áldozatokat is kell hozniok, még ha az az életükbe kerül is — mondja az előbbi felfogás. Legyen, válaszolja

²⁴⁴ *Kant*: Metaphysik der Sitten. 2. Theil, 5. Abth. Beschluss.

²⁴⁵ *Moór*: Természetjog, 40.

erre a pacifizmus, ámde a cél nem szentesíti az eszközt. Nincs olyan erkölcsös cél, aminek erkölcstelen módon való megvalósítása erkölcsös lenne. Hátha még a célról is kiderül, hogy nem is olyan magasztos, mint a felületes szemlélő véli. Az imperializmus az állami szabadságot tűzi zászlójára olyan célként, amelylyel eszközeit szentesíteni akarja. Ámde szabadság, legalább is külső értelemben, csak jogi viszonyok közt létezik. Nincs itt hely azoknak a felfogásoknak²⁴⁶ közelebbi ismertetésére, amelyek ezt bizonyítják; csupán *Kant*²⁴⁷ meghatározását idézzük, aki szerint a külső (jogi) szabadság lényege az, hogy ne engedelmesskedjünk, csak olyan törvényeknek, amelyekhez hozzájárulásunkat adhattuk; ez pedig nyilván csak jogi állapotban lehetséges, mert jogon kívüli, anarchikus állapotban mindenkinek engedelmeskednünk kell, aki erősebb nálunk. S hogy lehetne szabadság ott, ahol mindenki mindenkit kényszeríthet? Az individualista imperializmus azáltal, hogy a pacifizmust szükségképen helytelennek mondja, mindezek mellett a jog fogalmi erkölcstelenségét is hirdeti, holott komoly jogtudomány, még ha nem ismeri is el a jog fogalmi erkölcsösségét — ami szerintünk, mint másutt kifejtjük, a helyes álláspont —, legfeljebb annak erkölcsi szintelenségét vitathatja, de nem azt, amit a fenti tan tesz, hogy szabályait szükségképen és feltétlenül erkölcstelennek tartja.

Ezzel azonban még nem dőlt el a vita. Megállapítást nyert az eddigiekben, hogy a pacifizmus célkitűzése nem lehetetlen, sőt hogy még lehetetlensége esetén is követendő volna, ha erkölcsileg magasztos. „Verekedni kell. Még akkor is, hanem biztat siker. Sőt ez dicsőbb, mert hősökhez való” — mint a költő mondja. Megállapítást nyert továbbá, hogy az imperializmus által önmaga védelmére felhozott célok nem szentesítik az eszközt, ha az erkölcstelen, eltekintve attól, hogy megvalósulásuk nem az imperializmus, hanem a pacifizmus útján következhet csak be. Csupa feltételes megállapítás, amelyek értelmet csak akkor nyernek, ha a háború valóban erkölcstelen, a pacifizmus

²⁴⁶ Igy pl. J. J. *Rousseau*, Livre I. ch. III., G. *Guy-Grand*, 56., M. P. *Follett*, 69., 72. (VIII. Who ist the free man?), W. Y. *Elliott*, 77., *Laski*: Grammar, 142. Nálunk pl. *Somló*: Grundlehre, 451. s köv. ll., *Balogh*: Politika, I, 148., B. *Horváth*: Rechtssoziologie, 238. s köv. ll., *Bibó*: Kényszer, 99., 104. stb.

²⁴⁷ *Kant*, Zum ewigen Frieden, 13.

valóban erkölcsös. S itt kezd imbolyogni a mérleg, mely eddig teljes súllyal a pacifizmus javára látszott sülyyedni. Az erkölcs ugyanis, az emberi cselekedetek helyességének ez a végső mértéke, ha abszolút érték igényével lép is fel, mint *Moór*²⁴⁸ megállapítja, tartalmilag nem mentes teljesen a változandósággal járó relativitástól. Vagy ahogy mi kifejeznők, egyetlen abszolút erkölcs van ugyan, de ez tiszta norma, aminek az ember csak képzeit ismerheti meg, mint ahogy a való világnak is csak képzetárnyékát láthatja földi szem. A képzet pedig annyiféle, ahányan képzelik; s ha ezek összeütköznek egymással, nincs aki eldönthetné a vitát, mert aki ezt próbálná, nem eldöntené, hanem újabb képzzettel növelné a zavart. Lényegileg ugyanezt a gondolatot fejezi ki *Moór*nak²⁴⁹ az a megállapítása, hogy „a jog helyességére vonatkozó olyan különböző felfogások között, amelyek különböző erkölcsi felfogásokat vesznek a megítélés alapjául, a tudományos vita ennél fogva lehetetlen“. A legfőbb mértékek fellet nem lehet mérték.

Ezzel ahhoz a nem várt eredményhez érkeztünk, hogy az imperializmus és pacifizmus vitája, s következésképp az abszolút egyedállami szuverénítás vagy világállam erkölcsi helyességének a kérdése az objektív tudományos vizsgálódás ítélőszéke előtt eldönthetetlen. Vigasztaljon viszont bennünket *Moór*nak²⁵⁰ éleslátású megállapítása, mely szerint „a jog helyességére vonatkozó felfogások különbözőségének oka azonban legtöbbször nem a végső értékmérőül elfogadott erkölcsi felfogás különbözőségében rejlik“. „Ha a jogfilozófia a jog megítélésénél alkalmazandó végső értékmérőnek a helyességét tudományosan nem is igazolhatja be, előnyben van a laikus értékelésekkel, a köznapi politikai érvelésekkel és a jognak rendszertelen megkritizálásával szemben azáltal, hogy *tudatosan* megjelöli azokat a végső erkölcsi alapelveket, amelyeknek segítségével a jog helyességének kérdését eldönti. Ekként következetesebb lehet a laikus értékeléseknél, amelyek nem egyszer öntudatlanul is különböző erkölcsi felfogásokat érvényesítenek, és így önmagukkal ellentmondásba jutnak“.

²⁴⁸ *Moór*: Bevezetés, 302.

²⁴⁹ *Moór*: Bevezetés, 303.

²⁵⁰ *Moór*: Bevezetés, 305.

S ez áll a jelen kérdésre is. Ha valaki következetesen vallja a pogány etikák bármelyikét, melyek a hősiességet tartják a legfőbb erénynek, az bátran hivatkozhat az imperializmusnak a pacifizmussal szembeni erkölcsi fölényére; felfogása megdönt-hetetlen lesz. Siegfried fényalakján egy csepp foltot sem ejt, Nagy Sándor nagyságát egy cseppet sem kicsinyíti az, hogy nem voltak pacifisták. De a keleti etikák, főleg pedig a keresztyén etika vallója már nem követheti következetesen ezt a felfogást. „Könnyű a háborúra okokat találni, még helyállóakat is, — mondja találóan Karl *Kehrbach*²⁵¹ csak a keresztyén vallásból lehetetlen ezeket levezetni. Mondhatja bárki: az emberiség mai kultúrfoka túlságosan alacsony ahhoz, hogy a háborúkat nélkülözhetné; mondhatja, hogy túl kis idő telt el még azóta, mióta az ember az állatvilágból kiemelkedett, s hogy ez a kis idő nem volt képes az emberben még ma is rejtőző bestiát megölni stb., de a keresztyénséget ne gyalázza meg senki, ne kövesse el vele szemben azt a frivolitást, hogy a háborúk és háborús intézmények jogosultságát vagy ép szükségszerűségét belőle vezeti le; hiszen: a keresztyénség, Krisztus tanítása: a szeretet, a béke“. S ez elvitathatatlanul igaz.²⁵² És mivel mai nyugati kultúránknak ép a keresztyén etika az alapja, a pacifizmusnak megvan az az elégtétele, hogy aki nem a mai civilizáció rombadöntésére törekszik, az az imperialista politikát, vagyis az abszolút állami szuverénitást dogmáját követendő példaként maga elé nem tűzheti.

Jól vigyázzunk, hogy félre ne vezessen bennünket az a körülmény, hogy erkölcsi normák kollíziója éppúgy előfordulhat, mint jogi normáké. Kövesd a jog parancsait, hogy Biztonság legyen e Földön — mondja az erkölcs; de mit csinálj, ha a jog erkölcstelen dolgot parancsol, vagyis ha az absztrakt és konkrét

²⁵¹ *Kant*: Zum ewigen Frieden. Vorrede des Herausgebers. VI. lap.

²⁵² V. ö. *Máté*, 5.: „Boldogok a békességre igyekezők: mert ők Isten fiainak mondatnak“. *Lukács*, 6.: „De néktek mondom, kik engem hallgatok: Szeressétek ellenségeiteket, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék... aki egyik arcodat megüti, fordítsd neki a másikat is“. *János*, 13—4.: „Új parancsolatot adok nektek, hogy egymást szeressétek“. „Békességet hagyok nektek; az én békességemet adom nektek“. *János*, 16.: „Azért beszéltem ezeket nektek, hogy békességetek legyen énbenmem. E világon nyomorúságtok lesz; de bízzatok: én meggyőztem a világot“.

erkölcsi szabály összeütközik? Ez államon belül a forradalom, államon kívül a háború problémája. Előbbi esetre mondja *Moór*.²⁵³ „Minden helytelen jogalkotás — jogsértés, az egész jogrendnek a megingatása. Az a jogalkotó, aki helytelen jogot alkot, sokszor talán nagyobbat vétkezik a tételes jog ellen, mint az a forradalmár, aki a barrikádokon harcol“. S ez kétségkívül áll a nemzetközi jogalkotásra is, ahol az erkölcs ellentétes parancsai szintén kölcsönösen kiolthatják egymást, s ahol a helytelen jogot alkotók és annak fennállásához a biztonság ürügye alatt mindenáron ragaszkodók ugyancsak többet ártanak a tételes nemzetközi jognak, mint az a katona, aki átgázol az erkölcstelen szerződések papírrongyain. Ez azonban nem érinti az pacifizmus elvi helyességét. Ismételjük: a pacifizmus a *jog békéje*, s így nemcsak éppoly lehetséges, hanem éppoly helyes is, mint maga a jogrend, amely azért helyes, mert szabályai általában helyesek, jöllehet csak általában s nem mindig azok. Nem az tehát a pacifista, aki irtózik minden küzdelemtől, hanem aki küzdeni is hajlandó a békéért; nem az, aki *békében*, hanem, aki a *békéért* él. „Pax non est privatio belli, sed virtus quae de fortitudine animi oritur.“ (*Spinoza*).

A *mi legyen* szempontjából nézve tehát az abszolút szuverénitáselméletek, legalább is relatíve, a keresztyén etikához viszonyítva, helytelenek. Ez az alapgondolat vonul végig Lord *Blanesburgh*nek, az International Law Association elnökének újramegválasztása alkalmával Oxfordban, az egyesület XXXVII. konferenciáján (1932) tartott megnyitóbeszédében is;²⁵⁴ „ha a rombolás mai fegyvereivel — úgymond — újabb háború szakadna ránk, a civilizáció nem állhatna ellent ennek a szerencsétlenségnek, és az őskor vadságába süllyednének vissza. Ennek felismerése adott újabb lendületet a nemzetközi jog művelőinek. A túlzásba vitt, elzárkózó nacionalizmus világszerte gazdasági romlást eredményezett: egy nemzet szenvedése másokét vonja maga után, fel kell tehát végre ismernünk, hogy a nemzetek ma már nem lehetnek mindenben önállóak, de egymással egybe kell kapcsolódnok a nemzetközi összeműködésben“.

²⁵³ *Moór*: Bevezetés, 347.

²⁵⁴ *Király*, 265.

5. A szuverénitás tagadásának bírálata.

A szuverénitás tagadói, mint láttuk, úgy jutottak el felfogásukhoz, hogy a szuverénitást eredeti értelmében, mint az államoknak legalább bizonyos irányban fennálló abszolút szabadságát és hatalmát, a mai viszonyok közt nem tartják többé elképzelhetőnek, viszont ennek abszolút fogalomból relatív szabadsággá való átértékelését félrevezetőnek, sőt lehetetlennek, palástolt tagadásnak mondják, amely végeredményében szintén semmi más, mint a régi fogalom tagadása, s helyébe egy újnak csempészése.

Ennek a felfogásnak nagy gyengéje azonban a szuverénitás történetiségének teljes figyelmen kívül hagyása. Az tény, mint az eddigiekben láttuk, hogy abszolút szuverénitásfogalom a nemzetközi jog mai állása mellett nem képzelhető. Ez azonban csak akkor vezetne szükségképen a szuverénitás tagadásához, ha az merev logikai fogalom volna, amely függetlenül az élettől, a politikától, elméleti bölcseben jött létre, s értelme csak addig van, míg az élet el nem fordul tőle. Jól mondja ezzel szemben Georg *Jellinek*:²⁵⁵ „A szuverénitás történelmi eredete szerint politikai képzet, amely csak később költötte át magát jogivá. Nem világtól elvadult tudósok fedezték föl dolgozószobájukban, hanem hatalmas erők hívták életre, amelyeknek küzdelme évszázadok tartalmát teszi ki“. Ha pedig az élet hozta létre, s csak az élethez viszonyítva van értelme, akkor alakulnia is kell az élettől. Ha ilyen értelemben fogjuk tehát föl a szuverénitást, semmi elvi akadálya nincs az átértékelésének, abszolútból relatív fogalommá való átalakításának.

a) Nemzetközi jogalanyiség és szuverénitás.

Sőt egy másik komoly akadálya is van a szuverénitás tagadásának, éspedig az, hogy a nemzetközi jog mai felfogásával nem egyeztethető össze. Az elméletnek és gyakorlatnak, a nemzetközi jogtudósoknak és bíróságoknak úgyszólván egyhangúlag vallott álláspontja szerint ugyanis éppolyan természetes alanyai az államok, amelyek elvileg csak önmaguk korlátozhatják magukat, mint az államon belüli jognak az emberek. S mivel, mint látni fogjuk, épp az államoknak az a relatív hatalma és szabad-

²⁵⁵ *Jellinek*: Staatslehre, 421—2.

sága, hogy korlátozásaik tartalmát elvileg maguk állapíthatják meg, tekinthető a mai szuverénítás lényegének, ilyen tulajdonsággal bíró államok nélkül pedig nemzetközi jog nem képzelhető: kétségtelen, hogy a szuverénítás fogalma a nemzetközi jogból nem küszöbölhető ki.

Látjuk ebből, hogy a nemzetközi jogalanyiség kérdése, amelyet *Kohler* „az aktuális nemzetközi jog legfontosabb kérdésének“, a „kérdések kérdésének“ nevezett, a szuverénítás szempontjából is döntő fontosságú. Az irodalomban első-sorban azok felfogása tartozik ide, akik a nemzetközi jog alanyainak kizárólag a szuverén államokat tekintik.²⁵⁶ De kizárja a szuverénítás tagadását az a modernebb felfogás is, amely a gyakorlat követelményeinek engedve, elismeri, hogy a nemzetközi jognak nem állam alanya is lehet, ezek mellett azonban lényegesnek tartja államalanyok léteét is. Vagyis szerinte a szuverén államok lényeges, egyéb alakulatok vagy épen az egyének meg esetleges alanyai a nemzetközi jognak. Nem ritka ezen a felfogáson belül az olyan nézet sem, amely bizonyos értelemben csupán a szuverén államokat tartja nemzetközi jogalanyoknak, más értelemben ellenben más közületeket, esetleg az egyéneket is. Ezt a felfogást képviseli pl. *P. Fauchille*,²⁵⁷ aki szerint a nemzetközi jogközösség tagjaiul tekintett államok a par excellence nemzetközi jogi személyek. De vajon egyedüli nemzetközi jogi személyek-e, kérdezi, s mindjárt meg is adja a választ: igen, ha a nemzetközi jogalanyiséget a nemzetközi jogközösségi tagsággal szinoním értelműnek tekintjük. Ugyanígyen különbséget tesz *A. Verdross*²⁵⁸ és *E. Tatarin-Tarnheyden*²⁵⁹ a nemzetközi jog passzív és aktív alanyai közt; csupán az utóbbiak tagjai a nemzetközi jogközösségnek és vesznek részt a nemzetközi jogalkotásban, de ezek csak államok lehetnek, az előbbieket viszont egyes egyének is, de ezek — a

²⁵⁶ Ezt teszi pl. *P. Heilborn*: Grundbegriffe, 88., *A. Rivier*: Principes, 48., *Despagnet*: Cours, 79., *Apáthy*, 53., *Csarada*, 99., *J. de Louter*: Droit, I, 3., *M. Wenzel*, I, 359—85., *E. L. Bidou*, I, 64., *A. Cavaglieri*: Lezioni, 62., *J. Hatschek*: System, 6., *H. Gerber*, 17., *R. Redslob*: 505. stb.

²⁵⁷ *P. Fauchille*, I. 1.: 202.

²⁵⁸ *A. Verdross*: Verfassung, 156., U. ö: Règles générales. 347. s. köv. II.

²⁵⁹ *E. Tatarin-Tarnheyden*, 307—8.

nemzetközi jogalkotásban nem vehetvén részt — inkább tárgyai, mint tulajdonképeni alanyai a nemzetközi jognak. Ebben az értelemben mondja *Buza László*²⁶⁰ is, hogy „a nemzetközi jogközösség tagjai az államok s az államoknak bizonyos korporációi. Azoknak a jogoknak és kötelességeknek, melyek e tagsággal együttjárnak, ők kizárólagos alanyai. Egyéb nemzetközi jogai és kötelességei azonban másoknak — így magánszemélyeknek — is lehetnek“. *K. Strupp*²⁶¹ szerint pedig „az a nemzetközi jogalany, akiről az államok, mint egyedüli nemzetközi jogalkotó alanyok, elismerik azt a minőséget, hogy nemzetközi jogi jogokkal és kötelességekkel bírhat“. Másszóval szerinte nemzetközi jogalanyiságot csak államok kölcsönözhetnek, noha nemcsak államoknak, hanem államkapcsolatoknak, a pápának, a hadviselőkül elismert fölkelőknek, a Nemzetek Szövetsége nem államtagjainak, a tengerszorosbizottságnak, működő nemzetközi döntőbíróóságoknak, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságnak, amikor működik; ellenben nem kölcsönözhetnek ma még nemzetközi jogalanyiságot magánszemélyeknek, — bár a fejlődés idővel ezt is meghozhatja. Az ő nézetéhez csatlakozik nálunk *Teghze Gyula*.²⁶² Végül a szuverénitás kiküszöbölhetetlensége mellett szól az a felfogás is, amely még az utóbbi, s ma uralkodónak mondható felfogáson is túlmenve, kizárólag az egyéneket tekinti a nemzetközi jog alanyaival, de csak közvetett alanyokul, melyek tehát csupán szuverén államok közvetítésével vannak annak alávetve. Ezen a nézeten van például *Stélio Sefériadès*,²⁶³ valamint *Arthur Baumgarten*,²⁶⁴ kik szerint a nemzetközi jog az államokat kötelezi, de rajtuk keresztül szükségképen az egyéneket is; *Le Fur*,²⁶⁵ aki szerint a nemzetközi jognak az egyén a végső, de közvetett alanya s *E. C. Stowel*,²⁶⁶ aki szerint a valódi alany a nemzetközi jognál is, mint minden jognál, az egyén, de hosszas körülírások elkerülése végett szükség van az államok közbeeső alanyiségának fiktív konstrukciójára is. Bár épen nem

²⁶⁰ *Buza*: Nemzetközi jog, 15.

²⁶¹ *K. Strupp*: Theorie, 8.

²⁶² *Teghze*, 10., 158.

²⁶³ *S. Sefériadès*, 310. s köv. II.

²⁶⁴ *A. Baumgarten*: Souveränität. (Bd. III.) 193.

²⁶⁵ *Le Fur*: Précis, 114.

²⁶⁶ *E. C. Stowel*, 8.

a szuverénítás igazolásául szánta, mégis felhozható még itt H. Kelsen²⁶⁷ tanítása is, aki szerint a nemzetközi jog alanyai elvileg az államok; ez azonban nem jelenti azt, mint általában gondolják, hogy az egyének nem alanyai. Hiszen lényegileg minden jog emberi magatartást szabályoz, vagyis jogosultságnak és jogi kötelességnek a tartalma csak emberi magatartás lehet. Másszóval az a tétel, hogy a nemzetközi jog az államokat jogosítja és kötelezi, azt jelenti csupán, hogy az egyén nem közvetlenül, hanem csak közvetve, az egyedállami jogrend közvetítésével alanya annak — s az állam semmi más, mint utóbbinak megismerésére szolgáló kifejezése.

Az állami szuverénítás tagadásához logikusan egyedül csak azok nézete vezet el, akik kizárólag az egyéneket tekintik a nemzetközi jog közvetlen alanyaiul. Ha ugyanis ennek a felfogásnak igaza van, akkor nemcsak szuverén, hanem egyáltalán semmilyen államok nincsenek, s amiket mi ilyeneknek nevezünk, csupán merő fikciók. Csak az egyén a realitás, az állam ellenben absztrakció, elvont fogalom, az igazi jogalany tehát csak az előbbi lehet, annál is inkább, mert a nemzetközi jog is az egyén meggyőződésén, s nem az államok fiktív megegyezésén alapul. Ennek a felfogásnak az előfutára már *Thomasius*, aki szerint a nemzetközi jog, nála mint természetjog, nem az államok közötti viszonyokat szabályozza, hanem „societatem communem omnium hominum viventium inter se in statu naturali seu... in statu aequalitatis, quae hodie intraductis rebus publicis dicitur societas gentium“. Sőt több XIV. századbeli szerzőt (pl. *Connanust*) is szoktak ilyen előfutárként felsorolni.²⁶⁸ Az újabb írók közül pl. *Verdross*²⁶⁹ képviselte ezt az álláspontot régebbi, ma már feladott felfogásában, amelynek értelmében a nemzetközi jog tartalma szerint a hatóságokat és polgárokat akarja kötelezni. Főleg azonban *Nicolas-Sokrate Politis*²⁷⁰ tekinthető ezen felfogás képviselőjének. Bár jelenleg a nemzetközi jog átmeneti stádiumban van, — mondja — már nem kizárólag az államok joga, s még nem teljesen az embereké,

²⁶⁷ H. Kelsen: Problem, 125., 128., U. ö: Rechtslehre, 132.

²⁶⁸ V. ö. Kisters, 32. 252—70., Gilbert-Charles Gidel, 552. s. köv. II.

²⁶⁹ A. Verdross: Reichsrecht, 291. s. köv. II.

²⁷⁰ N. P. Politis: Tendances, 55. s. köv. II., 47—8., U. ö: Limitations, 6—7.

azt mégis meg kell állapítanunk, hogy mindenképen közvetlenül az embereket kötelezi. Bármilyen legyen is a társadalmi miljö, ahol egy jog érvényesül, a jognak ugyanaz lesz az alapja, mert mindig ugyanaz a célja: mindenütt az ember és semmi más, mint az ember. Az emberiség jóléte és tökéletesedése, minden társadalomnak ez a célja, és mindenütt, minden jognak is. A nemzetközinek épúgy, mint az államinak. Mindkettő csak azért létezik, hogy biztosítsa az embernek az élet és fejlődés lehetőségét. Egy realitás van: az egyén; minden más jogalany absztrakció, fikció. „A nemzetközi jog nem lehet más, mint olyan szabályok összesége, amelyek különböző politikai csoportokhoz tartozó emberek viszonyait szabályozzák“.

Hasonlóan nyilatkoznak még L. *Duguit*,²⁷¹ H. *Krabbe*²⁷² s A. *Baumgarten*.²⁷³ Az állam van az egyén végett, — mondja Emmanuel *Guerry*²⁷⁴ is — nem az egyén az állam végett; az állam eszköz és nem cél lévén, csak jogi személy, vagyis olyan lény, amelynek a léthez való joga alá van rendelve egy funkció gyakorlásának; nemcsak az állami, hanem a nemzetközi jognak is az egyén a célja; utóbbinak is az egyén az eredeti alanya. Georges *Scelle*²⁷⁵ pedig egyenesen azt állítja, hogy nincs is nemzetközi jogközösség, hanem csak nemzetközi jogközösségek, s hogy mindezek a közösségek, beleértve a nemzetközi közösséget is; megegyeznek abban, hogy egyéneknek, természetes személyeknek a halmazatai; ezek az egyének azok, akiket a jog alanyaiul kell tekintenünk, vagyis akikkel szemben a jogi kénszer alkalmazandó, s akik másrészt jogi hatáskörrel bírnak. Ezekkel szemben az összes kollektív személyek fiktív képzetek. „Il n'y a de société que d'individu“. „Une société internationale, comme une société étatique, est une société d'individu, et rien que d'individu“. Az a felfogás, amely a nemzetközi jogközösséget államközösségnek tekinti, hibás nézet, antropomorf absztrakció, amely történelmileg felelős a tradicionális nemzetközi jogtudomány fiktív jellegéért és paralíziséért. Ehben az értelemben,

²⁷¹ L. *Duguit*: *Traité*, I, 319. s köv. II.

²⁷² H. *Krabbe*: *Staatsidee*, 63. s köv. II.

²⁷³ Véleményét ismerteti E. *Härle*: *Völkerrechtssubjektivität*, 231. s köv. II.

²⁷⁴ E. *Guerry*, 263.

²⁷⁵ G. *Scelle*: *Sources*, 407—8., U. ö: *Règles générales*, 341—3.

bár a szuverénitás tagadásának a célzata nélkül mondja W. F. *Schubert*²⁷⁶ is, hogy minden jogrend alapja az egyénben nyugszik.

Végeredményében az egyének nemzetközi jogalanyiságának a tanához vezet el az az alapvető angol-amerikai felfogás is, amely szerint „the law of nations in its full content is part of the law of the land — part of the common law”. Igaz, hogy J. *Hatschek*²⁷⁷ szerint Anglia ezt az elvet újabban feladta; az angol-amerikaiaknak azonban nem ez a véleményük.²⁷⁸ Hasonlóan ilyen értelmet szokás tulajdonítani a német (1919; 4. §.), osztrák (1922; 9. §.), angol (1864 jún. 23-i törvény) alkotmányok s az Egyesült Államok alkotmánya (6. §.) ama rendelkezésének is, hogy a nemzetközi jog általában elismert szabályai az állami jog részeként alkalmazandók. Utóbbi esetben azonban szerintünk egyszerűen a nemzetközi jog blankó recepciójáról van szó, s nem arról, hogy a nemzetközi jog minden további nélkül érvényes az állampolgároknak is, vagypedig hogy éppen csupán azokkal szemben érvényes.²⁷⁹ Ezekén a felfogásokon kívül a szuverénitás kiküszöbölése felé hajlik azok felfogása is, akik nem egyedül helyes, de mindenesetre lehetséges elgondolásnak tartják az egyének közvetlen nemzetközi jogalanyiságát; ezek ugyanis lehetőknek tartják a szuverén államoknak a nemzetközi jogból való teljes kiküszöbölését. Ezt teszi pl. Jean *Spiropoulos*.²⁸⁰ Szerinte háromféle felfogás lehetséges: csak az államok, elvileg államok — kivételesen egyének is,²⁸¹ s végül csak az egyének nemzetközi jogalanyok; s egyik sem tekinthető abszolút értelemben helyesnek, hanem csak azon jogi premisszákhöz viszonyítva, amelyekből kiindulnak. Minden jog mögött az ember áll, mint realitás, ebben igaza van a jelen felfogásnak; de viszont a jog alanya még az

²⁷⁶ W. F. *Schubert*, 1.

²⁷⁷ J. *Hatschek*: System, 13.

²⁷⁸ V. ö. *Hershey*, 9.: „That International Law is a part of the law of the land is no longer a matter of serious doubt, at least in England and in the United States”. L. még az ugyanott idézett angol-amerikai irodalmat.

²⁷⁹ Igy M. *Wenzel*, I, 468—84. (Der Artikel 4 der Reichsverfassung).

²⁸⁰ J. *Spiropoulos*: Théorie, 212. s köv. ll., U. ö: Droit, 210—6., 240—3.

²⁸¹ Kezdetben (Individu c. művében) még ő is ezt a nézetet képviselte.

államon belüli viszonylatban sem az ember, hanem az a fikció, amit személyiségnek nevezünk, s ami nem azonos a konkrét emberrel. Ez az érve meg az államok jogalanyiságát hirdetőknél kedvez. Tudományos határozottsággal tehát a kérdés nem dönthető el. Ugyancsak átmeneti véleményt képvisel A. Ross,²⁸² aki szerint mostani jogképünk értelmében a nemzetközi jog mindmáig csupán az államokat, de nem közvetlenül az egyéneket kötelezte. Ez azonban a nemzetközi jognak csak tényleges tartalmából, de nem fogalmából következik, s ezért egy olyan nemzetközi jog, ami az egyéneket közvetlenül kötelezné, semmiképpen sem utópia. Ennek különlegesen fontos következménye pedig az, mondja, hogy az állam- vagy szuverénitásfogalom sem joglogikai vagy elvi, hanem jogtartalmi fogalom.

Ezek az átmeneti felfogások tehát lényegileg azért tartják elfogadhatónak az egyének közvetlen nemzetközi jogalanyiságát tanító elméleteket, mert a jogot gondolkozásunk egyik a priori alapformájának tekintik, amelynek legfeljebb tartalmáról, de nem a fogalmáról adhat a tapasztalat felvilágosítást s így egyetlen jogelmélet sem objektív érvényű. Ez azonban téves beállítás, s méltán veti vele szembe G. A. Walz,²⁸³ hogy minden jogelméletnek épen a jogi tapasztalatból, mint szubjektív állásfoglalásoktól független szociális adottságból kell kiindulnia, hiszen az a feladata, hogy a szociális jogvalóságban megnyilvánuló törvényeket exaktul kihámozza, s ezáltal véletlen történeti megjelenési formájukból kivéve őket, összefüggésbe hozza. Somló Bódog²⁸⁴ szerint pedig legfeljebb relatív aprioritásról lehet szó. „A jogfogalom — mondja Radbruch és Stammler hasonló felfogására hivatkozással — előfeltétele ugyan a jogtudománynak, de nem tapasztalatunknak általában. Abból, hogy a jogi jelenségeknél már fel van tételezve, még nem következik, hogy a priori eredetű, s nem nyerhető a tapasztalatból“. Az ellenkező nézet a természetjogi felfogásnak és a jog szó kettős értelmének az utóhatása.

A tapasztalat mármost azt mutatja, hogy a nemzetközi és nemzeti jogok közt ép alanyiak, címzettjeik tekintetében áll fenn különbség, amely ha megszűnne, a nemzetközi jog is elvesztené

²⁸² A. Ross: Staatssouveränität, 450.

²⁸³ G. A. Walz, 583.

²⁸⁴ F. Somló: Grundlehre, 133.

speciális jellegét és államon belüli joggá alakulna át. A nemzetközi jog strukturáját egyedül az különbözteti meg az államon belüli jogokétól, hogy címzettjei rendszerint szuverén, vagyis olyan államok, amelyek elvileg maguk állapítják meg kötelezéseik tartalmát, szemben az államon belüli jog címzettjeivel, amelyek csak kivételesen szólhatnak bele kötelezettségeik tartalmának a megállapításába. Nagyon helyesen állapítja tehát meg H. Heller,²⁸⁵ hogy a nemzetközi jog fogalma feltételezi legalább két szuverén államnak a létét. Sőt látta ezt már I. Kant,²⁸⁶ aki szerint „a nemzetközi jog eszméje sok, egymástól független szomszédos állam elkülönítését tételezi fel“, nemkülönben P. Heilborn,²⁸⁷ aki a nemzetközi jog létezése legelső feltételének több, egymástól független államnak vagy államszerű kapcsolatnak egymásmelletti fennállását tartja. Ezt mondja Jahrreisz,²⁸⁸ Julien Bonnetcase²⁸⁹ és Marc Boegner²⁹⁰ is. Bár a szuverénitást helytelenítőleg, konstatálja fogalmának nemzetközi jogi szükségességét Edwin M. Borchard²⁹¹ is. Nem tagadható ugyanis szerinte, hogy a szuverénitás elmélete a szuverénitás tényéből táplálkozik, ami fegyveres készültségben, elszigeteltségben, féltve őrzött hatalmi egyensúlyban tartja az államokat, s így a háborúk filozófiai megalapozása. S mégis, ha pozitivisták és realisták akarunk maradni, be kell látnunk, hogy a ma fennálló nemzetközi jogrendnek a szuverénitás vagy függetlenség az alapja, vagyis olyan államok az alanyai, amelyek — eltekintve ellenkező tartalmú szerződésektől és szokásoktól — kifelé is, befelé is megőrizték szabadságukat. Így nyilatkozik A. Cavaglieri²⁹² is, bár ő a szuverénitásnak helytelen, abszolút fogalmát tartja szem előtt. A nemzetközi jog léte föltételezi, mondja, hogy az államok, amelyeknek viszonyait kormányozza, elvileg ne ismerjenek el semmilyen felsőbb hatalmat, — egyszóval a szuverén államokat. Ha ellenben alárendelődési viszony jönne létre az álla-

²⁸⁵ H. Heller: Souveränität, 155.

²⁸⁶ I. Kant: Zum ewigen Frieden, 17., 33.

²⁸⁷ Heilborn: Grundbegriffe, 11.

²⁸⁸ Jahrreisz, 174.

²⁸⁹ J. Bonnetcase, 100.

²⁹⁰ M. Boegner, 245.

²⁹¹ E. M. Borchard, 334—5.

²⁹² A. Cavaglieri: Règles générales, 321—2., U. 6: Lezioni, 3—4.

mok közt, akkor viszonyaikat állami és nem nemzetközi jog szabályozná. „Se, per ipotesi assurda — mondja — si fosse costituito nel mondo uno Stato unico, cioè tutte le genti della terra obbedissero al comando di una sola potestà statuale, è evidente che i rapporti tra tale autorità e i sudditi sarebbero di competenza del *diritto interno* ... Se ... tutti gli Stati fossero *non sovrani*, in quanto riconoscessero, al disopra di loro, l'autorità di uno Stato soprastante, di uno Stato egemonico, i loro rapporti con tale Stato non apparterebbero al diritto internazionale, *ma al diritto pubblico interno* ... Il diritto internazionale dunque, nella sua concezione moderna si fonda sulla coesistenza di più Stati egualmente sovrani“. S egyébként is esztelenség lemondani egy olyan tradicionális kifejezésről, amit az egész világ megért, s amelyet a nemzetközi gyakorlatban és diplomáciai íratokban még nagyon is alkalmaz. Ugyanebben az értelemben mondja G. Diena²⁹³ is, hogy a nemzetközi jog fogalma feltételezi több szuverén és független állam létét, s W. F. Schubert,²⁹⁴ hogy minél inkább közeledünk a világállam felé, annál inkább beleolvad a nemzetközi jog az államon belüli jogba. Megemlítjük még Teghze Gyula²⁹⁵ nézetét, aki szintén csupán egy civitas maxima esetén tartja megkonstruálhatónak az egyének közvetlen nemzetközi jogalanyiságát, ez azonban szerinte kizárná a nemzetközi jog létét; s végül Buza Lászlóét,²⁹⁶ aki szerint meg ha nem is az egész nemzetközi jog, de a nemzetközi alkotmány mindenestre a szuverénitás elvén épül fel.

S mi is ehhez a felfogáshoz csatlakozunk. Míg világállam létre nem jön, vagyis míg a mai értelemben vett nemzetközi jog fennáll, addig szuverén államok is lesznek, mint ennek természetes alanyai; az egyének közvetlen nemzetközi jogalanyiságáról ilyen viszonyok közt legfeljebb csak mint kivételről lehet szó. Aki ezt tagadja, s azt mondja, hogy a nemzetközi jog elvileg az egyes embereket kötelezi közvetlenül, az mint egy egységes állam államon belüli jogát fogja fel a nemzetközi jogot, a meg-

²⁹³ G. Diena, 4.

²⁹⁴ W. F. Schubert, 5.

²⁹⁵ Teghze, 17., 136., 158.

²⁹⁶ Buza: Nemzetközi jog, 8., U. ő: Nemzetiszocialista Németország, 3.

felelő állami egység nélkül. Az ilyen nemzetközi jogi felfogás tehát önellentmondást rejt magában: állami jog állam nélkül.

Más kérdés, hogy mi történik akkor, ha a világállam valaha létrejön — ami, mint a pacifizmus bírálatánál láttuk, egyáltalán nem lehetetlen, sőt még csak nem is helytelen gondolat. Ez esetben a nemzetközi jog átadja helyét ezen összállam államon belőli jogának, vagyis megszűnik, az állami szuverenitás viszont a világállam szuverenitásának alakjában továbbra is fennmarad. Másszóval, a szuverenitás előfeltétele a nemzetközi jognak, de a nemzetközi jog nem az a szuverenitásnak. Vagyis nem a nemzetközi jognak, hanem általában a jognak a fogalma az, amittől a szuverenitás nem választható el. Téves azonban az a felfogás, amely ebből azt a következtetést vonja le, hogy minden jog alapja, forrása az állami szuverenitás. Ezt vallja már *Hegel*,²⁹⁷ aki szerint a jog azért nyer kell-alakot, mert szuverén akaraton nyugszik; ezt mondja *John Austin*,²⁹⁸ aki szerint „minden pozitív jogot... szuverén személy vagy személyek szuverén testülete intéz egy független politikai testület tagjához vagy tagjaihoz, amely közületben ez a személy vagy testület szuverén vagyis legfőbb“. Újabban hasonlóan vélekedik *Louis Comisetti*.²⁹⁹ Szerinte a szuverenitás, amelynek keletkezése többé-kevésbé független az emberi akarattól, nem jogi szabály, hanem minden jogi szabály forrása; ezért nem veszi tekintetbe a jog korlátait, s feltételezettsége lényegileg élettani és társadalmi. Ép ezért, mert a jog ereje benne gyökerezik, nem lehet jogi szabállyal megszüntetni. Hasonlóan *W. Y. Elliott*,³⁰⁰ *M. Markby*³⁰¹ és *K. Wolf*.³⁰² Lényegileg hasonló értelmű *Somló* Bódognak³⁰³ az a *M. Wenzel*³⁰⁴ által is követett tanítása, hogy a szuverenitásfogalom a jogfogalom része, s ezért mind a jogi alaptannak, mind a jogtudománynak és államtanak előfeltételi és alapfogalma.

Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a felfogások kettős cirku-

²⁹⁷ *Hegel*, 266. (III. 3. §. 330).

²⁹⁸ *W. J. Brown*, 39., 155.

²⁹⁹ *L. Comisetti*, 56., 115.

³⁰⁰ *W. Y. Elliott*, 89.

³⁰¹ *M. Markby*, 38. s. köv. II.

³⁰² *K. Wolf*, 190.

³⁰³ *F. Somló*: *Grundlehre*, 279.

³⁰⁴ *M. Wenzel*, I, 180.

lust takargatnak; hiszen a jogot az államnak, tehát egy jogi fogalomnak, a szuverénitásából, tehát egy jogi tulajdonságából akarják levezetni. A szuverénitás és a jog közötti szükségszerű összefüggés ép fordított irányba mutat, mint ők gondolják. Nem a jog alapul a szuverénitáson, hanem fordítva, az állami szuverénitás alapul a jogon, mivel mind pozitív oldala, mint jogi hatáskör, mind negatív oldala, mint külső szabadság, csak jogi viszonyok közt képzelhető. Ez a tény világít rá az abszolút szuverénitáselméletekben rejlő nagy ellentmondásra, amelyek a szuverénitás fokozása végett össze akarják törni a nemzetközi jogot, nem gondolván arra, hogy ha tényleg sikerülne a teljes anarchia állapotát kivívniok, ezzel saját alapjukat döntenék porba. A nemzetközi jog feltételezi államoknak, az államok szuverénitásnak, a szuverénitás a jognak a létét, de nem megfordítva: a jog csak bizonyos fejlettebb fokon hoz létre szuverén államokat, nemzetközi jog pedig csupán akkor van, ha nem egy, hanem több állami szuverénitás alakul ki. Helyesen mondja ezért Albert Kocourek,³⁰⁵ hogy a szuverénitás egyik alapvető jogi fogalom, de nem a jognak, hanem csak a fejlődött jognak előfeltétele. „So, also, in the law, — mondja — there are certain basic ideas, or as Austin has put it, „pervasive“ ideas, which are found in all developed system of law. Without them, developed law could not function or even exist. There basic ideas in law are State, Sovereignty, Law, Jural Relationship, Personateness, Facts, Things“.

b) Államfogalom és szuverénitás.

Sok szerző, aki az állami szuverénitás fogalmát a nemzetközi jogból kiküszöbölhetetlennek tartja, összekapcsolja ezzel azt a tanítást is, hogy a szuverénitás az államfogalomnak lényeges alkateleme.³⁰⁶ Abból azonban, hogy az állami szuverénitás

³⁰⁵ A. Kocourek, 21.

³⁰⁶ Elég elterjedt felfogás. Hívei pl. Charles Loyseau: *Traité des seigneuries*. 1608. II. N° 4—9., *Le Bret*. 1. ch. II. 5., H. v. Treitschke, I, 39., A. Pillet, 46., Sir Robert Phillimore, I. sect. 63., Kmety, XIX., Csarada, 128., F. Despagnet: *Essai*, 20., U. ö: *Cours*, 81. Concha, I, 242. s köv. II., J. Dickinson, 537., L. Raggi, 297., Somló: *Grundlehre*, 251., R. W. Erich, 431., H. Heller: *Souveränität*, 110., Makowski, 192., Lansing, (1907) 105. s köv. II., M. Wundt, 43., X. S. Combothecra, 32., 40., 73., Tomcsányi, 13—14., L. Oppenheim, I, 135., J. Hatschek: *System*, 20., U. ö: *Grundriss*, 10., P. Fau-

tagadását nem tartjuk elfogadható irányzatnak, ennek a felfogásnak a helyessége semmiképen sem folyik. A nemzetközi jognak csupán az a jellegzetessége, hogy természetes alanyai szuverén államok, ami pedig csak annyit jelent, hogy alanyai közt szuverén államoknak feltétlenül kell lenniök, de nem azt, hogy minden alanya szuverén állam. Az államiságnak a szuverénitástól való ilyen függővétele már az általános nyelvhasználatnál sem egyeztethető össze. Márpedig, mint Max Wenzel³⁰⁷ mondja, „egy belsőleg megalapozott nyelvhasználatot a tudománynak nem szabad megbolygatnia. A nyelvhasználat kiindulási pont és útmutató a számára, amelytől csak akkor térhet el, ha hiányzik a belső jogosultsága, vagy pedig értelmesebb kifejezés kínálkozik. Ezért nem jogosult az, ha az államfogalmat a szuverén államra akarják korlátozni“.

Ha pedig valaki magának az elnevezésnek a jogosultságát vonja kétségbe, a válasz, amelyet kifogására adnunk kell, kizá-

chille, I. 1.: 224., S. E. Edmunds: Völkerrecht, 59., T. D. Woolsey, 35., A. Bonde, 37. s köv. ll., G. Kaackenbeek, 121. s köv. ll., A. Kocourek, 34—5., 66., 86., G. W. Keeton, 16., Teghze, 202., R. Foignet, 57., E. Wolgast, 749., O. Koellreutter, 60., C. Bilfinger: Gleichheit, 117., 121., Taracouzio, 26., E. Tatarin-Tarnheyden, 314., 316. Ebben a szellemben írtak még v. Gerber, v. Seydel, Haenel, O. Mayer, O. Gierke, Bornhak, Berolzheimer stb. Ellenkezőleg pl. Kiss: Nemzetközi jog, 66., 77., Apáthy, 129., Balogh: Politika, I, 100, M. Wenzel, I, 242—62., H. Kelsen: Problem, 3—55., J. L. Kunz: Staatenverbindungen, 49., Meyer-Anschütz, 9—11., G. Jellinek: Staatslehre, 472—5. (Etat, 146.), R. Carré de Malberg, I, 127., L. Duguit: Transformations, 227., Hanuy, 5., Michel G. Georgantas, 42., N. M. Korkunov, 341., J. L. Brierly: Fondement, 519., Mc. Ilwain, 94., Weninger, 42., G. Chklaver: Dantzig, 1148., van Zanten, 523., Buza: Nemzetközi jog, 9—12. Vannak végül néhányan, akik átmeneti felfogást képviselnek. Így pl. Liszt-Fleischmann, 94., akik szerint az a kérdés, hogy a szuverénitás az államnak lényeges alkatelemé-e, vagy pedig nélkülözhető, illetve legalább is korlátozható, a nemzetközi jog szempontjából lényegtelen. Hozzáteszik azonban ehhez, hogy a korlátlan állami cselekvőképesség mellett kétségtelenül van a legkülönbözőbb fokozatok szerint korlátozott is, éppúgy, mint a magánjogban. Hold von Ferneck: Lehrbuch, I, 186. pedig az állam lényeges alkatelemének tekinti ugyan a szuverénitást (die Souveränität ist ... als ein Merkmal des Staatsbegriffs aufzuweisen); de úgylátszik, csak formai értelemben, mert később megállapítja, hogy a szuverénitás tényleg (tartalmilag) csak a nagy államokat illeti meg (Souveränität steht also in der Tat nur den grossen Mächten zu), vagyis a kis államok csupán látszatszuverének.

³⁰⁷ M. Wenzel, I, 262.

rólág attól függ, hogy miként defináljuk az államot; minden állam szuverénításának fogalmi szükségszerűségét ugyanis csak az állíthatja logikusan, aki a szuverénitást az állam fogalmi ismertetőjelének, kritériumának tartja. Ez a felfogás azonban — bár igen sok államelmélet alakult ki³⁰⁸ — alig van képviselve a nemzetközi jog irodalmában, s így uralkodó álláspontnak semmi esetre sem tekinthető.

Vannak, akik a területi fenségben s a területváltoztatás jogi képességében keresik az állam lényegét, mint H. *Preuss*, *Arndt*, stb. Mások (pl. *Stoerber*, *Rehm*, R. *Schmidt*) nemzetközi jogi személyiségében, vagy (mint *Kelsen* és követői) egy jogrend le nem vezethetőségében. Ismét mások a célban keresvén a különbséget az állam és egyéb közület közt, az univerzális, nemzeti célú közösséget tartják államnak, szemben a lokális célúakkal; ezt teszi pl. *Brie*, B. *Schmidt*, újabban pedig Reinhold *Horneffer*,³⁰⁹ aki az állam három lényeges alkateleme közt sorolja fel az állam alapját képező népességen kívül az állameszmét, mint minden történetkulturális érték totalitását, s ezen eszme megvalósításához szükséges alakot (*Bevölkerung — Staatsidee — Form*, d. h. das normative Sinngefüge). A szuverénitást tehát egyikőjük sem tekinti az államiság kellékének. Még helyesebb, s ma kétségekívül uralkodónak tekinthető azok nézete, akik az állam lényegét a területén polgárai felett érvényesülő eredeti vagy le nem vezetett főhatalomban (*ursprüngliche oder unabgeleitete Herrschermacht*) látják, akik szerint tehát az állam három lényeges alkateleme a terület, nép és főhatalom. Ezen felfogás hívei közt legfeljebb abban van nézeteltérés, hogy mit értenek a főhatalom eredetisége alatt. Régebben egyesek (pl. Ph. *Zorn*, *Tezner*) a szuverénitásban látták az eredetiséget, s így ahhoz a felfogáshoz csatlakoztak, amely csak szuverén államokat tud elképzelni. Később mások a főhatalom eredetiségét annak történelmi eredetével azonosították, s eredetinek csak a legitím úton létrejött főhatalmat tartották. Így azonban nem igen lehet államot találni, mert mint már *Bismarck*³¹⁰ találóan megállapította, az illegitím (forradalmi) jog- és alkot-

³⁰⁸ V. ö. K. *Strupp*: *Theorie*, 17., M. *Wenzel*, I, 195—7. (l. jegyzet), *Buza*: *Nemzetközi jog*, 20., *Rudai*, 119. s köv. ll., *Szabó*, 38—9.

³⁰⁹ R. *Horneffer*, 121—57.

³¹⁰ *Bismarck*, I, 198—9.

mánymódosítás alól a mai államok közül egyetlen egy sem tudta magát mentesíteni. Másik értelmezése az eredetiségnek, amelyet Erwin *Jacobi*³¹¹ képvisel, hogy az ilyen közülettől a főhatalmat akarata ellenére nem lehet elragadni. Legelterjedtebb értelmezése végül az eredetiségnek az, amely azért tartja az állam főhatalmát eredetinek, mivel az az államnak saját, tehát nem idegen akaraton nyugvó, abból levezetett hatalma. Ezt a felfogást képviseli már *Laband*, aki az államiság lényegét a saját uralomban (eigene Herrschaft) látja, G. *Jellinek*,³¹² aki szerint az állami főhatalom alapja az állam saját akarata, M. *Wenzel*,³¹³ aki a főhatalom teljessége mellett szintén annak saját voltától teszi függővé az államiságot, G. *Siedler*, aki szerint az eredeti, konstitutív hatalmú, W. *Rosenberg*, aki szerint a mind külső, mind belső vonatkozásban önálló területi közület az állam. Hasonlóan *Meyer-Anschütz*, aki szerint szintén az az államiság lényeges ismertetőjele, hogy bizonyos politikai feladatok teljesítését és saját szervezetét önállóan (saját törvényei szerint) szabályozhatja. Mc. *Iver*,³¹⁴ aki szerint az az állam saját uralkodó hatalma (overruling force), és J. L. *Brierly*,³¹⁵ aki szerint meg az jellemzi az államot, hogy jogosult kényszert alkalmazni saját céljai érdekében, s ezt mindenki másnak megtiltani.

Látjuk ezekből, hogy az elméletben nem tekinthető elfogadottnak az a tanítás, amely — a szuverénitás tagadóival ellentétes végetbe csapva — a szuverénitást nemcsak a nemzetközi jog, hanem az államiság feltételének, következésképp az összes államokat szükségképen szuverénnek tartja. Hogy ilyen nézet egyáltalán kialakulhatott, annak az a főmagyarázata, hogy az összetett államalakulatok, amelyek részei legalkalmasabb példái a nem szuverén államoknak, újabb keletűek. Ez az oka annak is, hogy főleg régiebb írók képviselik ezt a felfogást, akik még ezeket az államalakulatokat nem ismerték. Sőt a nem szuverén államok egyre szaporodnak, s így a nemzetközi jog gyakorlata is mind élesebben szembefordul a szuverénitást az államhatalom jellegzetességének hirdető tanítással. A szövetséges államok tagállá-

³¹¹ E. *Jacobi*, 16.

³¹² G. *Jellinek*: Staatslehre, 173.

³¹³ M. *Wenzel*, I, 267. s köv. II.

³¹⁴ Mc. *Iver*, 230.

³¹⁵ J. L. *Brierly*: Fondement, 532.

main, (amelyeknek egyébként államisága is nagyon vitatott) s a szuverénitás alatti államokon kívül a világháborút befejező békeszerződések több olyan közületet hívtak életre, amelyek államiságát általában elismerik, szuverénitását viszont általában tagadják. Eltekintve Danzig szabadváros nemzetközi jogi helyzetétől, amellyel más tanulmányunkban foglalkoztunk,³¹⁶ főleg az A) jelzésű mandátumokat tekinthetjük ilyen közületeknek. Ezek államiságát általában elismerik, anélkül, hogy szuverénitásuk kérdését egyáltalán lehetőnek tartanák szóba hozni. Már Henri *Rolin* megállapította róluk az Institut de Droit International stockholmi ülését (1928. augusztus) előkészítő negyedik bizottsághoz előterjesztett jelentésében,³¹⁷ hogy a terminus technicus erőszakos kiterjesztése nélkül senki szuverénitása alatt állónak nem tekinthetők. Ezért ugyanott határozati tervezetbe³¹⁸ is felvette, hogy „le Mandat de Tutelle est par définition exclusif de toute souveraineté internationale dans quelque chef que ce soit“. Hasonló álláspontot foglalt el a fenti tervezet-hez fűzött megjegyzéseiben Fernand de *Visscher*,³¹⁹ aki szintén alkalmazhatatlannak találja a szuverénitás klasszikus elméletét a nemzetközi mandátumok helyzetére, mivel a fölöttük álló hatalom eredeti jellege, ami pedig szerinte ép a szuverénitás lényege, hiányzik. Ugyanott C. *Dupuis*³²⁰ is megjegyezte, hogy a szuverénitás fogalma, ami az alárendeltség hiányát jelenti, nem alkalmazható a mandátumokra, amelyek fölött csak nemzetközi ellenőrzéssel korlátolt hatalom gyakorolható. Ebben az értelemben mondja *Buza* László³²¹ is, hogy „a mandátum alatti területeknél egy egészen új nemzetközi jogintézménnyel állunk szemben. Míg különben a nemzetközi alkotmány szerint minden terület valamelyik állam szuverén impériuma alatt áll, mely ott a nemzetközi jog által megvont korlátok közt szabadon állapítja meg az államhatalom szervezetét, s azt tetszése szerint gyako-

³¹⁶ *Szabó*, 138—47.

³¹⁷ *Annuaire de l'Institut de Droit International. Session de Stockholm. Août 1928. Bruxelles 1928. (34). Première Partie. Travaux préparatoires de la Session de Stockholm. Quatrième Commission. Les Mandats Internationaux. Rapport présenté par M. Henri Rolin.* 54—5

³¹⁸ id. hely, *Projet de Résolutions.* 56—8.

³¹⁹ id. hely, 65—7. *Observations de M. F. de Visscher.*

³²⁰ id. hely, 68—9. *Observations de M. Charles Dupuis.*

³²¹ *Buza: Nemzetközi jog*, 110.

rolja, addig a mandátum alatti területeknél nincs ilyen értelemben vett szuverén impérium“.

Egyszóval mind az elmélet, mind a gyakorlat odamutat, hogy nemcsak az a véglet helytelen, amely minden állam szuverénitását tagadja, hanem az is, amely minden állam szuverénitását állítja, vagyis nemcsak a szuverénitás tagadása, hanem az a tan is, amely azt az állam fogalmához tartozónak véli. Legfeljebb arról lehet szó, mint erre már Kiss István³²² is rámutat, hogy az államok rendszerint, elvileg szuverének, és kivételesen nem azok.

c) Félszuverénitás.

Az előbbi felfogásokkal függ össze a szuverénitás tagadásának ellentétéként azok tanítása, akik belátják ugyan, hogy minden állam nem tekinthető a szó igazi értelmében szuverénnek, de hogy ne kelljen mégse megválniok a szuverénitástól, mint az államfogalom lényeges ismervétől, az ilyen államokat sem nevezik nem szuveréneknek, hanem csupán félszuveréneknek.³²³ Ez azonban ismét tarthatatlan álláspont, mert a szuveré-

³²² Kiss: Nemzetközi jog, 77.

³²³ Johann Jakob Moser: i. m. elnevezése. Átvették tőle pl. Klüber, 41., Wheaton, 43., T. Funck-Brentano et Sorel, 32., J. C. Bluntschli, 88., F. v. Martens, I, 236., 250., Pradier-Fodéré, I, 474., Holtzendorff, 98. s köv. II., Calvo, I, 204., W. A. Heffter, 48., A. Rivier: Lehrbuch, 103., Despagne: Essai, 24., U. ö: Cours, 87., Kiss: Nemzetközi jog, 65., 68. s köv. II., 77., Apáthy, 79—80., P. Heilborn: Sources, 36., br. Lers, 19., 42., Csarada, 129., 132. s köv. II., Vanselow, 65., Ebers, 276., Balogh: Politika, I, 100., Liszt-Fleischmann, 95., Charles André Weisz, 539., Teghze, 136., W. Y. Elliott, 482. s köv. II., Bustamante y Sirven, I, 137., P. Fauchille, I, 1:257., Diena, 92., A. Bonde 39., 76—85., T. Baty, 6. s köv. II., R. Foignet, 50—60., 80., Gerber, 15. stb. Ugyanilyen értékűek az A. Verdross által ajánlott Teilsouveränität, s a Hershey, 99. és Lawrence, 54. és 116. által használt Part-Sovereignty, valamint Krisztics, I, 413. lapján előforduló „csökkenő szuverénitás“ elnevezés is. Helytelenítik ellenben ezt az elnevezést pl. J. Austin (Brown, 134—9). Treitschke, I, 37., Twiss: i. m., Somló: Grundlehre, 281., De Louter, 177., G. Kaeckenbeck, 221. és köv. II., H. Kelsen: Szuverénitás, 21., Weninger, 42., Hanuy, 6., G. Chklaver: Dantzig, 1148., R. Laun, 7.; 24. stb.; tehát, mint látjuk, több olyan szerző is, aki a szuverénitást az állam lényeges alkatelemének tekinti. E. Bidau, I, 74. szerint sem egészen helyes, de a gyakorlat szentesítette. (Esta denominación ha sido criticada, y efectivamente hay que convenir que no es del todo exacta, aunque esté consagrada por el uso). A. Cavaglieri: Lezioni, 100.

nitás alanyi oszthatóságát tételezi fel, amiről pedig semmilyen szuverénitásfelfogás hívei nem beszélhetnek logikusan, hiszen a szuverénitásban épen az állam egysége nyilvánul meg.

Az abszolút szuverénitás hívei természetszerűleg nem operálhatnak ezzel a fogalommal, mivel a szuverénitás abszolút voltaival a megosztottság semmiképpen sem egyeztethető össze. De a relatív szuverénitás hívei sem járnak el következetesen, ha a szuverén és nem szuverén államokon kívül félszuverén államokat is különböztetnek meg. Hiszen ezek vagy általában az állam hatalmát és szabadságát értik alatta, s ekkor akármilyen csekély hatalom és szabadság illesse is meg azt, mégis szuverén lesz; vagy a hatalom és szabadság bizonyos fokát (mint látni fogjuk, ez a helyes álláspont), ámde ez esetben vagy eléri ezt a fokot az államé, s akkor az állam teljesen szuverén, vagy nem éri el, akkor meg egyáltalán nem szuverén.

A félszuverén állam fogalmának a megkonstruálása tehát épenolyan helytelen elméleti állásfoglalás, mint az állami szuverénitás államfogalmi lehetetlenségének és szükségszerűségének az állítása.

II. A relatív szuverénitáselméletek bírálata.

Ha visszatekintünk a relatív szuverénitás elképzelhető és valóban elképzelt változatainak tarka tömegére, látjuk, hogy ezek az elméletek három csoportba oszthatók be aszerint, hogy a szuverénitás lényegét pusztán a hatalomban, pusztán a szabadságban, vagy pedig a hatalom és szabadság kombinációjában keresik.

1. A szuverénitás, mint relatív hatalom, (nemzetközi jogi hatáskör).

Azok a relatív felfogások, amelyek a szuverénitásnak pusztán hatalmi oldalát veszik tekintetbe, azt kizárólag a nemzetközi jogon alapuló hatalomnak, vagyis a nemzetközi jog függ-

szerint az így nevezett államok lényegileg nem szuverének; ezen a véleményen van *Buza*: Nemzetközi jog, 45. is. *J. L. Kunz*: Staatenverbindungen, 60. pedig helyesebbnek tartja a félszuverénitás kifejezés helyett a „korlátozott hatáskörű szuverén állam“ (souveräner Staat mit beschränkter Kompetenz) elnevezést, szemben a normális hatáskörű államokkal.

vényének, speciális nemzetközi jogi hatáskörnek, vagy egyik tekintélyes irányzatuk szóhasználatával: nemzetközijogközvetlenségnek tartják.

Ezek a felfogások azonban nem számolnak sem a nemzetközi jog jelenlegi természetével, sem annak sajátosságos fejlődési tendenciájával. A nemzetközi jog jelenlegi természetéből folyik ugyanis, hogy ha szuverénítés alatt csupán azt a kizárólagos hatáskört értjük, amit a nemzetközi jog a nemzetközi bíróságok eszmebeli hatásköréből kivéve, tehát kivételképpen az államok saját elbírálásától tett függővé, vagyis kizárólagos rendelkezésükre bízott, akkor az állami szuverénítés, mint a nemzetközi elbírálás alá tartozó ügyek alóli kivétel, mindig megszorítva lenne értelmezendő, ami viszont teljes ellentétben van a róla alkotott felfogással, elsősorban az Állandó Nemzetközi Bíróság több ízben határozottan kifejezésre juttatott véleményével, melyben — mint láttuk — a szuverénítást kiterjesztőleg értelmezte.

Másrészt mivel minden jog az állami szervezetben éri el egységét, a nemzetközi jognak, amely eddig az egységig még nem jutott el, nyilvánvaló fejlődési tendenciája ennek az egységnek a létrehozása. Csakhogy a világállamban, amely ekként létrejönne, a nemzetközi jog levetvén sajátosságos köntösét, közönséges államon belüli joggá alakulna át, helyesebben megszűnne, hogy helyét a világállam belső jogának adja át. A nemzetközi jogban tehát immanens törekvés önmagának megszüntetése a jogrend tökéletesebb érvényesülése végett, amelynek ő csak egy lépcsőfokát képezi. Ámde mi lesz a sorsa annak a szuverénításfogalomnak, amely ennek a megszűnésére ítélt jogágnak a függvénye?³²⁴ Ha ez az irányzat belenyugszik abba, hogy a nemzetközi jog nélkül nem lehet szó szuverénítésről, akkor nyilván összeütközik a történelemmel, amely már a mai értelemben vett nemzetközi jog kialakulása előtt is ismert szuverén államokat a római világbirodalom s a keleti birodalmak képében, s összeütközik azzal a fent beigazolt tétellel, hogy nem a szuverénítés a nemzetközi jog függvénye, hanem fordítva: a nemzetközi jog a szuverénítésé, s hogy utóbbinak nem a nem-

³²⁴ Felveti ezt a kérdést már G. Chklaver: Dantzig, 1148. és A. Hold von Ferneck: Lehrbuch, I, 125. is.

zetközi jog, hanem csupán a jog fogalma az előfeltétele. Ha pedig ezt tekintetbe véve ez az irányzat a szuverénitást nem nemzetközi jogi, hanem általában jogi hatáskörnek fogná fel, akkor meg semmitmondóvá válnék a felfogása, mert ilyen értelemben az államon belüli jogi és természetes személyeket is szuverénnek kellene tartania, vagy legalább is nem lehetne tagadnia, hogy ezek lehetnek szuverének,³²⁵ ami ellentétben áll nemcsak a közfelfogással, hanem azzal a fentleszögezett tételünkkel is, hogy a szuverénitás feltételezi az előfeltételül szolgáló jogrend speciális egységgé fejlődött voltát, vagyis az államiságot.

Különösen szerencsétlen a nemzetközi jogi hatáskörként felfogott szuverénitásnak kizárólagos nemzetközijogközvetlenségként való meghatározása. Ezzel a felfogással szemben az előbbieken kívül még az is felhozható, hogy a szuverénitást bizonyos irányban túl szűken, más irányban meg túl tágan határozza meg. Szűk ez a szuverénitásfogalom, mert — mint G. Chklaver³²⁶ rámutat — a szövetséges államok, mint pl. az Egyesült Államok, a Német Birodalom, az Osztrák Köztársaság stb. hatásköre korlátozva van részállamaik joga által is, tehát nem minden vonatkozásban nemzetközi jogközvetlenség, azaz e szerint az elmélet szerint logikusan nem szuverének — ami már az általános nyelvhasználattal sem egyeztethető össze. Annyiban viszont tág ez a felfogás, hogy a szuverénitás meglétét pusztán a nemzetközijogközvetlenség formális ismervétől tévéen függővé, a legsúlyosabban korlátozott, sőt a szuverénitásukról nemzetközi úton lemondott államokat is szuverénnek kénytelen tekinteni.³²⁷

Meg kell végül említünk, hogy Hans Kelsen³²⁸ a fentiek kívül még azért is kifogásolja ezeket az elméleteket, mert szerinte a szuverénitást azáltal, hogy az állam hatáskörének az összességét látják benne, jogalaki fogalomból jogtartalmi kérdéssé alakították át, ami összeegyeztethetetlen a szuverénitásfogalom

³²⁵ Ilyen értelemben igaza lenne tehát John Stuart Millnek (13), aki szerint „over himself, over his own body and mind, the individual is sovereign“.

³²⁶ G. Chklaver: Droit, 71.

³²⁷ Jó példa erre Verdross: Verfassung, 120. felfogása, aki még Danzig szabadvárost is szuverénnek tekinti. V. ö. Szabó, 46. lapjával.

³²⁸ H. Kelsen: Szuverénitás, 16. s. köv. II.

jogi természetével. „Az a törekvés, — mondja — amely a szuverénitást az állam egyes jogosítványainak halmazatában óhajtja feloldani és így *jogalaki* fogalomból *jogtartalommal* bíró fogalommal alakítani, odavezet, hogy a szuverénitás az államhatalom egyik *tulajdonságából* magává az *államhatalommá* lesz“. A jogfogalomnak és tartalomnak ezt az éles szembeállítását azonban — épen *Kelsen*nél! — nem helyeselhetjük. Ezek különbsége csak relatív, lévén minden olyan alak, aminek alakja van, ahhoz viszonyítva éppenúgy tartalom, mint ahogy alak az a tartalom, aminek tartalma van. Vagy konkrétebb kifejezéssel: az egyes jogszabályok a nemzetközi jogrend tartalmát, viszont saját tartalmuk alakját képezi; a jog minden egyes lépcsője tartalma a fölötte álló és alakja az alatta álló lépcsőnek.³²⁹ Csodálatosnak látszik, hogy a jogfogalom alakjának és tartalmának dualizmusát ép *Kelsen* hangsúlyozza annyira ki, aki pedig a jogi világrend egységének a gondolatától vezetve, a jog fogalmával kapcsolatos összes dualisztikus felfogásokat: az állam és jog, a nemzetközi és állami jog, a közjog és magánjog, a jogalkotás és jogalkalmazás dualizmusát egyaránt helyteleníti, főleg, ha meggondoljuk, hogy a jogfogalom tartalma semmi más, mint a jogfogalom alakjának alkalmazása, a jogfogalom alakja pedig a jogtartalom megalkotása. Egyetlen magyarázata ennek, hogy — mint *Moór* Gyula³³⁰ rámutat — a jogalkotás és alkalmazás az érvény és lét ellentétének felel meg. „Il problema della creazione e dell'applicazione di diritto — mondja ő — rappresenta il problema delle relazioni tra norma e realtà. Creazione e applicazione di diritto costituiscono le due correnti, per mezzo delle quali i fatti sociali affluiscono nel mondo delle norme e le norme del dominio delle realtà sociali“. Természetes hát, hogy a jogot pusztán érvénynek (*Sollen*) felfogó *Kelsen* logikusan pusztán formának kénytelen azt tekinteni. Mi azonban, akik — mint másutt kifejtjük — a jogban érvénynek és létnek egy képzetté való összeolvadását látjuk, nem építhetünk a formának és tartalomnak erre a merev dualizmusára, s így a jelen szuverénitásfelfogás ellen ezeket az érveket már nem érvényesíthetjük.

³²⁹ Helyesen *Simmel*: Einleitung in die Moralwissenschaft, II, 309., *Hold* v. *Férneck*; nálunk *Sömly*: Grundlehre, 5., *Horváth*: Természetjog, 23., Vas, 18.

³³⁰ *Moór*: Creazione, 680.

2. *A szuverénitás, mint relatív (a nemzetközi jog korlátaiban belüli) szabadság.*

Az a felfogás, ami a szuverénításban pusztán szabadságot lát, ép ellentéte az előbbinek. Ez a szuverénításnak pusztán negatív oldalára helyez súlyt, s míg az előbbi felfogás ezt a nemzetközi jog folytán fennálló állami tulajdonságnak tekintette, addig ez a nemzetközi jog ellenére is fennálló tulajdonságot lát benne.

Helyesnek azonban ez a felfogás sem fogadható el. Ha a szuverénitás semmi más, mint a nemzetközi jog korlátaiban belüli szabadság, akkor a szuverén állam kifejezés tautológia, mert a nemzetközi jog korlátaiban belül nemzetközi jogilag minden állam szabad. Sőt továbbmenve még semmitmondóvá is válik ez a fogalom, mert a jog korlátaiban belüli jogi szabadság fogalmánál fogva nemcsak az államokat, hanem minden elképzelhető jogi közületet, sőt az egyént is megilleti.

Egyébként is, ha a szuverénitás kizárólag szabadság lenne, aminek minden megszorítása korlátozás, tehát kivétel, akkor a szuverénitást feltétlenül, minden esetben kiterjesztőleg, korlátozásait megszorítólag kellene értelmezni. Ez az értelmezés gyakori is, de nem kizárólagos. Az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság egyik ismertetett ítélete a példa rá, hogy ellenkező értelmezés is előfordul a nemzetközi jog gyakorlatában.

Ha helyes eredményhez akarunk jutni, nem szabad megállanunk sem a pozitív, sem a negatív végletnél, vagyis nem szabad a szuverénitást sem pusztán hatalomnak, sem pusztán szabadságnak tekintenünk (nemzetközi hatáskör), hanem a kettő kombinációjának: olyan szabadságnak, melyet a hatalom egy bizonyos foka kvalifikál, illetve olyan hatalomnak, amelyet szabadsága különböztet meg másoktól, — amint hogy az egyes szerzők elméleteiben sincs ez a két irány olyan élesen szétválasztva, mint ahogy mi azokat az elmélet tisztasága végett szembeállítottuk.

3. *A szuverénitás, mint hatalom és szabadság.*

Eljutottunk az eddigiekben addig, hogy az államnak nem akármilyen szabadsága szuverénitás, hanem csak az, amit a hatalomnak, hatáskörnek egy bizonyos foka megillet, vagy más-

szóval: nem minden állami hatáskör tekinthető szuverénítésnak, hanem csak az, amely mellett az államnak bizonyos szabadsága is van.

A kérdéses csak az lehet, hogy mi az a hatáskör, ami a szabadságot, s mi az a szabadság, ami a hatáskört szuverénitássá minősíti. Arról persze nem lehet szó, hogy taxatív felsoroljuk azokat a szabadságjogokat, amelyek a szuverénítésra jellemzőek. Jól mondja *Holtzendorff*³³¹ és *Clauss*,³³² hogy ez lehetetlen vállalkozás lenne, valamint *Hans Kelsen*³³³ is, hogy „a szuverénítés, mint egyes szuverén jogok összesége így nem más, mint az *objektív nemzetközi jog*, feltéve, hogy ezek a jogok az egyes államok érdekeit védik“. Ép ezért a relatív szuverénításelméletek híveinek nagy része úgy oldja meg ezt a kérdést, hogy nem taxatív felsorolással különbözteti meg a szuverén államok hatáskörét és szabadságát a nem szuverén államokétól, hanem az által az egyetlen jellemvonás által, hogy a jog alapján, tehát korlátain belül áll ugyan fenn, de ennek korlátozásai vele szemben szükségképen önkorlátok abban az értelemben, hogy ő maga határozza meg a tartalmukat. S ezzel elérkeztünk a tételesjogi szuverénítésfogalomhoz, hiszen, mint láttuk, ép ez a szuverénítésfogalom az, ami a nemzetközi bíróságok gyakorlatában is érvényesül. Itt oldódik meg az a rejtély is, hogy miért értelmezhető (s értelmezett is) a szuverénítés a nemzetközi bíróságok gyakorlatában nemcsak kiterjesztőleg, hanem megszorítólag is. Ennek a kérdésnek a nyitja a szuverénítés kettős megalkotottsága. Valahányszor a szuverénítés szabadságeleme képezi a vita tárgyát, a szuverénítást tágan kell értelmezni, amikor pedig hatásköreleme: szűken. Másszóval: ha a szuverén államnak saját részeivel vagy vele egyenrangú, más államokkal való viszonyából támad vita, az ezekkel szemben szabad állam szuverénítése kiterjesztőleg értelmezendő; ha ellenben a nemzetközi jogközösséggel szembeni viszonya lesz vitás: a szuverén állam működési köre, mint ezzel szemben speciális hatáskör, megszorítólag értelmezendő. Természetes azonban, hogy mivel egy-

³³¹ *Holtzendorff*, 247.

³³² *Clauss*, 175.

³³³ *H. Kelsen*: Szuverénítás, 19.

előre előbbi konfliktusok a gyakoribbak, a szuverénitást rendszerint tágan szokták értelmezni.

Ennél a felfogásnál azután a tudománynak is meg kell állania, annyiban, hogy — mint már említettük — kötve van a tételes joghoz. Csupán két szempont az, melyekben a tudomány eltérhet a tételesjegtől: az igazságnak és az igazságosságnak, vagyis a logikai és etikai értékelés szempontjainak alkalmazásában.

Az előbbi eltérés azt jelenti, hogy a jogtudomány nincs kötve a tételesjog kifejezési módjához. A tételesjog célja, hogy tömör és világos parancsokat adjon, s a hosszas körülírásokat ezért kerüli, ami leginkább fiktív konstrukciók közbeiktatásával érhető el. A jogtudomány célja viszont, hogy az igazságot és csupán az igazságot adja, s így a fiktív konstrukciókat feltétlenül részekre kell bontania, lévén azok az igazságnak célszerűségi szempontból való tudatos elferdítése.³³⁴ Az utóbbi eltérés pedig azt jelenti, hogy a jogtudomány nem állhat meg a szuverénitásfogalom megállapításánál, mint a tételesjog, hanem az így kapott fogalomnak az erkölcsi (politikai) helyességét is mérlegelnie kell.

a) Szuverénitás és igazság.

A tételesjogi szuverénitásfogalomban rejlő fikció.

A tételesjogi szuverénitásfogalom az önkorlátozás relatív fogalmán épül fel, vagyis azon, hogy a nemzetközi jog korlátozza ugyan az államokat, de ez a korlátozás, a korlátozott állam akarata nélkül nem jöhet létre. Kétségtelen, hogy ez rendszerint így is van, az azonban már vitatható, hogy kivételesen ne jöhetnének-e létre nemzetközi jogszabályok a korlátozott állam akarata nélkül is. A tételesjog egyik fontos eszköze a rövidség lévén, érthető és jogosult az az állásfoglalása, hogy fogalmai megalkotásában csupán a rendszerinti helyzetet veszi figyelembe, a kivételeket pedig egyszerűen elhanyagolja: úgy tekinti, mintha nem is volnának. A jogtudománynak azonban — mint állandóan

³³⁴ V. ö. J. Austin: Lectures, II, 609.: „They consisted in feigning or assuming that something which obviously was, was *not*; or that something which obviously was *not*, was!” F. Somló: Grundlehre, 524.: „Unter Fiktion wird gewöhnlich die Gleichstellung eines nichtwirklichen Sachverhalts mit einem wirklichen verstanden“.

hangsúlyozzuk — ezeket is fel kell derítenie, vagyis meg kell állapítania, hogy kivételképen korlátozhatók-e a szuverén államok is hozzájárulásuk nélkül. Akik az ellenkezőt állítják, részint az állami egyenlőség, részint az egyhangúság elvére hivatkoznak a nemzetközi jogalkotásban. Látni fogjuk azonban, hogy ezek fogalmi szükségszerűsége fikció.³³⁵

aa) Állami egyenlőség és szuverénitás.

Vannak, akik szerint az állam egyenlőségéből folyik, hogy a szuverén állam kivételképen sem kötelezhető saját hozzájárulása nélkül. Az állami egyenlőség ilyen abszolút felfogása a modern nemzetközi jogi irodalomban is elég gyakori még. Ezt vallja például *Liszt-Fleischmann*,³³⁶ gr. *Apponyi*,³³⁷ *Fischer-Williams*,³³⁸ *K. Strupp*,³³⁹ s ma főleg a német nemzetiszocialista irodalom, így *Ernst Wolgast*,³⁴⁰ *Carl Bülfinger*,³⁴¹ *Carl Schmitt*,³⁴² aki az államok abszolút egyenlőségét az államok és népek egyik örök és elidegeníthetetlen alapjogának tartja, ami nélkül egyáltalán nem volna lehetséges a nemzetközi jogközösség fennállása; *Viktor Bruns*,³⁴³ aki szintén az államok közösségének fogalmából vezeti le a kölcsönös függetlenséget és egyenlőséget; „voilà — mondja — *pourquoi l'égalité est le principe de justice de la communauté des peuples; voilà pourquoi quiconque nie l'égalité des droits, nie par là-même cette communauté*“. Mindazonáltal ma már sokan tagadják ezt az egyenlőséget. Így *Somló Bódog*³⁴⁴ szerint „a valóságban, a mai tételes európai nemzetközi jogban ez nem áll... elég rámutatni a félszuverén államok megkülönböztetésére a teljesen szuverénektől, ami elég ríktó ellentétben áll az államok egyenlőségéről szóló tannal“. „A mai nemzetközi alkotmány egy oligarchikus köztársaság típusát viseli. A nagyhatalmak tanácsa rendelkezik minden nemzetközi kérdés leg-

³³⁵ J. W. *Garner*, 40., J. *Kosters*, 205.

³³⁶ *Liszt-Fleischmann*, 6.

³³⁷ gr. *Apponyi*, 25.

³³⁸ *Fischer-Williams*, 475. s köv. ll.

³³⁹ *K. Strupp*: Grundzüge, 14.

³⁴⁰ *E. Wolgast*, 752.

³⁴¹ *C. Bülfinger*: Problem, 481.

³⁴² *C. Schmitt*, 7.

³⁴³ *V. Bruns*, 27—8.

³⁴⁴ *K. Somló*: Nemzetközi jog, 53., 69.

főbb hatalmaképen“. S helyteleníti az abszolút egyenlőség tanát Gilbert *Gidel*³⁴⁵ is. Az egyenlőségnek ez a fogalma szerinte a természetjog ideológiájának felel meg, s eredménye az a tradicionális individualista tan, amelynek értelmében minden államnak abszolút s jogilag korlátlan joga van a többivel egyenlő jogokra minden területen, ahol anyagi erői megengedik, valamint eredménye a modern Európa történelmére annyira jellemző szuverénitások anarchiája. De ha fennállónak tartjuk is az államok egyenlőségét, az ma már — mint Nicolas *Politis*³⁴⁶ helyesen megállapítja — az állampolgárok államon belüli egyenlőségével lesz analóg jelentésű, amely tudvalevőleg nem jelent tényleges, anyagi vagy erkölcsi egyenrangúságot, hanem csak a jog előtt, a jog uralma alatt való egyenlőséget. Vagyis nem a szuverénitás az egyenlőség függvénye, hanem fordítva: az egyenlőség a szuverénitásé, s így a relatív szuverénitás uralma alatt valami abszolút, misztikus egyenlőségfogalomra sem hivatkozhatunk. Ahogy az abszolút szuverénitásdogma függvényét képező egyenlőség az államok egyenlő korlátozhatatlanságát jelentené, úgy a relatív szuverénitásfogalommal összhangban lévő egyenlőség ép fordítva: az államok egyenlő korlátozhatóságát kell, hogy jelentse, és semmi többet. Az államok közti egyenlőség modern fogalmából a jogalkotás egyhangúságának követelménye éppúgy nem következik, mint ahogy a jogalkalmazásé sem. Az Állandó Nemzetközi Bíróságnak nem tagja minden állam. Igaz, hogy ítéleteit nemzeti bírák bevonásával hozza, ámde szótöbbséggel, s így az ítélet a nemzeti bíró vótuma ellenére is kötelezheti az államot; véleményei (avis consultatifs) és rendeletei (ordonnances) meghozásánál pedig a bíróság mellőzni is szokta a nemzeti bírák behívását, s így teljesen az érdekelt államok hozzájárulása nélkül dönt.

Ugyanígy nyilatkozik H. v. *Treitschke*,³⁴⁷ majd Hans *Kelsen*³⁴⁸ is, aki szerint állami egyenlőség „csak annak a feltételezésével lehetséges, hogy az államok felett egy őket egymás mellé rendelő és jogilag egymással szemben elhatároló, őket kötelező és feljogosító, tehát részükre jogi személyiséget nyújtó

³⁴⁵ G. *Gidel*, 594—5.

³⁴⁶ N. S. *Politis*: *Tendances*, 30—1.

³⁴⁷ H. v. *Treitschke*, I, 187.

³⁴⁸ H. *Kelsen*: *Szuverénitás*, 13.

nemzetközi jog létezik“. Követi őt ebben a felfogásában A. Verdross,³⁴⁹ aki azonban a fentiekhez — *Le Furrel*³⁵⁰ egyetértésben — még azt is hozzáteszi, hogy az állami egyenlőség éppúgy, mint az embereké, csak jogi egyenlőséget, de nem jogok egyenlőségét (*égalité de droit, non des droits*) jelenti. Sőt még azok is, akik talán különbséget tesznek egyéni és állami egyenlőség között elismerik ma már, hogy ebből a szuverénitást illetőleg kivételnélküli következtetések nem vonhatók. Mint *Teghze* Gyula³⁵¹ mondja, ma már utóbbi is lényegesen korlátozva van nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg, nemcsak címben, rangban, szertartásban, hanem jogokban is. *Buza* László³⁵² szerint pedig „az államok nemzetközi jogegyenlősége csak a nemzetközi alkotmány által biztosított jogi helyzetük egyenlőségét jelenti“. Ez szerinte „mint jogelv a világháború befejezéséig feltétlenül érvényesült a nemzetközi életben“, s legfeljebb csak tényleges kivételek voltak alóla, a világháború után azonban jogi kivételek keletkeztek azáltal, hogy „egyes nemzetközi jogszabályok a nagyhatalmak részére különös előjogokat biztosítottak“ (Nemzetek Szövetsége Tanácsának, Jóvátételi Bizottságnak jogi szervezete).

Egyszóval: az államok egyenlőségéből éppúgy nem következik az önkorlátozás kivételnélkülisége, mint az egyénekéből. Végeredményében minden egyenlőség emberek egyenlősége, s ép az egyenlőség elvébe ütköznék, ha ezt az egyenlőséget más-hogy bírálnánk el, ha az emberek csoportban vannak, mint ha egyedül. „Den elementaren Widerspruch, — mondja W. F. Schubert³⁵³ — der zwischen der sittlichen Unterordnung des Menschen in der Einzahl und der sittlichen Unterordnungslosigkeit des Menschen in der Mehrzahl (Staat) bestand, erkannten die wenigsten“. Sőt *Dékány* István³⁵⁴ még tovább megy. Szerinte az egyenlőség teljesen tartalmatlan ál-eszme, amelynek mélyén mindig más eszmék (szabadság, hierarchia stb.) rejlenek. Ha nem küszöböljük ki elméletünkől ezt a homályos s már eddig is több bajt, mint jót okozó fogalmat, ránk illik *Pascal*

³⁴⁹ A. Verdross: *Règles générales*, 415.

³⁵⁰ *Le Fur*: *Droit naturel*, 427.

³⁵¹ *Teghze*, 199. s köv. ll.

³⁵² *Buza*: *Nemzetközi jog*, 80. s köv. ll.

³⁵³ W. F. Schubert, 28.

³⁵⁴ *Dékány*, 168. s köv. ll.

mondása: „Gondtalanul rohanunk a mélységbe, miután valamit a szemünk elé tettünk, hogy ne lássunk“.

bb) Egyhangúság és szuverénítás.

Az egyenlőség elvéből tehát nem folyik szükségképen a nemzetközi jogalkotásban való egyhangúság követelménye. Kérdés azonban, hogy mi olvasható ki erről a nemzetközi jogforrásokból; ezt pedig ismét a kiegészítő jogforrásokon: a legkiválóbb jogtudósok tanításán és a nemzetközi bíróságok gyakorlatán keresztül kell megállapítanunk.

a) Az egyhangúság kérdése a nemzetközi jogtudományban.

Tekintettel arra, hogy a nemzetközi jognak három főforrásáról: szerződésekről, szokásról és általános jogelvekről beszélhetünk, amelyek megalkotása különbözőképp történik, a nemzetközi jogalkotásban való egyhangúság kérdését is külön-külön kell vizsgálnunk, aszerint, hogy a három közül melyik jogágnak a megalkotásáról van szó.

1. A legegyszerűbb a kérdés megoldása a nemzetközi szerződéseket illetőleg. Ezek ugyanis az uralkodó vélemény szerint csak a szerződő feleket kötelezik. Éppen ezért, hogy egy szerződés egy államot kötelezhessen, ahhoz szükséges, hogy az szerződő félle váljon, ami csak hozzájárulásával lehetséges. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a szerződési jog megalkotása a nemzetközi jogban épúgy, mint az állami jogban, egyhangúlag történik. Más kérdés, hogy a szerződési jognak a nemzetközi jogban sokkal nagyobb jelentősége van, mint az állami jogban, s fontosságát illetőleg inkább az állami jogi törvénynek, mint a szerződésnek felel meg. Ép ez az oka annak, hogy az államok korlátozása rendszerint önkorlátozás abban az értelemben, hogy a fölöttük álló korlátok tartalmát maguk határozzák meg, az egyéneké pedig csak kivételesen az; mivel a nemzetközi jog rendszerint szerződés, az állami jognak meg csak egy kis része az. Az állami szuverénítás és egyéni szabadság közt, mint látni fogjuk, ép ez képezi a lényeges különbséget.

Azt egyébként, hogy szerződési jog csak egyhangúlag jöhet létre, már *Hegel*³⁵⁵ látta, aki szerint *Kant* álma az örök békéről az államok szerződését tételezi fel, s így azok egyhangú

³⁵⁵ *Hegel*, 268. (§. 333).

hozzájárulását, amely azonban erkölcsi, vallási s egyéb okokon és tekintetekon és egyáltalán mindig a különálló szuverén akaratokon nyugodna, s ezáltal csak esetleges volna. A szerződések azokat az államokat kötelezik, — mondja *Dupuis*³⁵⁶ is — amelyek azokat kötötték, és senki mást. Ez az állami szuverénítás következménye, amely a dolgok természete és a többi szuverénítás létezésének a ténye által ráerőszakolt korlátozásoktól eltekintve csak annak a jognak van alávetve, amelyet, a többivel önként szerződve, önmaga adott magának. A szuverénítások együttlétezése azonban nem jelent semmiféle kötelezettséget arra, hogy bármely állam a szuverén államok többségének az akarata előtt meghajoljon, vagyis a szuverénítások kölcsönös tisztelete szerint nem jogosítja fel a szuverén államok többségét, hogy a kisebbségnek jogot diktáljon.

Tagadhatatlan azonban, hogy van olyan felfogás is, amely az egyhangúság elvét még a szerződési jog alkotása tekintetében sem ismeri el. Rendkívül érdekes például *Váli Ferenc*³⁵⁷ felfogása, aki azért nem tartja feltétlenül res inter alios actának a nemzetközi szerződéseket, mert dologi jogi hatásokat is idézhetnek elő, s ennyiben mindenkit korlátoznak, nemcsak a szerződő feleket. Ilyen jog például a területi szuverénítás, amely — ha egyszer létrejött akár szerződésileg, akár másképp — minden államra azt a negatív kötelezettséget rója, hogy tiszteletben tartsa. Sőt, ha valamely új állam keletkezik, — mondja — vagy valamely már létező állam területét akár szerződés, akár foglalás útján kiterjeszti, az általános nemzetközi jog határozza meg, hogy vajjon a területszerzés jogszerű volt-e. Ha igen, úgy azt bármilyen más állam kétségbe nem vonhatja, és hatályát elismerni tartozik“. Éppígy „ha az állam területének egy részét más államra ruházta, azt bármely más állam a maga részéről is érvényesnek kell, hogy elismerje. Ha az ügylet, mely az átruházást eszközölte, legyen bár két- vagy többoldalú szerződésen alapuló, egyszer foganatosított, a megszerzett területi szuverénítás függetlenné válik az átruházás eszközétől, és abszolút hatályúvá lesz“. Hivatkozik *Logoz* professzorra, aki a felső-savoyai és gexi szabadzónák ügyének az Állandó Nemzet-

³⁵⁶ *Dupuis*: Règles générales, 72—4.

³⁵⁷ *Váli*, 25—32.

közi Bíróság előtti tárgyalásán³⁵⁸ szintén megkülönböztetett a kötelmi természetű nemzetközi jogon kívül dologi természetűt is. Közel áll az övéhez Arnold D. Mc. *Nair*³⁵⁹ felfogása, mely szerint a pacta tertiis nec nocent nec prosunt elv az angol jogi felfogásban általában elfogadott ugyan, valóságos érvényesülése azonban igen kevés precedenssel igazolható. Hasonlóan Herbert *Kraus*,³⁶⁰ aki szerint az előbbi elv fennáll ugyan, de csak elvileg; kivételkép találhatók abszolút hatályú szerződések is, amilyenek főleg a területeket cedáló, szolgalmakat létesítő és protektorátus-szerződések. A szerződéseknek ezt a hatályát fejezi ki a non-interventio elv is. A. *Alvarez*³⁶¹ pedig de lege lata az egyhangúság elvét látja ugyan érvényesülni a szerződési jog alkotásában, de lege ferenda azonban szerinte a többség elvét a jövőben a szerződésekre is alkalmazni kellene, annyiban, hogy az államok nagy többsége által elfogadott szerződések ne csak az elfogadókat, hanem valamennyi államot kössék; hiszen, mondja, az államok abszolút függetlenségét lassanként a szolidaritás új elve váltja fel.

Még tovább megy G. *Scelle*.³⁶² Szerinte már ma sem érvényesül feltétlenül a szerződési jog megalkotásánál sem az egyhangúság. A békeszerződések kötelező voltát nem lehet azal megmagyarázni, hogy a legyőzött kormányok is hozzájuk járultak. Üres szóbeszéd azt állítani, hogy szabadon választottak két rossz között, s hogy „szerződési“ akaratuk jogilag nem volt korlátozva, hogy kényszerítve bár, de mégis akartak. A legyőzött aláírása semmi más, mint a tehetetlenség beismerése, s a kényszer konstatálása; s csupán azért van jogi hatálya, mert a győztes legerősebb társadalmi hatalmáról tesz bizonyosságot, ami tényleges hatalmát legitimálja. Sőt ő a szerződési jogalkotás mintájára még a bírói ítéleteket sem tartja csupán a felekkel szemben érvényeseknek. Vannak erga omnes ható bírói ítéletek a nemzetközi jogban éppúgy, mint az államon belüli jog-

³⁵⁸ P. C. P. J. I. Série C. N° 17., I, 415.

³⁵⁹ Mc. *Nair*: Traités, 290. s köv. ll. (Effets des traités à l'égard des tiers).

³⁶⁰ H. *Kraus*, 361. s köv. ll.

³⁶¹ A. *Alvarez*: Droit, 144.

³⁶² G. *Scelle*: Sources, 417., 426.

ban, amelyek tehát azokat az államokat is korlátozzák, amelyek nem adták hozzájárulásukat.

Mindnyájukon túltesz azonban Hans Kelsen,³⁶³ aki szerint nemcsak az államok egyhangú hozzájárulása nem kell a szerződési jog megalkotásához, hanem azt egyáltalán nem az államok hozzák létre, még abban az értelemben sem, hogy a fölöttük álló norma tartalmát ők állapítanák meg. A szerződő államszervek ugyanis emellett a nemzetközi jogközösség szervei is, s a nemzetközi szerződéseket ép utóbbi minőségükben hozzák létre. Nem több szerv megegyezése a nemzetközi szerződés, hanem az összes szerződő felek együtt képezik az egyetlen nemzetközi szervet, amely azt létrehozza. Nem az egyedállamok, hanem az állam-, helyesebben nemzetközi jogközösség tehát az, ami a nemzetközi szerződési jogot létrehozza, épenúgy, mint ahogy a jogalkotást az államon belül sem az államszerveket képező embereknek, hanem az államnak tudjuk be. Azt azonban ő is elismeri, hogy ez a „nemzetközi jogi szerviség“ csak képes kifejezés, amely a jogrendszer egységének a kidomborítására hivatott. „Es ist eine ... nur erkenntnismässige, keine organisatorische Einheit. In ihrem Gefüge wird der Einzelstaat als Rechtswesen aus der Absolutheit gelöst, in der ihn das Souveränitätsdogma erstarren lässt“.

Egyet mindenesetre le kell szögeznünk ezekután: az, hogy a szerződés csak a szerződő *feleket* kötelezi, vagyis hogy csupán azok egyhangú hozzájárulásával hozható létre és szüntethető meg, semmiképen nem jelenti azt, hogy létrejöveteléhez és megszűnéséhez az összes *érdekeltek* egyhangú hozzájárulása szükséges. Ép a fentemlített dologi és abszolút hatályú szerződések a legjobb példái annak, hogy a szerződések jogi konvenciáit sokszor kívülálló harmadik személyeknek is le kell vonniok, anélkül, hogy keletkezésükbe vagy megszűnésükbe beleszólhatnának. Egyszóval, a nemzetközi szerződési jog megalkotásában formailag és rendszerint az egyhangúság elve érvényesül, kivételesen azonban a majorizálás sincs kizárva.

2. Míg a szerződéses jogalkotás esetében csak kivételképpen tartják egyesek alkalmazhatónak a majoritás elvét, az uralkodó vélemény ellenben az egyhangúság mellett tör lándzsát:

³⁶³ H. Kelsen: Rechtslehre, 152—3.

a nemzetközi *szokásjog* megalkotása tekintetében ez az arány megváltozik. Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a szokásjog is csak azokat az államokat köti, amelyek kifejezetten vagy hallgatólagosan elfogadták, vagyis hogy az egyhangúság elve a szokásjog megalkotásánál is érvényesül, de sokkal erősebben képviselt az a felfogás, amely ezt tagadja, s azt vitatja, hogy az államok többségének az akarata már általános szokásjoggá válhat, ami minden államra kötelező. Ez pedig a majoritás elvének az elismerése.

Azok közé, akik az egyhangúság elvét a szokásjog alkotásában is uralkodónak vélik, tartozik például P. *Heilborn*.³⁶⁴ A nemzetközi jogi szabályoknak csak azokkal az államokkal szemben van hatálya, mondja, akik résztvettek a megalkotásukban, vagy később csatlakoztak hozzájuk. A nemzetközi jogot csak és közvetlenül azok az államok alkotják meg, amelyekre érvényes, tehát nem közvetve, hanem direkte s közvetlenül az ő akaratukra vezethető vissza. S ha lenne oly nemzetközi jogtétel, amely a többi államokról is rendelkezne, ez hatálytalan lenne azokkal az államokkal szemben, amelyek nem ismerték el. A többségi elv bevezetése szerinte első lépése volna a nemzetközi jog világszövetséges állami joggá való átalakulásának, vagyis megszűnésének. R. *Knubben*³⁶⁵ szerint pedig még az olyan majorizálás is, amely a majorizált államok előzetes hozzájárulásán nyugszik, a szuverénitás *capitis deminutio*-ját jelentené. A többségi határozatok csak a többség tagjaira kötelezők, — mondja Lassa F. L. *Oppenheim*³⁶⁶ is — az egyetemes nemzetközi törvénynek ellenben egyhangúságon kell nyugodnia. C. G. *Fenwick*³⁶⁷ szerint pedig az állam maga az öre érdekeinek és bírása igényeinek. Egyéni akaratával szemben tehát semmiféle kötelezettség nem kényszeríthető rá a nemzetközi jogközösség többi tagjainak bármekkora többségétől sem. Vagyis, mint G. *Kaekenbeek*³⁶⁸ állítja, cselek-

³⁶⁴ P. *Heilborn*: Grundbegriffe, 32., 36., U. ö: Wörterbuch des Völkerrechts, II, 9—10. lapján „Majorisierung im Völkerrecht“ címszó alatt, U. ö: Sources, 15., 32. s köv. ll.

³⁶⁵ R. *Knubben*, 176.

³⁶⁶ L. F. L. *Oppenheim*, 199. s köv. ll.

³⁶⁷ C. G. *Fenwick*, 46.

³⁶⁸ G. *Kaekenbeek*, 221. s köv. ll.

vési szabadságát illetőleg az állam csak szuverénül, vagyis úgy korlátozható, hogy korlátozásai megalkotásában a többiekkel egyenlő jogcímű jogalkotó minőségében résztvesz. Bruno *Raucker*³⁶⁹ pedig azért tartja a Nemzetek Szövetsége tagjainak szuverénitását érintetlennek, mert a szuverénitás külső jele szerinte a határozatok egyhangúsága, ami jelen esetben érintetlen. Hasonló eredményt vezetett le *Liszt-Fleischmann*,³⁷⁰ mint említettük, az államok egyenlőségének tételéből, aminek egyik következménye szerinte, hogy a nemzetközi jogegyezmények csak azokat az államokat kötik, amelyek azokat megkötni akarják, hogy jogilag tekintve a legkisebb állam szavazata épenolyan súlyosan esik latba, mint túlhatalmas szomszédjáé, hogy a kisebbségek minden majorizálása elvileg ki van zárva. Ugyanígy *Apponyi* Albert gróf,³⁷¹ aki szerint a nemzetközi törvényalkotás szervezésében „a kiindulópont nem lehet más, mint a mai jogi helyzet: a nemzetek teljes souverainitása és jogi egyenlősége, amiből folyólag nem beszélhetünk nemzetközi törvényhozói hatalomról, mely az egyes nemzetek fölé van helyezve, amelynek határozatai kötelezik azokat a nemzeteket is, amelyek a határozatokhoz nem járultak”. A. *Verdross*³⁷² pedig régebbi felfogásában, miután megállapította, hogy a szerződések csak a szerződő államokat s részben a jogutódait kötik, szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a pozitív nemzetközi jog értelmében a szokásjogi szabályok sem válnak általános érvényűvé, mégha az államok többsége elfogadta is azokat, mert nincsen olyan szokásjogi szabály, amely a többség elvét, mint ilyent bevezetné; a gyakorlatban épen ezért csak azok a nemzetközi szokásjogi szabályok tekinthetők általános érvényűeknek, amelyeket mindazok az államok, amelyeknek egyáltalán volt erre alkalmuk, gyakoroltak, a többi államok pedig nem tiltakoztak ellenük.

Szemben ezekkel a felfogásokkal, melyek a többség elvének az alkalmazását a nemzetközi szokásjog alkotásában mérőben lehetetlennek tartják, áll az a ma már elterjedtebbnek mondható nézet, amely az egyhangúság, mint szabály mellett a majoritás elvét is érvényesülni látja. Előzőleg azonban még

³⁶⁹ B. *Raucker*, 76.

³⁷⁰ *Liszt-Fleischmann*, 6.

³⁷¹ gr. *Apponyi*, 25.

³⁷² A. *Verdross*: *Verfassung*, 92.

kell emlékeznünk egyes tekintélyes felfogásokról, amelyek mintegy *átmenetet* alkotnak a majoritás elvének teljes tagadása és feltétlen elismerése között. Elsősorban azok nézete tartozik ide, akik a szokásjogi jogalkotást a nemzetközi jogban de lege lata egyhangúnak vélik ugyan, de lege ferenda azonban szükségesnek tartják a többségi elv bevezetését. Ezt mondja például E. Härle,³⁷³ aki szerint a magosabb közösség kedvéért annál is inkább alkalmazni kell a többségi elvet a jövő nemzetközi szokásjogának és általános jogelveinek a megalkotásánál, mert ez nem ellenkezik az államok szuverénitásával, hiszen „l'universalisme ne s'oppose pas au régionalisme“. Hasonlóan nyilatkozik Sir John Fischer-Williams,³⁷⁴ aki szerint annak következtében, hogy a nemzetközi jogközösségben nincs kialakulva törvényhozó hatalom, a jogforrásokat minden állam maga alkotja a saját számára; vagyis a többség elve még a szokásjog alkotásánál sem érvényesülhet. Ez alól az elv alól azonban a Nemzetek Szövetségével kapcsolatban már jelenleg is van bizonyos kivétel, bárha ennek a jogalkotás terén csak a jövőben várható hatása. A Szövetség kereteiben ugyanis a többségi elv több helyen is érvényesül, amelyek legnevezetesebbike az, hogy az Egyességokmány többségi határozattal is megváltoztatható. A szerző szerint a tagok ezzel lemondottak az államok teljes egyenlőségének az elvéről, amely pedig szorosan összefügg az egyhangúság elméletével; s a Szövetség is a történelemben mindinkább előretörő haladás mesgyéjén haladva a nemzetközi ügyek intézésében, a maga hatáskörében szakított az egyhangúság elvével. Hogy ez a szellem a nemzetközi jogalkotásban is győzni fog-e: vitatható, de szerinte valószínű. A mai államok, amelyek a reformáció és renaissance alkotásai, melyek az ó- és középkorban ismeretlenek voltak, s amelyek az emberiség szervezetének nem egyedüli s szükségszerű formái, el fognak tűnni, hogy helyet adjanak egy világállamnak, amelynek kialakulása az emberiség kollektív szerveződésének szükségképeni következménye. „There comes, indeed, a moment in the course of human development when the more primitive conception of unanimity has to give way to some other method of establishing the will of the collectivity“.

³⁷³ E. Härle: Entscheidungsgrundlagen, 101. s. köv. II.

³⁷⁴ Fischer-Williams, 475. s. köv. II.

Nálunk ezen a véleményen van pl. *Drucker* György.³⁷⁵ Szerinte de lege lata a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének határozatait a tagállamok szuverénitásának tiszteletbentartására való tekintettel az általános szabályok értelmében egyhangúlag kell hoznia. „Ez az egyhangúság, az ú. n. unanimité elvének fenntartása azonban — véleménye szerint — a Nemzetközi Uniók, élükön a Nemzetek Szövetsége sikeres működésének káros, sőt mondhatjuk, egyik legvégzetesebb kerékkötője. „Sajnos — folytatja — az egyhangúság és vele a liberum veto elvének kiküszöbölése a nemzetközi jogból a régi iskolát követő és egyes chovin politikusok és diplomaták szemében még mindig nyílt támadás volna az állami szuverénitás eszméje ellen, másrészt a szerződési paktumnak az ú. n. alkotmányi paktummal való felcserélését jelentené, végeredményében tehát — horribile dictu — a Nemzetközi Organizációkat, elsősorban a Nemzetek Szövetségét az államfölköttség útjára terelné“. Véleménye szerint viszont „a nemzetközi biztonság és vele az államok békés együttműködése csak a szuverénitás, az egyhangúság elvének romjain keletkezhetik“. Sőt „épen a kis államok jogilag rendezett szabadságának nincs más védelme, mint az egyhangúság elvének elhagyása“. „Két alternatíva előtt állunk tehát: vagy a szótöbbségen felépülő nemzetközi együttműködés rendszerét szorgalmazzuk, mely esetben a szuverénitás dogmájától kell eltávolodnunk, vagy az egyhangúság elvével felhagyni nem akarván, továbbra is az egyhangúság politikai rendjéhez ragaszkodunk. De ez esetben hiábavaló hinni a nemzetek békés együttműködésének lehetőségében. Felépíthetjük a politikai koordináció sokszor kipróbált, de be nem vált ilyen vagy olyan módszerét, mely örökös megrázkódtatásoknak lesz kitéve, mint amelyek egyik legszörnyűbbikét csak a közelmúltban éltük át, — míg végre végzetesen összeomlik!“ Itt említhető *Horváth* Barna³⁷⁶ felfogása is. Ő az egyhangúságot a nemzetközi jogalkotásban a mai tételesjogi szuverénitásfogalom részének, de a jövőben kiküszöbölendőnek tartja. „Nem nehéz belátni, — mondja — hogy a nemzetközi béke megszervezésének még mindig a szuverénitás a legkomolyabb akadálya. Akadálya a nemzetközi jogalko-

³⁷⁵ *Drucker* Gy.: 97—8., 101.

³⁷⁶ *Horváth*: Béke, 304., 316.

tás, végrehajtás és igazságszolgáltatás megszervezésének egyaránt. Akadálya a biztonsági és revíziós politikának egyaránt. Mindezen akadályok szimbóluma az egyhangúság követelménye, amely végeredményében minden nemzetközi kötelezettséget a kötelezett belátástól tesz függővé."

Ismét más okból tekinthető átmenetinek *Buza László*³⁷⁷ fel fogása. Ő nemcsak de lege lata, hanem de lege ferenda is az egyhangúság elvére tartja felépítendőnek a nemzetközi jogalkotást. Mivel azonban egy általános jogszabály létrehozásához nem az összes, hanem csak a közvetlenül érdekelt államok (les interessés) hozzájárulását kívánja meg, szintén nem látja akadályát, hogy a jövőben a többségi határozat olyan államokat is kötelezhessen, amelyek nem lévén közvetlenül érdekelve, nem járultak ahhoz hozzá. Ebből az elvi állásfoglalásból kiindulva, a Nemzetek Szövetsége Tanácsa előtti eljárásnak igen érdekes konkrét reformját is ajánlja. Azt szokták mondani, írja, hogy az egyhangúságra az államok szuverénitása miatt van szükség; ez a vélemény azonban, legalább is a Tanácsot illetőleg, téves. A szuverénitás szempontjából csak az a fontos, hogy hozzájárulása nélkül nemzetközi egyezmény ne kötelezhessen; vagyis nemzetközi konferenciákon, ahol minden résztvevő állam érdekelt, s ugyanígy a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésén is az egyhangúság a szuverénitás garanciája. Más a helyzet a Tanácsnál, amelynek hatáskörébe egész csomó olyan ügy tartozik, amelyek nem érdeklik közvetlenül a Tanács minden tagját, mint a kisebbségek védelme, a mandátum alatti területek ügyeiben benyújtott jelentések vizsgálata, Danzig ügyei stb. Ez esetben egyáltalán nem érinti a tagok szuverénitását, ha a Tanács érdemleges határozatát szótöbbséggel hozza akár ezekben, akár bármely ügyben, ahol ellenőrző hatásköre van. Hasonló a helyzet a 15. szakasz végrehajtása tekintetében, ahol csak az érdekelt államok hozzájárulására s nem teljes egyhangúságra volna szükség. A közvetlenül nem érdekelt tagoknak s elsősorban a nagyhatalmaknak ezekben az esetekben csak az volna a szerepük, hogy a saját érdekeik által vezetett közvetlenül érdekelt államokkal szemben a közérdek védelmezői legyenek. A tagállamok szuverénitását a Tanács eljárása során inkább biztosítaná

³⁷⁷ *Buza: Réforme, 7—9., 14—5., U. ö: Nemzetközi jog, 35.*

tehát szerinte, ha az ad hoc delegátusok meghívását több garanciával biztosítanák a jelenleginél — pl. azáltal, hogy vita esetén ne maga a Tanács döntsön afelett, hogy egy állam jogosult-e ezek küldésére, hanem kérje ki az Állandó Nemzetközi Bíróság véleményét — mint az egyhangúsághoz való merev ragaszkodás.

Végül átmenetet képez az egyhangúság és többség elve közt J. *Spiropoulos*³⁷⁸ elmélete is. Szerinte mindegy, hogy melyik elvet fogadjuk el, mert mindkettő pusztán fikció, mint ahogy az egész jogrend végső gyökerét egy fikcióra: be nem bizonyítható belátásra, jogi meggyőződésre lehet csak visszavezetni.

Még tovább mennek, mint említettük, azok, akik a többségi elvet már most feltétlenül érvényesülőnek tartják a nemzetközi szokásjog alkotása terén. Legtöbbjé ezeknek nem veti el teljesen az egyhangúság elvét sem, sőt inkább, mint elvet, fenntartja azt, s — mint látni fogjuk — csak azt vitatja, hogy ez nem fogalmilag szükséges, s bár jobb volna, ha az államok egyhangúlag hozzájárulnának a nemzetközi szokásjogi szabályokhoz, de ha kivételesen ezt nem teszik meg, azok azért érvényesek lehetnek velük szemben. Ezt a felfogást látom kiolvashatónak már Hugo *Grotius*³⁷⁹ soraiból, aki azokat a szabályokat tartja nemzetközi jognak, amelyek minden vagy *sok* állam akaratából kötelező erővel bírnak (est *jus gentium ... quod gentium omnium aut multarum voluntate vim obligandi accepit*). Emer de *Vattel*³⁸⁰ pedig a nemzetközi jogot két részre osztja, s az önkéntes nemzetközi jog (*droit volontaire*) mellett megkülönböztet egy szükségyszerű nemzetközi jogot (*droit des gens nécessaire*) is. Előbbi csak a hozzájáruló államokat köti, utóbbihoz azonban szerinte minden állam hozzájárultnak vélelmezendő, még ha a valóságban nem az is. J. C. *Bluntschli*³⁸¹ szerint meg megegyezés (*consensus gentium*) alatt nem az egyes államok akaratnyilvánítását, hanem az emberiség közös jogi meggyőződését kell érteni; tehát egyetlen állam ellentmondása nem mentesíti azt nemzetközi jogi kötelezettségei alól. Még tovább megy *Westlake*,³⁸² aki szerint egyáltalán szükségtelen vizsgálni, hogy egy nemzetközi

³⁷⁸ J. *Spiropoulos*: *Théorie*, 91. s. köv. II.

³⁷⁹ H. *Grotius*, *Lib. I. c. I. §. XIV.*

³⁸⁰ E. de *Vattel*, *Prél. §. 9.* (v. ö. még H. *Staub*, 59. s. köv. II.).

³⁸¹ J. C. *Bluntschli*, 65.

³⁸² *Westlake*, 83.

jogszabályt az állam elfogadott-e, hanem csak azt kell kutatni, hogy a civilizált államok általános véleménye jogszabálynak tartja-e. Amint az állam ügyeinek intézéséhez — mondja Lord Davies³⁸³ is — a tagok megegyezése kell, ez azonban nem jelenti az egyhangúság követelményét, hiszen ellenkező esetben az államot a legostobább és legreakcionáriusabb tagjai irányítanak: ugyanez a szabály áll a nemzetközi jogközösségre is. Sőt már Somló Bódog³⁸⁴ tarthatatlannak tartja azt a tételt, hogy az államok kivétel nélkül csak saját hozzájárulásukkal lennének kötelezhetők. „Az eleven élet... — mondja — mit sem tud erről a természetjogi eredetű tanról, aminthogy nem tud az államok jogi egyenlőségének vele kapcsolatos elméletéről. Ezek az elméletek csak annak a tankönyvi nemzetközi jognak részei, amelyet a természetjogászok és főleg Grotius Hugo óta valóságos compendium tralatitiumként hengergetnek tanszékről tanszékre és tankönyvből tankönyvbe, s amellyel az élet éppoly kevésbé törődik, mint ez a tanjog az étellel“. Például hozza fel, hogy a nagyhatalmak által elismert állam a kisállamok elismerése nélkül is állammá lesz, amiből utóbbiakra hozzájárulásuk nélkül is hárulhatnak jogi köteleességek.

Stier-Somló³⁸⁵ is lehetségesnek tartja olyan általában elismert nemzetközi jog létrejövetelét, amely ép általánossága folytán a Németbirodalmat kösse (§ 4. RV.) — anélkül, hogy az elismerte volna. Vagyis ő a nemzetközi szokásjog létrejöttéhez még a nagyhatalmak hozzájárulását sem kívánja meg feltétlenül. Nem követi őt ebben, de még mindig a többségi jogalkotás alapján áll Dr. Preuss³⁸⁶ birodalmi miniszter is, mikor a német alkotmányjavaslat vitájánál kijelenti, hogy az általános, tehát a nemzetközi jogközösség minden tagját kötelező nemzetközi jogszabályok létrejöttéhez legalább minden nagyhatalomnak s így Németországnak a hozzájárulása is szükséges. Érdekes K. Strupp³⁸⁷ nézete is, aki szerint elvileg az államok egyenlősége következtében nem érvényesülhet a nemzetközi jogalkotásban a

³⁸³ Lord Davies: Force, 157.

³⁸⁴ F. Somló: Grundlehre, 156. s köv. II., U. ő: A nemzetközi jog mi-
benléte, 5. s köv. II.

³⁸⁵ Stier-Somló, 91. s köv. II.

³⁸⁶ Protokolle des Verfassung-Ausschusses. 3. Sitzung, 8.

³⁸⁷ K. Strupp: Grundzüge, 14., 61., U. ő: Règles générales, 497—509.

többség elve, ellenben bizonyos alapvető nemzetközi jogi szabályoknál, aminők pl. a *pacta sunt servanda*, követjog, végszükség, függetlenség, sérthetetlenség stb., nem vizsgálhatjuk, hogy azokat minden egyes állam elfogadta-e, hanem az elfogadást *praesumptio iuris et de iure* alapján fel kell tételeznünk; a nem ilyen alapvető, de az államok többségétől elfogadott jogtételeknél (tehát a — szerinte helytelenül — ú. n. kvázi-unanimitás eseteiben is) egyszerű, vagyis ellenbizonyítást tűrő *praesumptio*-val tételezzük fel. Ezt a véleményt *Márffy-Mantuano* Rezső³⁸⁸ is átvette. A. *Alvarez*³⁸⁹ pedig kifejezetten hangsúlyozza, hogy a nemzetközi bíróságok nem vizsgálják a szokásjogi szabályok alkalmazásánál, vajon azokat minden állam elfogadta-e? Egy újabb munkájában³⁹⁰ pedig még azt is hozzáteszi ehhez, hogy bár a nemzetközi jog szabályai elméletileg az összes államok megegyezésére vezethetők vissza, a valóságban azonban, legalább is a XIX. sz. vége óta, főleg a nagyhatalmak hozzák létre azokat. Clyde *Eagleton*³⁹¹ a nemzetközi jogközösség demokratikus szervezetére vezeti vissza azt a tényt, hogy a nemzetközi jogszabályok megalkotásában a nemzetközi jogközösségnek aránylag sok tagja vesz részt. Ez azonban csak annyit jelent szerinte, hogy a nemzetközi jog a nemzetközi jogközösségnek, mint egésznek a megegyezése (the consent of the group), de nem azt, hogy minden egyes államé. Ép ezért egy állam sem vonhatja ki magát az összeség akarata alól azon a címen, hogy ő szuverén. Az államok, legalább is a gyakorlatban, kénytelenek magukat alávetni a többségi akaratnak.

James Leslie *Brierly*³⁹² szerint meg teljesen önkényes fikció az a feltevés, hogy az államok minden egyes szokásjogi szabályhoz, ami őket korlátozza, kifejezetten vagy hallgatólagosan hozzájárultak. E. C. *Mower*³⁹³ szerint sem lényeges, hogy a korlátozott állam a szokásjogi szabályokhoz kifejezetten hozzájáruljon; elég, ha tagja a nemzetközi jogközösségnek. Sőt szerinte az egyhangúság szabálya még ebben az értelemben is je-

³⁸⁸ *Márffy-Mantuano*, 34.

³⁸⁹ A. *Alvarez*: *Droit*, 144.

³⁹⁰ A. *Alvarez*: *Codification*, 24.

³⁹¹ C. *Eagleton*, 29.

³⁹² J. L. *Brierly*: *Fondement*, 481.

³⁹³ E. C. *Mower*, 111., 140.

lentősen meggyengült a gyakorlatban a nagyhatalmak előtérbe-jutása folytán. E A. Korovin³⁹⁴ pedig főleg a nemzetközi technikai és népszövetségi szervek területét látja olyannak, ahol a többségi elv mindinkább tért nyer már ma is. Azt mondják — írja Carl Bilfinger³⁹⁵ is —, hogy független állam egyáltalán nem szavazható le. Holott csupán annyi áll, hogy az erős államok nem majorizálhatók, vagy hogy nincsenek alávetve a majorizálás következményeinek, illetve, hogy minden kísérlet a majorizálásra az illető államkapcsolat létét fenyegetné. Bizonyos mértékig függetlennek gondolja a korlátozott államoktól a nemzetközi szokásjogot Grégoire Gianni³⁹⁶ is. A társadalmi érdek (l'intérêt social) szembenáll az államok szuverénitásával, mondja, s ez főleg a nemzetközi szokásjog államokat korlátozó erejében jut kifejezésre. A szuverénitás fennáll, de csak addig a határig, amíg ezzel össze nem ütközik. Igaz, hogy a szokásjog rendszerint a korlátozott állam jogi meggyőződését is kifejezi, ennek a meggyőződésnek azonban összhangban kell állania az uralkodó véleménnyel is. Az állami jog parancs, a nemzetközi jog viszont konszenzus folyománya — mondja T. Niemeyer³⁹⁷ —; az államkonszenzus dogmája azonban a mai jogban már pusztán jogpolitikai követelmény, nem objektív igazság, hiszen a nemzetközi jog lényegileg, ha elég általánosan fogjuk fel, semmi más, mint a jog gondolatának államfölötti viszonyokra való alkalmazása. Másrészt korlátozzák ezt a dogmát az államra más államok által háború vagy egyéb kényszer útján rákényszerített jogviszonyok és normák is, amelyek szintén nem tekinthetők általa elfogadottnak. Norman L. Hill³⁹⁸ meg pusztán politikai dogmának és nem jogi fogalomnak tartja az egyhangúság elvét, ami szerinte nem következik a szuverénitásfogalomból. Hivatkozik a nemzetközi jogközösségbe újonnan felvett állam példájára, amelyet a nemzetközi szokásjog akkor is köt, ha azt el nem ismerné, s arra, hogy több, főleg nem politikai jellegű, nemzetközi intézet szervezetében szerephez jut már a többség elve, aminek szerinte mindegyre nagyobb jelen-

³⁹⁴ E. A. Korovin, 46.

³⁹⁵ C. Bilfinger: Problem, 496.

³⁹⁶ G. Gianni, 10—4., 134.

³⁹⁷ T. Niemeyer, 25—6.

³⁹⁸ N. L. Hill, 312. s köv. II.

tősége lesz. Franz *Despagnet*³⁹⁹ pedig, bár szerinte elvileg a szokásjogot is egyhangúlag hozzák létre az államok, azt vallja, hogy az általánosan elfogadott szokásjogot annak az államnak is követnie kell, amely nem járult hozzá, sőt amely egyáltalán nem is jutott abba a helyzetbe, hogy hozzájárulhatott volna. Például — mondja — a tengerparttal nem bíró állam is kénytelen elismerni a nemzetközi tengerjog szabályait.

Ugyancsak elismeri kivételkép a szótöbbségi úton létrehozott nemzetközi jogszabályok lehetőségét *Tomcsányi Mór*c⁴⁰⁰ is, bár szabálynak ő is az egyhangúságot tartja. Ugyanígy lehetetlen az egyhangúság elvét teljesen elvetni a nemzetközi jog mai fokán Nicolas *Politis*⁴⁰¹ szerint is, mivel vannak esetek, amelyekben ez elengedhetetlen biztosítéka az államok lényeges szabadságjogainak. Ezeken az eseteken kívül azonban helyesebb azt kiküszöbölni. Az egyhangúság elvének az érvényesülési területe egyébként is összefüggésben van az államok belügyeinek (*affaires domestiques*) területével, amelyeknek szűkebb térre való szorulásával veszítenie kellett jelentőségéből. Elvileg, de nem kizárólag alapul a nemzetközi szokásjog az érdekelt államok megegyezésén — mondja Louis *Le Fur*⁴⁰² is. A pozitivisták tévedése az az állítás, hogy csak azt az államot kötelezi, amely hozzájárult. Ezzel szemben az igazság az, hogy csak a szerződések érvénye nyugszik az államok megegyezésén, a szokásé ellenben ezenkívül az igazságosság eszméjén s a társadalmi szabályozás szükségességén is. Ez a „*iuris seu necessitatis opinio*“ az, ami a szokásjogot a közönséges szokástól megkülönbözteti, s ezért alkalmazható a nemzetközi szokásjog azzal az állammal szemben is, amely konkrét esetben arra hivatkozással tagadná érvényét, hogy sose ismerte el. Nem lát szükségképen egyhangúságot a szokásjog megalkotásánál *Borchard*⁴⁰³ sem. Az államok nem azért vannak megkötve, mondja, mert ezt kívánják, vagy ebben megegyeztek, hanem mert nem segíthetnek magukon, amint-hogy nemzetközi jogsértésért sem azért fizetnek kártérítést, mert ezt kívánják, vagy így egyeztek meg, hanem azért, mert

³⁹⁹ F. *Despagnet*: Cours, 64—5.

⁴⁰⁰ *Tomcsányi*, 42.

⁴⁰¹ N. S. *Politis*: Tendances, 35—6.

⁴⁰² L. *Le Fur*: Précis, 171., 188., U. ő: Coutume, 363.

⁴⁰³ *Borchard*, 313—4.

nem akadályozhatják meg a szabály érvényesülését, amelyet egy nemzetközi szerv ünnepélyesen deklarált. Igaz, folytatja, hogy az 1930-i hágai kodifikációs konferencián Salvador delegátusa olyan javaslatot tett, hogy „nemzetközi kötelezettségnek a szerződésekből és szokásokból eredő, az összes államok által jognak elismert kötelezettségek tekintessenek“, ami azt fejezte volna ki, hogy a nemzetközi jog kötelező szabályai az államok egyhangú megegyezésén nyugsznak; az ajánlat gyengeségét mutatja ellenben, hogy a nemzetközi jognak ilyen szűk és helytelen felfogását a delegátusok többsége elutasította. S ebben az értelemben mondja Maurice *Bourquin*⁴⁰⁴ is, hogy a nemzetközi szokásjog általában általános, vagyis minden államot köt; minden állam hozzájárulását viszont a gyakorlatban megkívánni lehetetlen. Ha nem az iskolák tanításait, hanem a pozitív jogot nézzük, úgy, ahogy azt alkalmazzák, el kell fogadnunk, hogy általános (többségi) hozzájárulással hozhatók létre univerzális szokásjogi szabályok. Legjobb példa erre szerinte, hogy a szokásjog a nemzetközi jogközösség új tagjait is köti, akár hozzájárultak, akár nem.

Ha ezek után állást akarunk foglalni abban a kérdésben, hogy vajon a régi tannak van-e igaza, mely az egyhangúság elvét a nemzetközi szokásjog megalkotásában is kivételnélkülinek tartja, vagy az újabban uralkodóvá vált felfogásnak, amely kivételesen már a többségi elv érvényesülését is elismeri, akkor a következőket kell tekintetbe vennünk. Az egyhangúság hívei közül többen, mint pl. *Hold von Ferneck*,⁴⁰⁵ *H. Heller*,⁴⁰⁶ *L. Raggi*⁴⁰⁷ stb., arra hivatkoznak, hogy ha érvényesüli is a többség elve bizonyos fokig a nemzetközi szokásjogi jogalkotásban, ennek mindig valami egyhangú határozat az alapja. Azonban az a kijelentés, amellyel az állam hozzájárul ahhoz, hogy hozzájárulása nélkül korlátozható legyen, nem önkorlátozás, hanem megfordítva: lemondás az önkorlátozásról a jogrend tartalmának új meghatározói javára, akik a korlátozó szerepét átveszik. Nem megtartása vagy gyakorlása az abszolút szuverénitásnak, ahogy feltűntetni szokták, hanem lemondás arról; és ellentmon-

⁴⁰⁴ M. *Bourquin*, 64.

⁴⁰⁵ *Hold von Ferneck*: Selbstbindung, 42.

⁴⁰⁶ H. *Heller*: Souveränität, 123.

⁴⁰⁷ L. *Raggi*, 136.

dás azt állítani, hogy az állam azt, amiről lemondott, mivel önként (??) mondott le róla, magának megtartotta. Ez a gondolatmenet nem más, mint a szuverénitás hiányát a szuverénitás egy fájának tekinteni. Ezenkívül az a feltételezett egyhangú hozzájárulás, amelyből a többségi úton alkotott szabályoknak e szerint a felfogás szerint erejüket kellene meríteniök, az esetek nagy többségében pusztán fikció. Típusos példája ennek az a tanítás, amely azt a jelenséget, hogy a kétségtől szokatlan jogi úton létrejött s a nemzetközi jogközösség minden tagját kötelező *nemzetközi alkotmány* a nemzetközi jogközösségbe újonnan belépő államokat hozzájárulásuk nélkül is kötelezi, úgy tünteti fel, mintha a nemzetközi jogközösségbe való belépés kérése ennek hallgatólagos elismerését jelentené. „Il paraît... bien raisonnable — mondja pl. A. Cavaglieri⁴⁰⁸ — d'interpréter le silence du nouvel État, au moment de son admission dans la communauté internationale comme une manifestation décisive de sa volonté de se considérer comme lié par le droit qui la gouverne. La soumission à ce droit est ainsi le résultat d'une acceptation volontaire et non pas d'une imposition qui manquerait de toute justification au point de vue que nous croyons le seul conciliable avec la nature des rapports juridiques internationaux.” Ennek a felfogásnak a tarthatatlansága azonban rögtön nyilvánvaló, ha az új állam nem hallgat, hanem kifejezetten tiltakozik a nemzetközi alkotmány valamely rendelkezése ellen. Ez ugyanis fogalmánál fogva ebben az esetben is kötni fogja őt, holott hozzájárulása a legnyilvánvalóbb fikció. „La vérité est — mondja nagyon helyesen H. Kelsen⁴⁰⁹ — que cette demande implique tout simplement que le nouvel État désire être traité par les autres États suivant les règles du droit international, mais sans s'obliger nécessairement de ce seul fait à les observer lui-même. Y voir de sa part une reconnaissance de droit international, c'est employer une grossière fiction afin de dissimuler l'obligation où l'on se trouve d'admettre qu'elle n'est pas nécessaire pour le lier.”

S ugyanez a helyzet az ú. n. *alapjogok* esetében is, amelyek helyes felfogás szerint szintén olyan általános szokásjogi szabá-

⁴⁰⁸ A. Cavaglieri: Règles générales, 338.

⁴⁰⁹ H. Kelsen: Rapports, 305—6.

lyoknak tekintendők, amelyek minden tagját kötik a nemzetközi jogközösségnek, tekintet nélkül, hogy elismerte-e őket vagy nem. Hogy a nemzetközi jogközösségbe belépő új állam belépésével ezek hallgatólagos elismerését is akarná, époly fikció, mint a nemzetközi alkotmány hallgatólagos elismerése. Már Lord *Phillimore*⁴¹⁰ tagadja ezt, amikor megállapítja, hogy ezek „existent *ex rerum natura*, ils ont leur origine dans la seule existence des États et dans le fait qu'ils entretiennent des rapports réciproques; ce ne sont pas de droits *ex contractu*.” Bohdan *Winiarski*⁴¹¹ szerint sem függenek az államok megegyezésétől, hanem kötik azokat, amióta államok, s amíg azok lesznek. „Les droits fondamentaux des États sont des droits inhérents à toute communauté politique.” Legélesebben azonban H. *Kelsen*⁴¹² mutat rá az ú. n. alapjogoknak nemcsak fogalmi, hanem tartalmi államfölöttiségére. „On cherche bien à déduire ces règles juridiques — mondia — des données de fait, de la nature des choses, de la notion de droit international ou de l'idée de coexistence d'une multiplicité d'États, etc.; mais cette tentative ne peut pas nous dissimuler qu'avec l'existence de ces normes qui ne découlent pas de la volonté de l'État, ce qu'on admet, c'est bien en réalité l'existence d'un ordre supérieur aux États, d'un ordre qui les oblige et leur donne des droits indépendamment de leur volonté.” Mit sem változtat ennek elvi élén s az alapjogoknak a többségi elv szempontjából való jelentőségén, hogy elnevezésüket újabban mindinkább helytelenítik, s mint *Buza László*⁴¹³ megállapítja, „mindinkább uralkodóvá válik ... az a helyes fel-fogás, hogy ezek az ú. n. alapjogok nem az egyes államok alanyi jogai. Alanyi alapjogok nincsenek, csak jogi alapnormák vannak a nemzetközi jogban, az ú. n. alapjogok ezeknek az alapnormáknak a reflexhatásai. A nemzetközi alkotmány alapnormái a nemzetközi jogközösség valamennyi tagjára nézve bizonyos általános magatartást írnak elő, tehát nem alapjogokat, hanem alapkötelességeket statuálnak.”

A lényeg az, hogy akár alapjognak, akár alapkötelességnek, akár nemzetközi alkotmánynak nevezzük a nemzet-

⁴¹⁰ Lord *Phillimore*, 59.

⁴¹¹ B. *Winiarski*, 142. s köv. ll.

⁴¹² H. *Kelsen*: *Rapports*, 304—5.

⁴¹³ *Buza*: *Nemzetközi jog*, 153.

közi szokásjognak ezen legáltalánosabb részét: az akaratuk ellenére is korlátozza a nemzetközi jogközösség tagjait. S végül mindezekről eltekintve azt se feledjük el, hogy mihelyt az egyhangúság hívei az államoknak nem közvetlen, hanem csak közvetett hozzájárulását kívánják meg az államokat kötelező szabályokhoz: megszüntettek minden különbséget az állam szuverénitása s az egyén szabadsága között. Ilyen értelemben ugyanis azt is állíthatja valaki, hogy az államon belüli jog megalkotása is az egyének egyhangú hozzájárulását tételezi fel, hiszen az ő képviselőik s az azok által alkotott szervek alkotják és alkalmazzák ezt a jogot is. Ilyen értelemben tehát az államon belüli jogszabályok tartalmának a létrehozására is van befolyása a címzetteknek. Ebben az értelemben mondta maga *Hold von Ferneck*⁴¹⁴ is, hogy sem olyan társadalom nincs, amely létét kizárólag az önkorlátozásnak köszönhetné, sem olyan, amely kizárólag az idegen korlátozásnak, valamint *G. Salvioi*,⁴¹⁵ hogy minden norma mindig fölötte áll címzetteinek, de egy más értelemben minden norma ezektől származik. Legerősebben azonban talán *Harold J. Laski*⁴¹⁶ hangsúlyozza ezt, aki szerint az állami szuverénitás lényege befelé épűgy nem az idegen kényszerítő erő, mint a nemzetközi jogé, hanem a jóakarat, s az alattvalók azt vagy csak azért követik, mert saját akaratuk egy részét látják benne, vagy mert helyeslik; tehát végeredményében az államon belüli szabályok érvényesülése is címzetteitől függ, s pusztá illúzió azt hinni, hogy nem önmaguk korlátozzák vele magukat. Lényegileg egyezik az előbbiekével *Hegelnek*⁴¹⁷ az az érvelése, hogy végeredményében minden nemzetközi jog szerződésen (vagyis a szótöbbséggel létrehozott szabály is egy egyhangúlag létrehozotton) alapszik. A nemzetközi jog alapelve — mondja — az, hogy a szerződéseket (Traktate), amelyeken az államok egymás iránti kötelezettségei nyugosznak, be kell tartani. Ebből viszont azt is láthatjuk, hogy az egyhangúságnak ilyen módon való védelmezése végeredményében az elavult társadalmi szerződési elméletet újítja fel — nemzetközi formában.

⁴¹⁴ *Hold-Ferneck*: Lehrbuch, I, 191.

⁴¹⁵ *G. Salvioi*: Studi, 49.

⁴¹⁶ *H. J. Laski*: Studies, 12., 270.

⁴¹⁷ *Hegel*, 268. (§. 333.)

Mint már Joseph Kohler⁴¹⁸ helyesen megállapította: „Aki a nemzetközi jogot szerződésre alapítja, ugyanazt a hibát követi el, mint ama elavult természetjog, amely az állam és nép egész szervezetét szerződésre alapította. A szerződés volt a mumus, a titkos csodaszer, amivel azt hitték, hogy mindent elővarázsolhatnak.“ Azok járnak el helyesen, akik megfordítva cselekszenek: a szerződés jogi hatályát vezetik le a szuverénitásból.

Másik kísérlet a szokásjogi jogalkotás egyhangúságának igazolására azok álláspontja, akik a szokást hallgatólagos szerződésnek igyekeznek feltüntetni, tehát mint a szerződési jog egyik fajtát tartják feltétlenül egyhangúlag megalkotandónak. Ez volt már Apponyi Albert gróf⁴¹⁹ véleménye, aki szerint „a mai jogfogalmak szerint, amelyek aligha fognak belátható időben változni, a nemzetközi jogalkotás csak szerződéses megállapodáson nyugodhat.“ Hallgatólagos szerződést rejt magában a szokás H. Bonfils⁴²⁰ szerint is, amelyet a kölcsönös aktusok erősítenek meg. Hasonlóan Klüber,⁴²¹ S. Séfériadès⁴²² stb. Érdekes K. Strupp⁴²³ nézete. „A nemzetközi jogforrás — mondja ő — (egyesszámban! csak *egy*): a megegyezés, mégpedig *a*) hallgatólagos (nemzetközi szokásjog), *b*) kifejezett.“ „A megegyezés... párhuzamosan futó akaratnyilatkozat (ellentéte a sz. é. v. szerződés = egymást keresztező akaratnyilatkozat). Gyakran ugyanazon t. é. v. szerződés keretében.“ Ezért szerinte „formális értelemben vett nemzetközi jog = minden olyan jogi előírás, ami egy tágabb értelemben vett szerződés formáját öltötte magára.“ Olmeda⁴²⁴ szerint is azért kötelezi a szokásjog csupán az elfogadó államokat, mert az államok hallgatólagos szerződésen nyugszik az ereje. Ugyanígy R. Foignet,⁴²⁵ A. Baumgarten⁴²⁶ s általában azok, akik a nemzetközi jog érvényét a pacta sunt servanda alapnormára igyekeznek visszavezetni. Ezt teszi

⁴¹⁸ J. Kohler, 7.

⁴¹⁹ Gr. Apponyi, 25.

⁴²⁰ H. Bonfils, 21.

⁴²¹ Klüber, 4.

⁴²² S. Séfériadès, 209—10.

⁴²³ K. Strupp: Theorie, 2—3.

⁴²⁴ Olmeda: Elementos del derecho publico de la paz y de la guerra. vol. I, 19.

⁴²⁵ R. Foignet, 18.

⁴²⁶ A. Baumgarten: Wissenschaft, I, 278—9.

pl. Gabriele *Salvioli*,⁴²⁷ aki a nemzetközi jogot önkéntes jognak (*droit volontaire*) nevezi, s erejét a *pacta sunt servanda* erkölcsi elvéből tartja levezethetőnek; arra a kérdésre, mondja, mi a nemzetközi jog, hogyan kell viselkedniök az államoknak, azt kell felelnünk, hogy az államok emez önkéntes jog birodalmában kifejezett és hallgatólagos ígéreteik szerint tartoznak eljárni, másszóval, hogy nem szabad megcsalniok más államokat, amelyek számítanak ígéreteikre. Hasonlóan pl. H. *Kelsen* és A. *Verdross* összes régebbi műveikben, melyeknek ezt az álláspontját azonban ma már feladták, D. *Anzilotti*,⁴²⁸ R. *Redslob*,⁴²⁹ *Hontoria*,⁴³⁰ H. J. *Schlochauer*⁴³¹ stb.

Szemben áll ezekével azok felfogása, akik szerződéses és szokásjog közt éles különbséget vonnak, s utóbbinak hallgatólagos szerződésként való beállítást helytelennek ítélik. Ezt vallja már az ú. n. történeti iskola, s ennek nyomán mások is. Így *Puchta*, *Savigny*, *Kaltenborn*, *Bulmering*, *Zitelmann*, v. *Liszt* stb.⁴³² Hasonlóan de *Louter*,⁴³³ aki szerint a szokás kötelező ereje nem a hallgatólagos szerződésen, hanem azon a hipotézisen nyugszik, hogy alkotásakor a jog aktuális öntudatának pontos kifejezése. Ugyanígy elválasztja a szokást (*coutume*) a szerződésektől (*traités*) Paul *Fauchille*.⁴³⁴ Elvileg ő is azt mondja ugyan, hogy a szokás hallgatólagos szerződést foglal magában, és kötelező ereje az államok hozzájárulásán nyugszik, később azonban letér erről a meggyéről, mikor elismeri, hogy a londoni tengerjogi deklaráció (1909. II. 26.) érvényes általános szokásjognak tekintendő, ha nem fogadta is el *minden* állam, mert bevezetésében (*préambule*) *általában* elismert nemzetközi jogelveket (*principes généralement reconnus du droit international*) tartalmaz. Később meg, mikor a fikciónak a nemzetközi jogban való szerepét tárgyalja, megállapítja, hogy a szokásjognak hallgatólagos szerződésként való felfogása is ilyen fikció, hiszen

⁴²⁷ G. *Salvioli*: *Règles générales*, 6—15.

⁴²⁸ D. *Anzilotti*: *Corso*, 65.

⁴²⁹ R. *Redslob*, 491.

⁴³⁰ *Hontoria*, 21—2.

⁴³¹ H. J. *Schlochauer*: *Vertragstreue*, 8—26., U. ö: *Abus*, 376.

⁴³² V. ö. *Kosters*: 200.

⁴³³ *De Louter*: I, 51.

⁴³⁴ P. *Fauchille*, I. 1.: 41. s köv. II. 60.

az ezt valló szerzők is kénytelenek elismerni, hogy az államok többsége által elfogadott szokásjog minden államra kötelező. Vagyis végeredményében ő is elismeri, hogy a szokásjog többségi úton is létrejöhet. Sőt már *Somló* Bódog⁴³⁵ is, aki pedig a nemzetközi jogi szabályokat nem is jognak, hanem a heteronóm akaratszabályok egy különálló csoportjának, államok fölötti normának tartja, hangsúlyozza, hogy ezek közé nem csupán szerződések, hanem egyéb hatalmi normák is tartoznak. Ha az ú. n. nemzetközi jog — mondja — nem jogszabályok rendszere is, másrésztől azonban mégis több, mint különböző állami jogszabályokon nyugvó szerződések rendszere. Mert van államok fölötti hatalom, ha ez nem joghatalom is — s így van nemzetközi normarendszer is, amely nemcsak jogi, de állami normák rendszerének sem tekinthető.

Érdekes *Alf Ross*⁴³⁶ felfogása is, aki az egyhangúság elvének egy gyöngébb s egy erősebb alakját különbözteti meg, és mind a kettőt helyteleníti. Gyöngébb értelemben azt jelenti ez az elv, hogy az államokat korlátozhatják ugyan többségi úton létrejött szabályok is, de ezek mögött mindig egy egyhangú határozat áll; erősebb értelemben pedig azt jelenti, hogy az előbbi delegáció sem lehetséges, s minden egyes őt korlátozó jogszabályhoz hozzá kell az államnak járulnia: *Ross* szerint azonban ez az elv még előbbi értelemben sem áll meg, nemhogy az utóbbiban. A nemzetközi jog általános elveit az uralkodó vélemény s a nemzetközi jogközösség széles és befolyásos köreinek szokása hívja létre, s nem az összes kötelezett államok hozzájárulása. Méginkább helytelen azonban szerinte az erősebb értelemben vett egyhangúság elve, amely szerint az egyhangúság nemcsak a nemzetközi jog csúcsán, hanem a nemzetközi jogalkotás minden egyes fokán elengedhetetlen. Ez az elv a nemzetközi jog diplomáciai korából maradt vissza, mikor az csak unorganikus, partikulárisan, diplomáciai aktusok útján fejlődött. Minél szervezettebbé és általánosabbá válik azonban a nemzetközi jog fejlődése, annál inkább veszít ez az elv a jelentőségéből, s válik egyszerű teoretikus proklamációvá, amelyen a gyakorlat egyszerűen túleszi magát. Ugyanígy hang-

⁴³⁵ *F. Somló: Grundlehre, 500.*

⁴³⁶ *A. Ross: Staatensouveränität, 462—3.*

súlyozza H. *Kelsen*⁴³⁷ is, hogy „nem fogható fel a nemzetközi jog röviden szerződéses jognak már csak azért sem, mert a pacta sunt servanda alaptételén kívül más nemzetközi jogtételeket is el kell ismernünk, amelyek pedig egyáltalán nem foghatók fel az államoknak szerződéses kötelezettségei- s jogaiképen.“ G. *Gianni*⁴³⁸ ugyancsak tévesnek tartja azt a felfogást, amely a hallgatóságos szerződések tanán keresztül a pacta sunt servanda elvéből igyekszik minden nemzetközi jogot levezetni. A szokásjog létrejötte ugyanis szerintem nem az érdekelt államok hallgatóságos hozzájárulásától, hanem attól függ, hogy a jogi belátás s az uralkodó vélemény mögöttes áll-e. Ez pedig szokás esetében nemcsak az államtól függ. Az igazság az, mondja James Leslie *Brierly*⁴³⁹ is, hogy a hallgatóságos szerződés elmélete mindig fikciót rejt magában, mert az, hogy a korlátozott államok hozzájárultak korlátozásaikhoz, nagyon sokszor a nyilvánvaló valóságba ütközik. Emellett a nemzetközi jogrendnek is tagadása. P. *Heilborn*⁴⁴⁰ szintén nem tartja a szokásjogot konkludens cselekedetekben megnyilvánuló megegyezésből levezethetőnek, habár ő, mint láttuk, az egyhangúság híve. Ha ez a nemzetközi jogban így volna, mondja, akkor az államon belüli jogban is így kellene lennie. Itt azonban nyilvánvalólag fikció. Megegyezés mindenestre köthető konkludens cselekedetekkel, de nem minden konkludens cselekedet megegyezés. Hasonlóan A. *Cavaglieri*,⁴⁴¹ *Frede Castberg*⁴⁴² és Herbert *Kraus*.⁴⁴³

Mi is utóbbi felfogáscsoporthoz csatlakozunk annak megállapításával, hogy a nemzetközi szokásjog megalkotásához nem szükséges feltétlenül egyhangúság, mert az a szokásnak feltétlenül hallgatóságos szerződésként való felfogását jelentené, ami pedig semmiképp sem indokolt. Mindenekelőtt a monisztikus elmélet híveitől, akik a nemzetközi és államon belüli jog között lényegbeli különbséget nem látnak, indokolatlan ez a felfogás — mint erre az idézett szerzők is rámu-

⁴³⁷ H. *Kelsen*: Szuverénitás, 12—3.

⁴³⁸ G. *Gianni*, 116—8.

⁴³⁹ J. L. *Brierly*: Fondement, 482.

⁴⁴⁰ P. *Heilborn*: Grundbegriffe, 36.

⁴⁴¹ A. *Cavaglieri*: Règles générales, 324.

⁴⁴² F. *Castberg*, 323.

⁴⁴³ H. *Kraus*, 323.

tattak. Legnagyobb következetlenség ugyanis a nemzetközi szokásjogot egyrészt szerződésnek, másrészt az államon belüli szokásjoggal lényegileg egy természetűnek állítani, amely utóbbit a legmerészebb fikciós elméletek sem tartják ma már hallgatólagos szerződésnek. Ezért következetlen pl. Max Wenzel⁴⁴⁴ felfogása, aki a nemzetközi jogot az állami jog részének tekinti, s mégis minden szabályát szerződésnek tartja, olyannyira, hogy a nemzetközi jog elnevezésnél az „államszerződésjog“ (Staatenvertragsrecht) vagy „nemzetközi szerződésjog“ (internationales oder zwischenstaatliches Vertragsrecht) elnevezéseket helyesebbnek véli. Ezen különös állásfoglalásának talán az a magyarázata, hogy ő minden államon belüli s kívüli jog forrásának az állami törvényt (Gesetz) tekinti, s így minden jogot törvénynek tartván, a szokásjog az ő rendszerébe semmilyen formában sem illik be. De a szerződésjog sem — s ezt már szem előtt téveszti. A. Verdross⁴⁴⁵ monista felfogásával sem egyeztethető össze a nemzetközi jognak pusztán szerződéses jogként való feltüntetése, s mint ilyennek a pacta sunt servanda alapnormára való alapítása. Legjobb bizonyítéka ennek, hogy ezt a tanítását újabban⁴⁴⁶ ő maga is feladta. Ő maga megállapítja itt, hogy az általa elhagyott elmélet, mikor pozitív nemzetközi jognak azokat a normákat tekinti, amelyeket az államok egyesült akarata hozott létre, egy dogmatikus előítéleten alapul, mert abból a be nem bizonyított előfeltevésből indul ki, hogy a pozitív nemzetközi jogot csak állami megegyezés hozhatja létre. Ennek a feltevésnek az alapján azonban, amelyet úgyszólván egyetlen képviselője sem gondol végig, nem oldható meg a probléma, sőt ez minden jogot az emberi önkényre vezetvén vissza, egyenesen megghiúsítja a megoldást. Így Verdross is eljut ahhoz — a tiszta jogtan eredeti tanításával semmiképen összhangba nem hozható — megállapításhoz, hogy a pozitív jogforrások kérdése csak szociológiai analízis útján oldható meg, ami pedig odavezet, hogy mivel a jog tényleg az államok cselekedeteiből, normatíván azonban az Istenben gyökerező erkölcsi eszmétől veszi kötelező erejét: nemcsak az állami egyetértéssel létrehozott, hanem más, amaz eszméből

⁴⁴⁴ M. Wenzel, I., 414.

⁴⁴⁵ A. Verdross: *Verfassung*, 54—6.

⁴⁴⁶ A. Verdross: *Rechtsgrundsätze*, 354—65. U. ö: *Jurisprudence*, 198. s. köv. II.

eredő szabályokat is jognak kell elismernünk, ha — tekintet nélkül arra, hogy hogyan jöttek létre — tényleg érvényesülnek. Ekként azután eljut ahhoz a megállapításhoz, hogy az állami akaratmegegyezés elmélete a nemzetközi jogban leszerepeltnek tekinthető; a szokás nem hallgatólagos szerződés.

Látjuk ezekből, hogy a monista elméletek vallói, ha logikusak akarnak maradni, nem állíthatják a szokásjogot hallgatólagos szerződésnek. Sőt tegyük hozzá, még a dualista elméleteknek is, amelyek pedig nemzetközi és állami jog közt éles különbséget látván, az előbbi analógia által nincsenek kötve, miként a monista elméletek, sok követője van, aki a szuverénitásnak hallgatólagos szerződéskép való felfogását helyteleníti. Például a dualista D. *Anzilotti*⁴⁴⁷ és R. *Redslob*⁴⁴⁸ hallgatólagos szerződésnek tartják ugyan a nemzetközi szokásjogot, mivel szerintük nemzetközi jog csak az államok közti kifejezett vagy hallgatólagos megegyezéssel jöhet létre, aminek alapja a pacta sunt servanda szabálya. Viszont K. *Strupp*⁴⁴⁹ már nem maradt egészen következetes az előbbiekével azonos felfogásához, mivel — mint láttuk — ő a majoritás elvét meg nem dönthető vélelem alakjában már elismeri. Az ugyancsak dualista A. *Cavaglieri*⁴⁵⁰ pedig, mint láttuk, egyenesen helyteleníti a szerződés és szokás azonosítását. Hasonlóan Giorgio *Balladore Pallieri*,⁴⁵¹ aki szerint lényeges különbség van ugyan állami és nemzetközi jog közt, mégis az azonban értelme a szokás és hallgatólagos szerződés fogalmát, amelyek a magánjogban egészen különböző két kategóriába tartoznak, a nemzetközi jogban egynek tekinteni. „Le espressioni „tacito patto“ e „consuetudine“ non sono nel diritto interno per nulla sinonime, ma indicano due categorie ben distinte di atti o di fatti giuridici, e manca ogni ragione perchè nel diritto internazionale si debbano usare promiscuamente l'una a l'altra“. Sőt maga a szintén dualista felfogású *Hold von Ferneck*⁴⁵² is, aki pedig a többség elvének érvényesülését a leghatározottabban tagadja, arra a kérdésre, hogy a szokásjog csak az

⁴⁴⁷ D. *Anzilotti*: Corso, 63—4.

⁴⁴⁸ R. *Redslob*, 490.

⁴⁴⁹ K. *Strupp*: Grundzüge, 8.

⁴⁵⁰ O. *Cavaglieri*: Lezioni, 25., U. ő: Règles générales, 324.

⁴⁵¹ G. *Balladore Pallieri*, 342.

⁴⁵² *Hold-Ferneck*: Lehrbuch, I., 191., 198—9., II. 171.

elismerő államot köti-e, vagy a többit is: nem mer sem igent, sem nemet mondani, hanem megelégszik annak a megállapításával, hogy abból a tényből, hogy egyes államok magatartásaikban bizonyos elvekhez tartják magukat, még nem következik, hogy más államok, amelyek ezeknek az elveknek egyikét-másikát nem ismerik el, ugyanilyen magatartásra kötelesek lennének; viszont azt is elismeri, hogy a szokásjog alkalmazásánál sohasem szokták azt megvizsgálni, hogy ennek létrehozásában a szóbanforgó állam is részes-e. Ezzel azonban már elismerte, hogy — joggal vagy jog nélkül — az egyhangúság elve a nemzetközi szokásjog alkotásában nem mindig nyer alkalmazást. Még jobban kiviláglik ez abból a megállapításából, hogy a nemzetközi szerződések érvénye a nemzetközi szokásjogon alapul, és az az állítás, hogy a szokás is hallgatólagos szerződés volna: felülmulhatatlan merészségű fikció. Sőt később dualista felfogása ellenére is kijelenti, hogy akik a nemzetközi szokásjogban (*consensus gentium*) hallgatólagos szerződést (*pactum tacitum*) látnak, azoknak az államon belüli szokásjogban (*consensus hominum*) is azt kellene következetesen látniok. Nyilvánvaló, hogy ilyen felfogás mellett ő sem maradhatott meg a többségi elv tagadása s a nemzetközi jognak pusztán önkorlátozasként való felfogása mellett. Tényleg el is jut ahhoz a már idézett megállapításához, hogy nincs sem olyan közösség, amely létét pusztán tagjai önlekötelezésének, sem olyan, amely kizárólag idegen kötöttségnek köszönhetné. Mindössze annyit tesz ehhez hozzá, hogy igazi közösségnek viszont csak az lévén tekinthető, amelyben a kívülről való kötöttség túlnyomó: sokkal helyesebb, bár kétségtől túlzás, a nemzetközi jognak teljesen az önlekötelezésre való visszavezetése, vagyis tagadása, mint a nemzetközi jog primátusának a tana. A nemzetközi jogközösségben ugyanis szerinte *túlnyomóan* az önlekötelezés érvényesül.

Legjobb bizonyítéka azonban a nemzetközi szokás és szerződés azonosítása helytelenségének az a tény, hogy a nemzetközi jog alapjait kutató alapnormaelmélet legkedveltebb alakját, amely t. i. a *pacta sunt servanda* tételét jelölte meg a nemzetközi jog alapjául, legkiválóbb képviselői épen azért adják fel egymásután, mert belátják azt, hogy a legjobb esetben is csak a nemzetközi szerződési jog (*pacta*) alapjait magyarázza meg, a nemzetközi jog egyéb fajait, ahová a szokás is tartozik, viszont

figyelmen kívül hagyja. Ezek, ha magát az alapnormaelméletet is feladni nem akarják, kénytelenek a jog alapnormáját más tartalommal megkonstruálni. Így például Alfred Verdross⁴⁵³ újabb elméletében már nem a pacta sunt servanda elvét tekinti a nemzetközi jog alapnormájának, hanem egy, az általános jogelvek megtartását elrendelő szabályt. Hans Kelsen⁴⁵⁴ pedig a nemzetközi jog lépcsőzetességéből vezeti le újabban alapnormájának tartalmát, mondván, hogy a nemzetközi jog első lépcsőjét a szerződések képezik, s mivel azok alapnormája, a pacta sunt servanda elve szokásjogi szabály, a szerződési jog a szokásjogból delegálható, vagyis a szokásjog a nemzetközi jog második lépcsője; végül a nemzetközi jog harmadik lépcsője az a norma, amelyből a szokásjog is delegálható: ez a nemzetközi jog (s így az egész jogrend) alapnormája. Hogy ezek az újabb tartalmú alapnormaelméletek mennyire tarthatók, más kérdés, amivel más munkánkban kívánunk behatóbban foglalkozni. Annyi mindenesetre kitűnik már az eddigiekből is, hogy a nemzetközi szokás- és szerződésjog azonosságára építő elméletek egymásután dőlnek meg, hogy tehát a tudomány mai színvonalán már nem tartható az a tétel, amely a nemzetközi szokásjogot hallgatólagos szerződésnek, s egyáltalán a nemzetközi jogot az állami joggal, mint törvényjoggal szemben szerződési jognak, vagyis a nemzetközi szokásjogot éppúgy, mint a szerződési jogot fogalmi-szükségyszerűséggel egyhangúlag megalkotandónak tartja.

3. Ha végül a szerződési és szokásjog ismertetése után áttérünk a nemzetközi jog harmadik forrásának, az *általános jogelveknek* alkotására, ott is látni fogjuk, hogy a többségi elv átűti az egyhangúság elvét. Ezek főleg azóta jutottak nagyobb jelentőséghez, mióta a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság statútumának 38. szakasza 3. pontjában elrendeli, hogy a bíróság döntéseinél a szerződéseken és nemzetközi szokásjogon kívül a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket (les principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées) is alkalmazza. Nagy tévedés azonban — mint A. Verdross⁴⁵⁵ kimutatja

⁴⁵³ A. Verdross: Rechtsgrundsätze, 362—3.

⁴⁵⁴ H. Kelsen: Rechtslehre, 129. s. köv. II.

⁴⁵⁵ A. Verdross: Rechtsgrundsätze, 360., U. ö: Règles générales, 302., U. ö: Principes, 385—6., V. ö. még Elfried Hürle: Entscheidungsgrundlagen, 12—21. lapokkal.

— azt gondolni, hogy ezek mostmár csak azokat az államokat korlátozzák, amelyek a bíróság statútumát ratifikálták. Egy ilyen értelmezés nemcsak a nemzetközi jogtudománnyal, hanem a döntőbíráskodás fejlődésével is ellentétben áll, mivel az általános jogelvek már jóval ez előtt a rendelkezés előtt is alkalmazásban voltak úgy a judikatúrában, mint a nemzetközi szerződésekben. Sőt szerinte a nemzetközi jog kialakulásának kezdetén (XVII. sz.), mikor még nemzetközi szokásjog és szerződések nem voltak, az egész nemzetközi jog épülete ezekből épült fel, tehát ezek már akkor kétségtől érvényesültek az államközi érintkezésben, úgyhogy a statútum nem újítást vezet be, hanem csak egy már fennálló elvet kodifikál. Sőt hogy a statútumot nem ratifikáló mai államokat is korlátozza, arra példákat hoz fel a gyakorlatból: elsősorban az 1928. VI. 31-i döntőbírási ítéletet,⁴⁵⁶ amely Németország felelősségéről szól a délafrikai portugál gyarmatokban okozott károkért, s többek közt azt mondja, hogy olyan esetekben, amikor a döntőbírási szerződés az alkalmazandó jogforrásokról hallgat, a bíróság a Statútum 38. §-ában megjelölt forrásokat alkalmazza; s ezenkívül a brno-i legfőbb polgári bíróság 1927. IV. 8-i ítéletét,⁴⁵⁷ amely szintén leszögezi, hogy az „általános jogelvek a civilizált államok jogi rendje által elfogadott rendelkezések“, s nem csupán azokat kötik, akik az Állandó Nemzetközi Bíróság statútumát elfogadták. Helytelen tehát K. *Strupp*nak⁴⁵⁸ és H. J. *Schlochauer*nak⁴⁵⁹ az a felfogása, hogy az általános jogelvek nem általános, hanem csak az Állandó Nemzetközi Bíróságot kötelező jogforrást képeznek. S még inkább azoké, akik egyáltalán tagadják ezek jogforrás jellegét. Utóbbi véleményen van például *Magyar* Géza,⁴⁶⁰ G. *Salvioli*,⁴⁶¹ aki szerint csak egyszerű értelmezési szabályok (essi devono servire quale guida al giudice nella sua opera d'interpretazione del diritto positivo), D. *Anzilotti*,⁴⁶² aki szerint nemzetközi jogon kívüli forrás (questa norma non esiste nell'ordina-

⁴⁵⁶ Rev. III. 1929. 259.

⁴⁵⁷ Rev. III. 1929. 535.

⁴⁵⁸ K. *Strupp*: Recht, 62., U. ö: Grundzüge, 9.

⁴⁵⁹ H. J. *Schlochauer*: Abus, 393—4.

⁴⁶⁰ *Magyar*: Schiedsgerichtsbarkeit, 150.

⁴⁶¹ G. *Salvioli*: Corte permanente, 126. . . .

⁴⁶² D. *Anzilotti*: Corso, 107. . . .

mento internazionale; è il giudice chi la crea per il caso speciale e per esso soltanto), B. Akzin,⁴⁶³ aki szerint nem források a szó igazi értelmében, hanem az államok egyhangú elismerését fejezik ki a jog egy pontja tekintetében; s végül, csak a pozitív jog lévén jog, idesorozhatók azok is, akik az általános jogelveket természetjogi természetűnek tartják, mint pl. J. Spiropoulos,⁴⁶⁴ H. Heller,⁴⁶⁵ G. W. Keeton⁴⁶⁶ stb. Előbbi felfogásokra a fentemlített gyakorlat már megadja a cáfolatot, a természetjogászok elméletét illetőleg pedig ezenkívül még E. Härle⁴⁶⁷ cáfolata is találó, melyben rámutat arra, hogy általános jogelveknek csak minden vagy majd minden államon belüli pozitív jogszabályok lévén tekinthetők, ezeket a nemzetközi jogban természetjogi elveknek tartani — legalább is következetlenség.

Ezeknek a szabályoknak a jogérvénye tehát nem, hanem legfeljebb csak az vitatható, hogy milyen alapon történik ez az érvényesülés. Szerződésen nem alapulhat, mert — mint láttuk — ezek az idevonatkozó szerződések (főleg a Statútum) előtt és azokon kívül is érvényesültek és érvényesülnek. S egyébként is az, hogy mit tekintünk szerződésnek, már maga is egy általános jogelv. Az, hogy érvényességük a szokásjogon alapszik, már vitatható. Így G. Scelle,⁴⁶⁸ továbbá A. Cavaglieri,⁴⁶⁹ aki egyenesen feleslegesnek tartja az általános jogelveket, amelyek szerinte a szokásjog részei, külön felsorolni. Hasonlóan E. Härle⁴⁷⁰ is szokásjognak tekinti ezeket; szerinte minden egyes általános jogelv csak a szokásjog által recipiálva válik joggá. Ez az utóbbi felfogás, bár mindenestre jobban megközelíti az igazságot, mint az előbbi, mégsem fogadható el, hiszen az általános jogelvek túlnyomórészt épp olyan, az államon belül pozitíválódott jogtételek, amelyeket a nemzetközi jog éppen azért vesz át, mert a nemzetközi életben még nem volt rá alkalom, hogy hasonló tartalmú szerződés vagy szokás kialakulhatott

⁴⁶³ B. Akzin, 75.

⁴⁶⁴ J. Spiropoulos: Rechtsgrundsätze, 25.

⁴⁶⁵ H. Heller: Souveränität, 128. s. köv. II.

⁴⁶⁶ G. W. Keeton, 294.

⁴⁶⁷ E. Härle: Entscheidungsgrundlagen, 116.

⁴⁶⁸ G. Scelle: Sources, 424.

⁴⁶⁹ A. Cavaglieri: Concetto, 289. s. köv. II.

⁴⁷⁰ E. Härle: Entscheidungsgrundlagen, 136.

volna.⁴⁷¹ Nyilvánvaló ez az általános jogelvek szubszidiárius természete következtében, amit ez a felfogás nem is tud kellőképp megindokolni. *Härle*nek⁴⁷² az az állítása ugyanis, hogy a szokásjog és a szerződések, mint *lex specialis* előzik meg a *lex generalis*nak megfelelő általános jogelveket, helytelen, mivel a szokásjog is lehet egészen általános. Az általános jogelveket tehát a nemzetközi jog harmadik, önálló jogforrásának kell tartanunk, amelyek tartalmát konkrét esetek kapcsán, de nemcsak erre az egy esetre kiterjedő hatállyal, az alkalmazó bíróság határozza meg, azonban nem szabadon, hanem a civilizált államok jogrendjeinek összehasonlítása útján. A bíróság jogalkalmazó hatásköre tehát igen közel jár a jogalkotáshoz, s az állami bíróságok analógiaalkalmazási jogköréhez hasonlít, bár annyiban tágabbkörű, hogy noha az analogia legisnek felel meg, nincs olyan határozott jogszabály, amelyet minden további nélkül alkalmazni lehetne, hanem csak olyan, amelyről még azt is meg kell állapítani, hogy megfelelő általánosságú-e. A szokásjoghoz való viszonyát illetőleg legfeljebb annyit ismerhetünk el, hogy maga az a tény, hogy a nemzetközi jogi praxisban az államokon belül kifejlődött egyes jogelveket alkalmazzák, alapulhat nemzetközi szokásjogon. Mint A. *Verdross*⁴⁷³ kifejezi, bár az általános jogelvek egyes normái nem nemzetközi szokásjogi úton jönnek létre, ennek a harmadik forráscsoportnak in toto való recepciója azonban az egybehangzó állampraxison, egyszóval a szokáson alapul. Ez azonban éppúgy nem jelenti az egyes általános jogelvek szokásjogi voltát, mint ahogy a nemzetközi szerződések rendelkezéseit sem tekintjük szokásjognak, holott ezek érvénye a jog lépcsőzetessége következtében szintén a szokásjogra nyúlik vissza.⁴⁷⁴ Az azután más kérdés, hogy az általános

⁴⁷¹ A ma érvényes általános jogelvek tartalom szerinti összeállítását lásd E. *Härle*: *Entscheidungsgrundlagen*, 149–205. lapjain, valamint vitéz *Csiky János*, 38–43. lapjain.

⁴⁷² E. *Härle*: *Entscheidungsgrundlagen*, 104.

⁴⁷³ A. *Verdross*: *Verfassung*, 59. Ujabban feladta, s az általános jogelveket a nemzetközi szokásjoggal együtt közvetlenül az alapszabályból vezeti le.

⁴⁷⁴ *Spinoza*: „Oboedientia facit imperantem“. *Schiller*: „Den Gebietenden macht nur der Gehorchende gross“. (ld. *Krabbe*: *Rechtssouveränität*, 125., *Somló*: *Grundlehre*, 104., *Moór*: *Creazione*, 659.). Hiszen az írott jognak előfeltétele a szokásjogon alapuló tényleges érvényesülés. Ez csak

jogelvek idővel szokásjoggá alakulhatnak át, mint ahogy általában nincs akadálya annak, hogy a különböző jogforrások egymás tartalmi rendelkezéseit átvegyék.

Egyszóval: az általános jogelvek a nemzetközi jognak önálló, a szokásjogtól különálló forrásai. Kérdésünk szempontjából önálló jelentőséggel és nagy súllyal bír tehát az, hogy létrejövetelükhöz minden egyes állam elismerése, vagyis egyhangúság nem feltétlenül szükséges. Eltekintve ugyanis attól, hogy a 38/3. szakasz is csak a „civilizált államok“ elismerését írja elő, az irodalom úgyszólván egyhangúlag azon az állásponton van, hogy minden állam hozzájárulását megkívánni lehetetlen s ezért helytelen. Így *Härle*⁴⁷⁵ szerint ezeknek a szabályoknak a létrejöveteléhez csak *relatív generalitás* szükséges, vagyis az, hogy a legfontosabb kultúrállamokban s a legfontosabb jogi körökben elismerjék őket. J. *Spiropoulos* csak arról beszél, hogy minden vagy *majd* minden államban elismertnek kell lenniök. H. J. *Schlochauer*⁴⁷⁶ szerint is azok az általános jogelvek, amelyek a kultúrállamok *túlnyomó* részének belső jogrendjeiben pozitív jogtételekként fellelhetők. Sőt *Verdross*⁴⁷⁷ szerint is, bár általában minden állam elismeri ezeket a jogelveket, ezt mégsem lehet érvényességi feltételüknek tekinteni. S mindannyiukon túltesz G. *Gianni*,⁴⁷⁸ aki nemcsak lehetségesnek, hanem szükségesnek tartja az általános jogelvek létrehozásánál a majoritás elvét; ezek ugyanis épp abban különböznek szerinte a szokástól, hogy ezzel szemben a kötelezettekben teljesen kívül vannak, azoktól teljesen idegenek, vagyis hogy az *opinio necessitatis* a szokásjog esetében nemcsak az uralkodó véleményben, hanem a korlátozott államban is megvan, az általános jogelvek esetében

látszólag ellentétet azzal a tétellel, hogy „a szokásjog és a szerződésbe foglalt írott jog a nemzetközi jogban egyenlő értékű, a későbbi írott jog a korábbi szokásjogot hatályon kívül helyezi és megfordítva“, (*Buza*: Nemzetközi jog, 11.): hiszen a későbbi írott jognak tényleg érvényesülnie kell, hogy derogáljon a régi szokásjognak, vagyis tulajdonképp ilyenkor is *desuetudoról* van szó, az írott jogban megnyilvánuló szokásjog, s nem maga a jogalkotásnak alacsonyabb lépcsőjén álló írott jog az, ami a régebbi szokást megszünteti.

⁴⁷⁵ E. *Härle*: *Entscheidungsgrundlagen*, 94., 99.

⁴⁷⁶ H. J. *Schlochauer*: *Abus*, 391.

⁴⁷⁷ A. *Verdross*: *Rechtsgrundsätze*, 364.

⁴⁷⁸ G. *Gianni*, 116—8., 133.

viszont csak az uralkodó véleménynek része, a korlátozott állam jogi meggyőződésének nem. „Elle lui est extérieure, elle reflète l'opinion dominante et cependant oblige même l'Etat qui ne la partage pas.“ Ugyanebben a szellemben ír Georges Ripert.⁴⁷⁹ Az általános jogelvek érvényességéhez nem szükséges az államok egyhangúsága; — mondja — a 38. §. szövege ugyanis ezt egyáltalán nem kívánja meg. Egyetlen állam vonakodása nem ronthatja le érvényüket, hiszen a civilizált államok általános véleménye az, ami őket létrehozta. Hasonlóan Max Habicht.⁴⁸⁰

Buza László,⁴⁸¹ következetesen a többség elvéről vallott és fent már ismertetett felfogásához, itt is átmeneti nézetet vall. A Statútum 38. cikke — mondja — „természetesen nem jelenti azt, hogy az illető jogelvnek valamennyi civilizált nemzet részéről elismertnek kell lenni. Európai államok egymásközi viszonyában pl. egy jogelv alkalmazását nem zárja ki az a körülmény, hogy azt a török vagy japán jog nem ismeri. Az analógia fogalmából következőleg az a lényeges, hogy az illető jogelvet a közvetlenül érdekelt államok belső joga ismerje.“ Hasonlóan Márffy-Mantuano Rezső,⁴⁸² aki szerint meg „az a követelmény, hogy a nemzetközi jogi tételnek, amelyről szó van, általában elismertnek kell lennie, nem értelmezendő szó szerint... Nem az a fontos, hogy sok állam, hanem az, hogy a nevezett államok elfogadták legyen azokat.“ Ők tehát szubjektíve, az érdekelt államok részéről, egyhangúságot, objektíve, az összes államok részéről azonban csak többségi hozzájárulást kívánnak meg.

Sőt még azok is, akik minden állam hozzájárulását megkívánják az általános jogelvek létrejöttéhez, amennyiben azok minden államot kötni akarnak, mint pl. Lapradelle, Phillimore, nálunk Csiky⁴⁸³ stb., a gyakorlatban kénytelenek a *kvázi-egyhangúsággal* megelégedni, ami azonban közönséges fikció, hallgatolagos állami akaratkijelentést tételezvé fel ott, ahol az állam akarata egyáltalán meg sem nyilvánult. Nem megoldás, hanem vonakodás a határozott állásfoglalástól. Igaz, hogy az általános jogelvek jórésze diszpozitív természetű, vagyis ellen-

⁴⁷⁹ G. Ripert, 579.

⁴⁸⁰ M. Habicht, 334.

⁴⁸¹ Buza: Nemzetközi jog, 10.

⁴⁸² Márffy-Mantuano, 43—4.

⁴⁸³ v. Csiky, 15., 38.

kező akaratnyilvánítással megváltoztatható; de minden jogelvre ez sem áll. Én nem merném azt állítani, hogy olyan általános jogelveket, mint pl. a *pacta sunt servanda*, vagy hogy szerződéskötésnél szükséges a felek akaratnyilvánításának összhangja, hogy csalás és jogtalan kényszer a szerződést megtámadhatóvá teszi, hogy a szerződések a *bona fides* szerint értelmezendők, stb., magára nézve akármelyik állam is érvénytelenné nyilváníthatna vagy elismerésüktől vonakodhatnék. Eltekintve attól, hogy ez esetben a jog normatív jellegét adó erkölcsi tényezők teljesen kiküszöbölhetők volnának a jogfogalomból — ami elméletileg képtelenség —, gyakorlatilag is súlyos bonyodalmakra vezetne ez az álláspont, hiszen akkor a háborúban győztes államok egyetlen akaratkijelentésükkel, melyben a csalásra, kényszerre, *bona fides*-re vonatkozó általános jogelveket magukra nézve érvénytelennek jelentenék ki, minden revízió jogi alapjait porbadönthetnék. Szerencsére azonban ezt nem tehetik meg. Mert köti őket, hozzájárulásuk nélkül, sőt akaratuk ellenére is köti a nemzetközi jogrend. „Le droit n'est pas plus la création de l'Etat — mint *Le Fur*⁴⁸⁴ mondja — que la morale n'est la création de l'homme ou la science la création des savants. Le droit, la morale ou la science se constatent et ne se créent pas. L'Etat constate le droit et le sanctionne, ce qui est bien différent de le créer.”

Összefoglalva ezekután a jogtudomány álláspontjából leszűrt tanulságokat, látjuk, hogy az államok akaraturalma a nemzetközi jogalkotásban korlátozásokat szenved, vagyis a többségi elv nem tekinthető kizártnak. Áll ez elsősorban a nemzetközi szokásjogalkotás, ideértve az ú. n. nemzetközi alkotmányt s az ú. n. alapjogokat, a nemzetközi szokásjog ezen legáltalánosabb részeit is, s az általános jogelvek alkotása terén, amelyekről láttuk, hogy az államokat hozzájárulásuk nélkül is, sőt nem egyszer kifejezett akaratuk ellenére kötik — sőt ez a tulajdonságuk de lege ferenda valószínűleg fokozódni fog. Marad tehát a szerződési jog, ami valóban kizárólag az államok akaraturalmán látszik nyugodni. Az államok akaraturalmának bizonyos megszorítása azonban még itt is észlelhető. Hiszen vannak esetek, mikor az államoknak kifejezetten jogalkotási

⁴⁸⁴ *Le Fur*: Précis, 11.

célzattal nyilvánított akaratát a nemzetközi jog egyszerűen nem veszi tudomásul, amit, ha valóban csak az államok önkorlátozása volna, semmiesetre sem tehetne meg. Gondoljunk az erkölcstelen vagy lehetetlen tartalmú szerződésekre, vagy a Nemzetek Szövetsége tagjainak az Egyességokmány 18. szakaszának megfelelően a Titkárságnál be nem iktatott, egyébként teljesen szabályszerűen megalkotott nemzetközi szerződéseire. Pedig az államok akarata ezekben is kétségtelenül megnyilvánult. Sőt a nemzetközi szerződések általában kikényszerítve, tehát akaratmegegyezés nélkül is érvényesek, azon kevés kivételtől eltekintve, mikor a kényszer tiltva van; ilyen esetekben azután akaratmegegyezést feltételezni csak a „*coacta voluntas tamen voluntas est*” fikciója alapján lehet. Ha ezekhez még hozzátesszük azt, hogy a nemzetközi szerződések dologi, a szerződő feleken kívülnyúló hatálya sincs kizárva, nem tagadhatjuk, hogy a többségi elv a nemzetközi jog minden területén érvényesülhet a nemzetközi jogalkotásban; a különbség csak fokozati, nevezetesen, hogy a nemzetközi szerződési jogban elenyészően kisebb a hatása, mint a nemzetközi szokásjog és általános jogelvek alkotása terén. Mindezekkel nem akarjuk az egyhangúság elvének nagy jelentőségét kicsinyelni. Az szerintiünk is jellemző a nemzetközi jogra, amelynek szabályai mögött *rendszerint* az államok egyhangú helyeslése áll. Csak azt nem fogadhatjuk el, hogy ez az egyhangúság a nemzetköz jog fogalmához tartoznék abban az értelemben, hogy *mindig* együttjár vele.

β) Az egyhangúság kérdése a nemzetközi bíráskodásban.

A nemzetközi bíráskodásban lényegileg a nemzetközi jogtudomány álláspontja az, ami gyakorlatilag is keresztültörte magát; s ami így a tételeljog álláspontjává is vált. Épúgy, mint ahogy a tudomány rendszerint érvényesülni látja az egyhangúságot a nemzetközi jogalkotásban, kivételesen azonban a többségi elvet is elismeri, a bíróságnak is vannak ítéletei, amelyek az egyhangúság, de vannak olyan ítéletei is, amelyek a többség elvét foglalják magukban.

Az egyhangúság elve már az ú. n. *Alabama*-ügyben⁴⁸⁵ kifejezésre jutott. Ez az ügy, mint ismeretes, úgy keletkezett, hogy

⁴⁸⁵ Ismerteti *Foignet*, 461—2.

az északamerikai Egyesült Államokon belül dúló észak—dél elleni küzdelemben (1861—5.) az északi csapatok sok kárt szenvedtek a déliekkel szövetkező, főleg angol kalózhajóktól, amelyek közül az Alabama nevű volt a leghírhedtebb. Természetes, hogy a béke megkötése után az Egyesült Államok kormánya kártérítésre szólította fel Angliát a semlegesség megszegése miatt, s a felek több évi tárgyalás után Washingtonban meg is egyeztek (1871. V. 8.), hogy az esetet egy öt tagú döntőbírótság elé terjesztik, amelynek tagjait az Egyesült Államok, Anglia, Olaszország, Svájc és Brazília államfői nevezik ki. Az így létrejött bíróság szótöbbséggel határozott ugyan, azt a három pontba foglalt jogszabályt ellenben, amely a semlegeseknek a tengeri háborúban való kötelességeit foglalta össze, s amelynek esetleges sérelmét a bíróságnak meg kellett állapítania, a felek egyhangúlag állapították meg, kifejezvénn ezzel, hogy a nemzetközi jogalkotásban az egyhangúságnak kell uralkodnia.

Ezen az ügyön kívül, amelyben az egyhangúság elve nem is az ítéletben, hanem a felek előző magatartásában nyilvánult meg, s amely ezenkívül a nemzetközi jognak ma már túlhaladott állapotában került eldöntésre, az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a *Mosszuli*-esetben hozott véleménye⁴⁸⁶ még az, ahol az egyhangúság elve kifejezésre jutott. A Nemzetek Szövetsége Tanácsa ugyanis 1925. szept. 19-én azt a kérdést terjesztette a bíróság elé, hogy a Törökország és Irák közötti határvonal pontos megállapítása végett hozandó döntése, melyben a lausanne-i szerződés 3. szakaszának 2. §-át értelmezi, milyen természetű lesz (bírói ítélet, ajánlás vagy egyszerű közvetítés), s hogy ezt a határozatot egyhangúlag vagy szótöbbséggel kell-e hoznia, és az érdekelt felek képviselői részt vehetnek-e a döntésben? A vita kiindulópontja pedig az volt, hogy Anglia a világháborúban Bagdad, Basra s jórészből Mosszul török vilajeteket elfoglalta, a sèvres-i békeszerződés azonban, amely a Törökország és Irák közti határt ennek megfelelően módosította volna, nem lépett életbe. A helyette megkötött lausanne-i szerződés 3. szakaszának 2. §-a pedig csak annyit mondott, hogy a határ kérdését a

⁴⁸⁶ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 17. (Série B. N° 12). Avis consultatif, concernant l'interprétation de l'article 3, paragraphe 2, du traité de Lausanne (frontière entre la Turquie et l'Irak), donné par la Cour à la date du 21 novembre 1925. Leyde. 1925.

felek barátságosan fogják megoldani, illetve ha ez nem sikerül, a vitát a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé viszik. Így került hosszas tanácskozás után a kérdés a Tanácshoz, amely azután a bírósághoz a fenti kérdéseket intézte. A bíróság, amelynek elnöke ekkor *Huber*, előző elnöke *Loder*, helyettes elnöke *Weisz*, tagjai *Lord Finlay*, *Nyholm*, *Altamira*, *Anzilotti*, *Yovanovitch*, *Beichmann* és *Negulescu* voltak, egyhangúlag úgy döntött a hozzáintézt első kérdést illetően, hogy a Tanács határozata a felekre kötelező lesz, s a határ kérdését véglegesen rendezni fogja; a második kérdést illetően pedig — s ép ez az, ami itt ránk nézve fontos — úgy vélekedett, hogy a Tanácsnak a határozatot egyhangúlag kell hoznia, az érdekelt felek képviselői azonban, bár a szavazásban résztvehetnek, az egyhangúság megállapításánál nem vétetnek számításba. A bíróság véleményének indoka ez utóbbi kérdésben az volt, hogy egy olyan öszszetett testületben, mint a Tanács, aminek a feladata a Szövetség hatáskörébe tartozó vagy a világbékét érintő ügyekkel való foglalkozás, az egyhangúság elve természetes, sőt szükséges. Csak ha a Tanács határozatai a benne képviselt hatalmak egyhangú hozzájárulásával hoztattak, fognak bírni azzal a tekintéllyel, amire szükségük van. Ilyen fontos kérdéseknek többségi határozatokra bízása magának a Szövetségnek a presztízst is megrendíthetné. Másrészt nehezen képzelhető, hogy a világbékét érintő határozatok a Tanács azon tagjai akarata ellenére meghozhatók legyenek, akik, bár kisebbségben maradtak, politikai helyzetüknél fogva ezen határozatok felelősségét és következményeit jórészt viselni volnának kénytelenek. Az egyhangúság egyébként is szabály volt eddig is a nemzetközi konferenciákon, s az Egyességokmány 5. szakasza ezt a Tanács és Közgyűlés részére is világosan előírja. Ugyancsak az Egyességokmány 15. szakaszának 6. és 7. bekezdéséből viszont azt olvasta ki a bíróság, hogy ezen egyhangúsághoz az érdekelt felek szavazata nem számítható hozzá, hiszen senki sem lehet bíró a maga ügyében. Egyébként is ilyen vétőjog gyakorlatilag lehetetlenné tenné minden tanácsi határozatot, mert egyik vagy másik fél kétségtelenül mindig élne vele.⁴⁸⁷ Látjuk tehát, hogy a bíróság az egyhangúság elvét csak

⁴⁸⁷ id. hely, 29—23. Minden tekintetben helyesli a bíróság döntését G. *Magyary*: Cour, 167. — L. *Buza*: Réforme, 7—9., 14—5. viszont — mint láttuk — legalább is de lege ferenda ép fordított irányban szeretné a Tanács

bizonyos megszorításokkal tartja érvényesülőnek; sőt — mint a nemzetközi konferenciákra, az Egyességekmányra való hivatkozásból s egyébként is a Tanács határozatainak jogi természetéből kitűnik — ezt is csak a nemzetközi szerződési jogot illetőleg állítja, de nem mond semmit arról, hogy a nemzetközi szokásjog és általános jogelvek alkotása terén is az egyhangúságnak kellene érvényesülnie.

Sőt, mint említettük, vannak olyan ítéletek, amelyekben a nemzetközi bíróságok kifejezetten is elismerték, hogy utóbbi esetekben többségi jogalkotás is lehetséges. Eltekintve a fentismertetett *Venezuela*-vitától, melyben a hágai Állandó Nemzetközi Választott Bíróság (*Mourawiew-Lammasch-Martens*) már elismerte ezt, a hágai Állandó Nemzetközi Választott Bíróságnak is van egy ítélete, amely — mint *A. Verdross*⁴⁸⁸ rámutat — már határozottan a többségi elven épül fel: ez az ugyancsak fentismertetett *Lotus*-ügyben hozott határozat. Igaz, hogy a Bíróság elvileg itt is inkább az egyhangúságot látszik hangsúlyozni, mikor a nemzetközi jogot az államok szerződésekben és szokásokban manifesztálódott akaratának jelenti ki;⁴⁸⁹ a valóságban azonban úgy igyekszik megvilágítani az általános gyakorlatot,⁴⁹⁰ hogy fel sem veti a kérdést, vajjon a vitában álló felek a kérdéses nemzetközi szokásjogi szabályt elismerték-e, nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy ezen szabályoknak az ő hozzájárulásuk nélküli vagyis többségi létrejövését lehetségesnek tartotta. Sőt *A. Verdross* olyan állami bírósági ítéletekre is felhívja a figyelmet, amelyek szintén elismerik a többség elvét a nemzetközi jogalkotásban. Így döntött például az Egyesült Államok legfőbb bírósága 1900. I. 8-án, mikor is arra a kérdésre, hogy van-e olyan szabály, amely szerint a *Paquete-Habana* és *Lola* nevű spanyol halászhajók a spanyol-amerikai háborúban a zsákmányolás alól mentesek voltak, azt válaszolta, hogy „amikor sem szerződés, sem törvényhozó vagy végrehajtó aktus, sem jogtudományi precedens nincs, a többi

eljárását megreformálni azáltal, hogy döntéséhez csak az érdekeltek egyhangú hozzájárulását kívánná meg, a többi államoknak viszont csupán többségi hozzájárulását is elegendőnek tartja.

⁴⁸⁸ *A. Verdross*: Règles générales, 295—6.

⁴⁸⁹ P. C. P. J. I. Série A/B. N° 22. (Série A. N° 10). 18.

⁴⁹⁰ id. hely, 26—7.

civilizált államok szokásaihoz és gyakorlatához kell fordulni“. A shanghai-i ideiglenes bíróság pedig 1927. IX. 30-i ítéletében abban a kérdésben, hogy az idegen államokhoz tartozó kereskedelmi hajók ki vannak-e véve a helyi jurisdikció alól, más államok precedenseire utalt, annak tanulságául, hogy ezek határozata saját államának hozzájárulása nélkül, tehát többségi úton létrehozva is nemzetközi jogot alkothat. Mindezekből *Verdross* azt a következtetést vonja le, hogy a nemzetközi gyakorlat szerint az államokat nemcsak azok a szokásjogi szabályok kötik, amelyek megalkotásában résztvettek, hanem minden olyan szokás, amelyet az általános gyakorlat jognak elfogadott; a szokás pedig akkor általános, ha a nagyhatalmak vagy az államok többsége hozza létre, anélkül, hogy a többi államok elleneznék.

S találunk hasonló szellemű döntéseket a háború jogában is. Ilyen volt például az a nagy port felvert haditörvényszéki ítélet, amelyet a *Fryatt*-esetben⁴⁹¹ hoztak. Ennek története, hogy 1915. III. 28-án a német U—33 jelzésű tengeralattjáró nyílt tengeren egy angol kereskedelmi hajóval találkozott, amelyet jelzésekkel lobogója felmutatására és megállásra szólított fel; ez azonban engedelmeskedés helyett nekifutott a tengeralattjárónak, hogy összezúzza, amitől a tengeralattjáró csak gyors sülyedéssel tudott megmenekülni. A gőzös kapitánya, Charles Fryatt később egy zsákmányolt hajó fedélzetén német kézbe került, s bár a haditörvényszék előtt azzal védekezett, hogy a brit admirális parancsára cselekedett, halálraítélték és 1916. VII. 27-én agyonlőtték. Az ítélet indokolása arra az általában elismert,⁴⁹² az angol-amerikai jogfelfogás⁴⁹³ által azonban tagadott nemzetközi szokásjogi (sőt írottjogilag is elismert, de az összrészvételi záradék miatt ilyenként hatályba nem lépő) tételre hivatkozott, amelynek értelmében a kereskedelmi hajók nem részei a haderőnek, az ellenséges haderő elleni támadásuk tehát, még ha önvédelemből történik is, vagy parancsot kaptak

⁴⁹¹ Brown *Scott*, 867., L. *Oppenheim: Law*, II, 319., P. *Fauchille*, II, 388., *Weninger*, 327., Ernst *Müller-Meiningen*: I, 381. stb.

⁴⁹² V. ö. *Liszt-Fleischmann*, 524., *Vanselow*, 254., *Triepel: Widerstand*, 378., *Hold v. Ferneck: Lehrbuch*, II, 287. s. köv. II. *Müller-Meiningen*, I, 381.

⁴⁹³ L. *Oppenheim*: II, 319., *Higgins: War and the private citizen*. 1921., 126., U. ö: *Defensively-armed merchant ships and submarine warfare*. 1917., B. *Scott*, 867., Albéric *Rolin*, II, 212. s. köv. II. stb.

rá, közönséges bűncselekmény, amelyért mint kalózok lakolnak. A bíróság tehát egy pusztán többségi úton, sőt a kisebbség kifejezett tiltakozásával létrehozott szokásjogi szabályra alapozta ezt a nagyjelentőségű ítéletet, amelynek pedig alaposan meg kellett indokolva lennie, hogy a világ közvéleményét Németország ellen ne zúdítsa.

γ) Összefoglalás.

1. A nemzetközi jogtudomány és nemzetközi bíróságok véleményéből immár teljesen tisztázódott a tételesjog álláspontja az egyhangúság és többségi elv viszonyát illetően. S ez az, hogy a nemzetközi jogalkotásban rendszerint az előbbi, kivételesen azonban az utóbbi is érvényesül; másszóval: az államok fölött álló nemzetközi jogrend tartalmát rendszerint maguk a korlátozott államok alkotják meg, kivételesen azonban ezt rajtuk kívülálló más közület is megteheti. S hogy a közvélemény is a többségi elv fejlesztése mellett áll, mert ebben látja, szemben az egyhangúság elvével a világbéke biztosítékát, arra jellemző a *Matin*-nek egy cikke, amely akkor látott napvilágot, mikor az olasz-abesszin viszály kirobbanása egy fenyegető újabb világháború sötét árnyát vetítette előre.⁴⁹⁴ „René Viviani, — mondja a cikkíró — qui connaissait bien les socialistes, disait qu'ils avaient la plupart des vices des bourgeois sans en avoir les vertus: On pourrait en dire autant du parlement international de Genève: il a tous les défauts des parlements nationaux et n'en a pas certaines des qualités. Il cultive avec art le maquis de la procédure; il pratique avec ferveur la logomachie; il a un goût prononcé pour les combinaisons de couloirs. Par contre, il ignore la loi de majorité et est impuissant à émettre un vote clair. Tant qu'il s'occupe du trafic de l'opium ou du rôle des hydrocarbures dans les eaux polluées cela n'offre guère d'inconvénient. Mais, quand il s'agit de la paix de l'Europe et qu'on songe que la voix du Honduras vaut, à cet égard, la voix de la France, on ne peut s'empêcher d'avoir un petit frisson...”

2. S ezzel lezárhatjuk a szuverénitásfogalom körüli vitát. Végeredményünk az, hogy a nemzetközi jogtudomány is azt a tételesjogi szuverénitásfogalmat látja érvényesülni, amelynek

⁴⁹⁴ Le *Matin*. 1935. 20. Septembre (Vendredi), 1.

értelmében a szuverén állam korlátozva lehet ugyan a nemzetközi jog által, ami fölötte áll, tartalma azonban az ő hozzájárulása nélkül létre nem jöhet. A tudomány mindössze annyit tesz ehhez a meghatározáshoz, hogy rámutat a belőle redukálható feltétlen egyhangúsági elvnek fiktív voltára, amely az életben — mint minden társadalmi törvényszerűség általunk megismerhető képzete — csupán rendszerint, elvileg, de nem kivétel nélkül, természettörvényszerű pontossággal érvényesül. Vagyis a szuverén államot végeredményében az különbözteti meg a nem szuveréntől, hogy az őt korlátozó nemzetközi jogszabályok tartalma elvileg, rendszerint csak az ő hozzájárulásával alkotható meg, s csupán kivételesen enélkül — a nem szuverén államokat korlátozó nemzetközi jogszabályok tartalma viszont csak kivételesen jön létre az ő hozzájárulásukkal, elvileg, rendszerint anélkül is létrejöhet.

3. Ezzel az *összetett államok* és az államkapcsolatok szuverénítésének sokat vitatott kérdése is elvesztette nehézségét. Nem kell az összállamot is, a tagállamot is, a főállamot is, a szuverénítés alatti államot is szükségképen szuverénnek tekintenünk, s ezáltal a szuverénítés személyi megosztásának hibás konstrukciójához folyamodnunk — sem a tagállamoktól az államiságot teljesen megtagadnunk, s ezáltal az uralkodó államdefinícióval összeütköznünk: hiszen a szuverénítást nem tartjuk az állam lényeges ismérvének, s így a nem szuverén államok lehetőségét sem tagadjuk. Ami pedig azt a további kérdést illeti, hogy a tag- vagy összállam tekinthető-e szuverénnek, ez szintén nem fog nehézségeket okozni; az lesz szuverén, amelyiknek akarata korlátozásai tartalmának meghatározásánál rendszerint érvényesül, s ez a szövetséges államoknál az összállam, államszövetségeknél a tagállamok akarata szokott lenni.

4. Végül rá kell mutatnunk annak különös voltára, hogy az önkorlátozás fogalmi relativitására, ami annak folyománya, hogy az csak rendszerint, de nem kivétel nélkül érvényesülhet, eddig — legalábbis a szuverénítésméletekkel kapcsolatban — nem helyeztek súlyt, holott a *rendszerinti* és *kivételes* korlátozottság szembeállítás a politikai gondolkodás történetében már régen fölmerült. Az önkorlátozásban rejlő szabadságelem relativitására jellemző már *Platon* kételkedő kérdése: *Ὁ κοῦν τὸ μὲν κρείττω αὐτοῦ γέλοιον; ὁ γὰρ ἑαυτοῦ κρείττων καὶ ἥττων ὄηπον ἂν αὐτοῦ*

ἐν ᾧ καὶ ὁ ἑαυτοῦ χειρὶ (Vajjon az „úr saját maga felett“ kifejezés nem nevetséges dolog-e? Mert hiszen a „maga felett úr“ természetesen „önmagának a szolgája“ is volna mostmár, s a szolga viszont úr is egyszersemind). A fenti értelemben felfogott szuverénitás hasonlítható tehát az ő filozófiájában a mértékletesség (σωφροσύνη) fogalmához, amelyről szintén mondogatják, hogy úr sajátmaga felett, vagyis csupán önmaga korlátozhatja magát. Ámde szerinte „ez a kifejezés csakis azt akarja mondani, hogy az emberben magában, már ami a lelkét illeti, egy jobb és egy rosszabb fél lakozik, s mikor ez a természetből jobbik fél az úr a rosszabbon, akkor mondják azt róla, hogy „úr saját maga felett“..., mikor pedig a rossz nevelés és bizonyos társaság következtében a hitványabbaknak a tömege legyőzi a különben is kisebb jót, akkor azt mint egy gyalázó kifejezéssel szidja az ember, s az ily állapotban lévő a maga szolgájának és mértéktelennek hívja“.⁴⁹⁵ Ami nemzetközi jogi nyelvre fordítva kétségkívül azt jelentené, hogy az állam szabad is, korlátolt is, s csak akkor szuverén, ha az előbbi elem érvényesül rendszerint. S feltalálható a rendszerinti és kivételes korlátozottság gondolata J. Austin⁴⁹⁶ elméletében is. „If a determinate human superior, — mondja — not in a *habit* of obedience to a like superior, receive *habitual* obedience from the bulk of a given society, that determinate superior is sovereign in that society, and the society (including the superior) is a society political and independent“. Hasonlóan T. J. Lawrence,⁴⁹⁷ bizonyos mértékig A. Kocourek⁴⁹⁸ is, aki szerint az alkalmi és rendszertelen háborús beavatkozások nem érintik az állami szuverénitást, rendszeres s érvényesülni képes felülvizsgálás ellenben lerombolja azt. „Ob es mit dem Begriff einer Rechtsmacht vereinbar ist, — kérdezi Somló⁴⁹⁹ is — die an sie selbst gerichteten Normen einer anderen Macht zu befolgen? Wir sehen, dass sie das wohl *ausnahmsweise*, nicht aber *in der Regel* oder „gewöhnlich“ tun darf, um eine Rechtsmacht bleiben zu können. Denn

⁴⁹⁵ Plato, Δ. VIII. (Negyedik könyv, 8. fejezet). 430 E — 431 A.

⁴⁹⁶ J. Austin: Lectures, I, 220—1., U. ő: The province of jurisprudence determined. 2. 1861. I, 170., W. J. Brown, 97. Aláhúzás tőlem.

⁴⁹⁷ T. J. Lawrence, 49.

⁴⁹⁸ A. Kocourek, 32.

⁴⁹⁹ F. Somló: Grundlehre, 95—6., Aláhúzás tőlem.

täte sie es in der Regel, so würden dadurch ihre Normen zu blossen Anwendungen der Normen jener übergeordneten Macht, und es wäre somit eigentlich diese diejenige, die ihre Normen im betreffenden Kreise in der Regel durchsetzte. Es ist das Problem der „Souveränität“...“ *Austinnak* és követőinek ez a felfogása azonban túllőtt a célon. Nemcsak azt kívánja ugyanis meg a szuverénitás fennforgásához, hogy az állam nemzetközi jogi korlátozásai tartalmát rendszerint maga határozhassa meg, hanem, hogy külső tekintélynek, hatalomnak rendszerint egyáltalán ne engedelmesskedjék. Így azonban, mint *Moór Gyula*⁵⁰⁰ találó ellenvetésében, amelyhez később *Horváth Barna*⁵⁰¹ is csatlakozott, rámutatott, egyáltalán nem fogunk szuverén államot találni, mivel a fenti definíciók az erkölcsnek és a konvenciónak való rendszerinti engedelmesskedést is kizárják. Közel áll az austini irányhoz *Washington* megkülönböztetése is, aki a szuverén és nem szuverén állam közt a befolyás (influence) és kormányzat (government) párhuzambaállítása által igyekszik különbséget tenni. Ezt a szembeállítást azonban, amelyben egyébként szintén a kivételes és rendszerinti korlátozás gondolata rejlik, méltán kifogásolja *W. Y. Elliott*,⁵⁰² mivel befolyás és kormányzat egymás útján is megnyilvánulhatnak, tehát nem ellentétek. Fel kell említenünk *A. Verdrossnak*⁵⁰³ az álláspontját is, ki mint láttuk, a szuverénitás jellegzetességét a kizárólagos nemzetközi jogközvetlenség formális képességében keresi, mellesleg azonban azt is megjegyzi, hogy a szuverén államoknak önkormányzatuk is szokott lenni, ami azt jelenti, hogy a szuverén állam maga választhatja államformáját, belső szervezetét s *elvileg* (en principe) szabadon szabályozhatja alattvalói jogait és kötelességeit is, ahogy legjobbnak látja. Sőt nemcsak a bel-, hanem a külügyeknek elvi (en principe) vezetése is a szuverén államok kizárólagos hatáskörébe tartozik. S végül *H. Kraus*⁵⁰⁴ szerint sem jelent az államterület fölötti uralma korlátlan szuverénitást e fölött, hanem csak *elvi szabadságot* (liberté en principe) annak megtételére, ami neki tetszik. Ez azért csupán elvi, mert korlá-

⁵⁰⁰ *Moór*: Bevezetés, 164. s köv. ll.

⁵⁰¹ *B. Horváth*: Grundlagen, 66—7.

⁵⁰² *W. Y. Elliott*, 485.

⁵⁰³ *A. Verdross*: Règles générales, 417—8.

⁵⁰⁴ *H. Kraus*, 377.

tözva van a nemzetközi jog, főleg pedig ennek az idegeneket védő szabályai által.

Látjuk tehát, hogy a rendszerinti (elvi) és kivételes korlátozottság gondolata a nemzetközi jog irodalmában nem új, sőt az állami szuverenitással is többször kapcsolatba hozták, csak ép a helyes utat nem látták, amelyen ez annak fogalmi ismérvévé változhat. Hogy ezt az utat megismerhessük, ahhoz elsősorban a tételesjogi szuverenitásfogalomnak kellett megszállardulnia, aminek megtörténte a jogtudománynak s főleg a nemzetközi bíraskodásnak az érdeme.

b) Szuverenitás és igazságosság.

A helyesen értelmezett tételesjogi szuverenitásfogalom politikai helyessége.

Említettük, hogy a jogtudomány feladata a tételesjogi intézményeknek az igazság és igazságosság értékszempontjaiból való vizsgálata. Az előbbi szempontnak eleget tettünk, mikor a szuverenitás tételesjogi fogalmában a fiktív elemeket valóság-részeikre bontottuk. Az utóbbi szempontnak akkor teszünk eleget, ha megállapítjuk, hogy az így nyert szuverenitásfogalom megfelel-e az igazságosságnak, a legfőbb erkölcsi érték benünk élő képzetének. S mivel ez nemzetközi viszonylatban politikai érték alakjában jelenik meg, amiről *Kant*⁵⁰⁵ olyan szépen kimutatta, hogy objektív (elméleti) értelemben nem lehet ellentétben a morállal: azt kell még vizsgálnunk, vajjon a fentnyert szuverenitásfogalom politikailag helyes-e?⁵⁰⁶

Szerintünk a fentképviselt fogalom ennek az értékmérőnek is megfelel, aminek kritériuma, hogy szélsőséges, tehát veszélyes politikai irányzatok nem élhetnek vele vissza sem reakcionárius, sem revolucionista célzattal. Egyszóval nem használható jelszó gyanánt a nemzetközi fejlődés irányának és ütemének a megzavarása céljából.

⁵⁰⁵ *Kant*: Zum ewigen Frieden, 37. s köv. II. (Anhang: Ueber die Misshelligkeit zwischen der Moral und der Politik, in Absicht auf den ewigen Frieden).

⁵⁰⁶ Más kérdés, hogy a szubjektív (gyakorlati) értelemben vett politikától a tudománynak, éppen mert az igazságot és igazságosságot szolgálja, mint munkánk bevezetésében rámutattunk, távol kell maradnia.

Nem hivatkozhatnak rá azok, akik ellenséges szemmel nézik a világ szerveződését mindinkább államfölöttivé váló alakulatokba. Hiszen az az érvük, hogy a nemzetközi szerveződés az államok korlátozásával jár, ami pedig szuverenitásukkal összeegyeztethetetlen, ezen szuverenitásfelfogás szemszögéből nézve naív állítás; a szuverenitásnak az ő szemeik előtt lebegő fogalma helytelen, helyes fogalmával pedig nagyon is összeférnek a nemzetközi jogi korlátozások. De megszűnik ebből a szemszögből nézve annak az általánosan vallott elvnek az érvénye is, amely szerint a világbéke azért megvalósíthatatlan, mivel az államoknak „a nemzeti élet főkérdéseiben” egy független fórum ítéleteinek való alávetése egyenes ellentétben állana azok szuverenitásával, s hogy ezért „a nemzeti élet főkérdéseiben a háború, bármennyire sérti emberiességi érzületünket, bármily pusztításokkal járjon a társadalomra, teljesen nem lesz mellőzhető, míg az emberiség nemzetekint tagozódik, eltérő nemzetiségi jelleggel, gazdasági érdekekkel”.⁵⁰⁷ Szerintünk ez az állítás csöppet sem jogosultabb annál, mintha valaki azt állítaná, hogy az egyes emberek, akik végeredményében szintén öncélú lények s szintén különböznek egymástól, lényeges ügyeiket az idők végéig csak a jog kiküszöbölésével (pl. párviadallal) dönthetnék el. Jól mondja Hans Kelsen,⁵⁰⁸ hogy ilyen elvekkel a relatív szuverenitás vallói nem vezethetők félre, mivel tudni fogják azt, hogy az általános nemzetközi jogközösségnek vagy egy különös népszövetségnek messzemenő centralizációja épp oly kevésbé van ellentétben az államok lényegével, mint ahogyan a vérbosszúnak a központi állami törvénykezéssel való felváltása sincs ellentétben az egyes ember lényegével. Sőt: „...amikor a jog- és államtudomány — mint minden valódi tudomány — minden *minőségi* különbséget *menyiségivé*, minden *abszolút* tulajdonságot *relatív*vá változtat át, akkor — mint minden valódi tudomány — *saját rendszerének egységére* törekszik és ezzel — mint a természettudományok a fizikai világnak — úgy itt a *jogi világképnek egységét* éri el”.

De nem hivatkozhatnak előttünk erre a fogalomra azok sem, akik túlföntül nagy súlyt fektetve a nemzetközi organizá-

⁵⁰⁷ V. ö. pl. Balogh: Politika, I, 300. s köv. 11., H. v. Treitschke, I, 102.

⁵⁰⁸ H. Kelsen: Szuverénitás, 23.

ciók, valljuk be, ma még kezdetleges épületére, az állam és állami szuverénitás szerepét a nemzetközi fejlődés rúgói közül egészen ki akarják kapcsolni, s ezeket inkább átlépni, túlhaladni, semmint a jövő épületének alapjaiul használni akarják. Ezekkel szemben hangsúlyozzuk, hogy a szuverénitás nem enyészett el, és nem is relativálódott annyira, hogy a nemzetközi jog mindenkorai korlátain belüli látszatszabadság és látszathatalom lenne, ami se nem oszt, se nem szoroz többé. Hiszen, mint láttuk, a nemzetközi jog korlátozhatja ugyan, de csak addig, míg tartalma megállapítása elvileg őt illeti meg. Mert ha ez is megszűnik, a világnak államokra felépülő demokratikus szervezete rombadől — de csak azért, hogy helyet adjon egyetlen világállam arisztokratikus uralmának⁵⁰⁹ Az eredmény tehát az lesz, hogy a nemzetközi jog, amely korlátain túl akarta korlátozni az államok szuverénitását, önmaga alapjait dönti meg, s kénytelen helyét a világállam államon belüli jogának átadni, — vagyis *Somló* *Bódog*⁵¹⁰ szavaival élve: „a közületközi jog addig-addig tökéletesbedik, míg megszűnik közületközivé lenni, és egy magasabb közület belső jogává lesz“, az államok szuverénitása viszont egyesülvén a világállam szuverénításában, továbbra is fennmarad, sőt mostmár nemzetközi jogi korlátok nélkül.

Az állami szuverénitás tehát nem veszítheti el történelmi szerepét, amíg egyáltalán szerepelnek államok a történelem színpadán; azok pedig csak egy világállam által lennének onnan leszoríthatók — tehát sehogysem.

⁵⁰⁹ Ebben az értelemben fogadhatjuk el helyesnek *Treitschke*, I, 13. megállapítását, „dass der Staat uranfänglich und notwendig ist, dass er besteht, solange es eine Geschichte gibt...“

⁵¹⁰ *Somló*: Nemzetközi jog, 42.

La souveraineté.

Par JOSEPH SZABÓ.

(Résumé français.)

L'idée de la souveraineté est une et indivisible. Son unité se manifeste dans le fait qu'elle ne peut être que la qualité de l'Etat. On parle bien de la souveraineté du prince, du peuple, de la nation, du parlement, mais on fait, dans ces cas, allusion aux représentations différentes (*Vertretung*) de l'Etat et non aux sujets différents de la souveraineté. La plus en vogue de ces idées est celle de la souveraineté du peuple. Elle est pourtant fausse, parce que le peuple n'est pas une unité réelle, mais une unité juridique, ne se distinguant de l'amas atomistique des individus que par le pouvoir suprême qui lui appartient comme constituant de l'Etat. Ce dernier est donc le *prius* logique, le souverain. La doctrine de la souveraineté du peuple est aussi bien une dépersonnalisation de la souveraineté que la théorie de la souveraineté du droit, ou celle du monde. La seule conception conforme à la réalité est donc la théorie de la souveraineté de l'Etat. C'est cette conception qui se révèle déjà dans la théorie millénaire de la Sainte Couronne hongroise, selon laquelle la souveraineté ne se localise pas à un élément de l'Etat: au roi ou au peuple; son sujet est la couronne (c'est-à-dire l'Etat) ce qui réunit tous ces éléments.

L'unité de la notion de souveraineté n'est, d'ailleurs, pas affectée du fait qu'elle peut être examinée de points de vue différents. Du simple point de vue de sa notion juridique, elle peut être l'objet de la philosophie du droit, du droit public interne et du droit international public. Cependant il est incontestable qu'elle ne peut être tenue que pour l'objet par excellence de ce

dernier, car c'est la seule branche du droit inconcevable sans Etats souverains. Tout au plus l'effet du point de vue de la politique pratique peut nous mettre dans l'embarras. Il nous faut pourtant mettre en garde contre celle-ci. La pureté de la *théorie* l'exige, selon laquelle la préterition de la politique est la politique la meilleure. Voire, cest pour nous (les petites nations) d'utilité *pratique*. La justice des grands Etats peut être de la politique, mais notre politique doit être la justice.

I. L'idée de la souveraineté dans le droit international public positif.

Les sources primaires du droit international public (droit coutumier et conventionnel, les principes généraux de droit reconnus par les nations civilisées) ne contiennent aucune définition claire de la souveraineté. Il faut donc recourir aux moyens auxiliaires de détermination des règles de droit qui sont la doctrine (les théories des publicistes les plus qualifiés) et les décisions judiciaires (arrêts, avis consultatifs et ordonnances des tribunaux internationaux); ces dernières ne sont pas des sources originelles du droit international, mais elles en sont néanmoins des sources de connaissance (*ius respondendi*).

1. L'idée de la souveraineté dans l'enseignement des publicistes les plus qualifiés.

Un groupe des publicistes tient la notion de la souveraineté pour *absolue*, l'autre, au contraire, pour relative. Cependant il est indiscutable que même l'Absolu devient relatif au sens humain. Même les théories absolues concèdent certaines limitations. Ce n'est point là une contradiction d'ordre logique; celui qui la verrait ainsi, perdrait de vue que l'Absolu n'est pas, au regard du Relatif, un contradictoire, mais seulement un contraire. Comme en géométrie les corps, infinis seulement dans certaines directions, ne peuvent pas être considérés comme corps limités, de même le juriste ne peut pas regarder pour relatif un pouvoir qui présenterait un trait absolu ne fût-ce que sous certains rapports. Un pouvoir de cette définition est un cas tiers, un *tertium* au delà du Relatif philosophique, au deçà de l'Absolu

cependant: l'Absolu sociologique. C'est une autre question de savoir — même en admettant une souveraineté théorique absolue — si son existence puisse être contestée. Autrement dit, les partisans de la souveraineté absolue peuvent être distribués en deux groupes, selon qu'ils jugent la souveraineté conçue comme absolue, existante, quoique ayant des éléments relatifs à côté des éléments absolus, — ou que, ne trouvant pas conciliables les éléments relatifs avec la notion absolue de la souveraineté, ils contestent l'existence même de la souveraineté étatique.

Les théoriciens du premier groupe, — qui ne contestent pas l'existence de la souveraineté de l'Etat, — donnent une expression positive ou négative de l'absolu dans la souveraineté. La manière positive considère la souveraineté comme une forme du *pouvoir*: pouvoir suprême (*summa et suprema potestas*), ou selon un terme personnifiant une domination, faculté de décision en dernier lieu; volonté supérieure et générale; faculté d'auto-définition; but de soi-même; compétence de la compétence; ou bien la somme, l'harmonie, l'originalité, l'étendue des pouvoirs. La manière négative y reconnaît une forme de *liberté*: liberté absolue et illimitée, ou pour la personnifier: la non-soumission, l'exclusivité, l'infaillibilité ou tout au moins l'impunibilité, l'incontrôlabilité, la non-influçabilité, l'indivisibilité etc.

Le point de vue relativiste des théories absolues ne reconnaît, par contre, l'existence de ce pouvoir ou de cette liberté que dans certains rapports. Les trois directions dans lesquelles elle est limitée, sont: le contenu, la sphère et l'objet de la souveraineté. La limitation du *contenu* réside en ce qu'elle n'embrasse que certaines branches du pouvoir et non tout; il y a convergence à l'intérieur, dans l'autonomie et à l'extérieur, dans la personnalité internationale. Et même il y a des savants qui ne s'arrêtent pas là, mais énumèrent séparément toutes les branches du pouvoir par lesquelles ils pensent-pouvoir caractériser la souveraineté. Ils décomposent et réduisent l'autonomie aux diverses phases de création du droit et bornent la personnalité internationale aux soi-disants droits fondamentaux. Quant à la relativité de la *sphère* de la souveraineté, les adeptes de la théorie absolutiste ne considèrent ordinairement la souveraineté qu'intérieurement absolue, non pas aussi à l'extérieur, sinon, la souveraineté d'un seul Etat absorberait celle de tous les autres. Mais cette

distinction entre la souveraineté intérieure et extérieure n'est pas identique à la différence du pouvoir et de la liberté, de l'autonomie et de l'indépendance, puisque le pouvoir et l'autonomie de l'Etat peuvent se manifester non seulement à l'intérieur, mais aussi à l'extérieur et puisque, par contre, l'Etat peut se trouver dans une situation dépendante non seulement à l'extérieur, mais encore à l'intérieur. Même la distinction de la souveraineté en droit international public et en droit public interne, est autre chose: elles ne diffèrent l'une de l'autre que par le point de vue, non par la sphère. La souveraineté extérieure et la souveraineté intérieure peuvent être vues également du point de vue du droit public interne et du droit international public. Enfin, la limitation de l'*objet* de la souveraineté s'exprime dans le fait que les théoriciens de la souveraineté absolue ne contestent pas avec elle des limitations de chaque objet. Ils admettent, pour la plupart, la possibilité des limitations de fait et il n'y en a que quelques-uns qui attribuent à la souveraineté une qualité irrésistible et invincible. Ils ne contestent pas non plus, en général, la possibilité des limitations éthiques, mais seulement des limitations juridiques. Au cas où ceux-ci comprennent qu'il n'est pas exact non plus de dire, au développement actuel du droit international que les Etats sont complètement illimités même de droit: ils allèguent alors la franchise absolue des limitations étrangères et interprètent les limitations juridiques possibles comme auto-limitations.

L'autre rameau de la théorie absolutiste est représentée par ceux qui ne conçoivent pas que la souveraineté absolue même puisse être relative sous certains rapports et se lancent à la recherche d'une souveraineté étatique absolue dans toutes les directions. Après avoir constaté qu'une telle souveraineté ne peut pas être trouvée, ils se mettent à nier la souveraineté de l'Etat. Ce qui, pourtant, montre la force de l'idée de la souveraineté c'est que même ceux-ci ne la repoussent pas entièrement; ils se contentent de la dépersonnaliser, aucune personne concrète ne pouvant en être investie. Ainsi naquirent les théories de la souveraineté du droit, du monde et de l'individu, comme négation de la souveraineté de l'Etat.

En opposition avec les manières de voir relatées, l'autre camp des publicistes tient le concept de la souveraineté pour

relatif. Pour eux, de deux choses l'une: ou bien l'idée de souveraineté, absolue au commencement, s'altéra par la suite, devint un anachronisme et exigea un rajustement; — ou bien, elle fut toujours relative, ayant toujours, aussi comme absolue, des limitations physiques, sociologiques, éthiques et logiques.

La souveraineté relative peut, tout comme la souveraineté absolue, être exprimée négativement ou positivement. C'est au sens négatif une liberté dans les cadres du droit international, au sens positif c'est un pouvoir dépendant du droit international. La souveraineté, comme *liberté* en dedans des limitations du droit international, peut se manifester soit à l'extérieur, soit à l'intérieur; voilà pourquoi la distinction de la souveraineté extérieure et intérieure, adoptée aussi par les théories relativistes, ne couvre pas l'antithèse de la liberté et du pouvoir. Il y a des auteurs qui personnifient la liberté des Etats en droit international; ceux-ci appellent la souveraineté: indépendance, soumission exclusive et immédiate au droit international (*ausschliessliche Völkerrechtsunmittelbarkeit*), indivisibilité, non-intervention, — au sens relatif.

La souveraineté, vue comme *pouvoir* en dedans des limitations du droit international, n'est que la compétence de droit international de l'Etat. Certains croient ces deux notions parfaitement identiques et trouvent toutes les compétences d'Etat souveraineté, sans considération pour leur contenu concret; ils personnifient souvent cette compétence.

De là la conception qui fait de la souveraineté de l'Etat une personnalité de droit international, c'est-à-dire une faculté de devenir, en général, sujet de droits et de devoirs. Analogue est là la conception de ceux qui considèrent la souveraineté comme une capacité de droit (*Rechtsfähigkeit*), c'est-à-dire, concrétisation de la personnalité dans l'acquisition de quelque droit, de la prise de certains engagements. D'autres désignent cette capacité avec tous ses détails dans le domaine des actions étatiques de la paix et de la guerre. D'autres encore voient dans la capacité d'agir (*Handlungsfähigkeit*) l'essence de la souveraineté, qui est la faculté d'action personnelle, susceptible d'engendrer des effets de droit. La souveraineté définie comme autonomie en dedans des limitations du droit international est une formule personnifiante; de même que la souveraineté vue comme droit fondamental

autonome de l'Etat, analogue à la propriété de droit privé et dérivé des autres droits fondamentaux, tout d'abord du droit à la vie. Cette manière de voir est déjà une transition à l'autre groupe des conceptions qui ne tiennent pour souveraineté que la compétence, garantissant à l'Etat un pouvoir dépassant un certain minimum. On voit ce minimum ou bien dans la faculté de la création de droit, ou bien dans celle de l'autonomie de la culture en général, et comme cette dernière est l'essentiel même du concept de nation, la conception extrême unit la souveraineté au nationalisme. De là il n'y a qu'un pas à la conception qui cherche ce minimum dans l'autarchie ou dans l'unité de la compétence.

2. *L'idée de la souveraineté dans la pratique des Tribunaux internationaux.*

L'opinion des publicistes ne nous conduit pas à une conception unitaire de la souveraineté en droit positif, les vues les plus divergentes s'y font jour et avec une autorité à peu près égale. Il faut donc recourir à la deuxième source auxiliaire du droit international positif, aux sentences des tribunaux internationaux. Deux tribunaux doivent surtout entrer en ligne de compte; la Cour permanente d'arbitrage (surtout avant la guerre) et la Cour permanente de Justice internationale (après la guerre).

Dans la pratique de ces deux tribunaux, les contours de la théorie relativiste s'esquissent clairement. Bien que la *Cour permanente d'arbitrage* n'a pas expressément rendu de décision sur la souveraineté, on peut induire, de ses sentences quelle conception de la souveraineté valait pour elle. Elle constate que l'Etat souverain ne peut pas être contraint dans l'état de paix (affaire de Casablanca); mais cela ne signifie pas une souveraineté absolue. L'Etat, n'étant pas limité par un autre Etat, peut être limité par le droit international, dont il fixe lui-même le contenu. Cela ressort de la sentence rendue dans le cas de Mascot; elle y décida qu'une armée étrangère ne peut être employée, en principe, sur le territoire de l'Etat, ni que ses ressortissants puissent naviguer sous pavillon étranger sans porter atteinte à la souveraineté de l'Etat; le souverain peut, pour-

tant, se limiter conventionnellement quant à la pratique de ces droits et il est limité par ses traités. Dans l'affaire du Japon le Tribunal déclarait directement au Japon qui considérait ses traités internationaux vis-à-vis de sa souveraineté comme des exceptions et voulait les interpréter restrictivement, que n'est pas exacte la proposition d'après laquelle la souveraineté, comme règle, serait à interpréter extensivement, et les traités la limitant, comme exceptions, restrictivement; tous deux doivent être interprétés de bonne foi. Enfin, il résulte de sa décision, rendue dans l'affaire du Venezuela, — dans laquelle elle mettait les Etats belligérants, relativement à leurs prétentions, dans une situation privilégiée par rapport aux autres Etats crédoiteurs, en dépit de leurs protestations, — que la Cour ne voit pas d'obstacle à la limitation de la volonté souveraine dans certains cas, même sans l'adhésion de l'Etat intéressé.

C'est aussi sur cette base que la *Cour permanente de Justice internationale* procède à son tour. Cependant la pratique de cette Cour pénètre déjà plus avant dans la question de la souveraineté. Sans jamais tomber en contradiction, elle relève tantôt le côté positif, tantôt le côté négatif de la souveraineté; autrement dit, elle en parle tantôt comme pouvoir, tantôt comme liberté. C'est le côté pouvoir, le côté positif sur lequel la Cour s'appuie dans l'avis consultatif, concernant le différend entre la France et la Grande-Bretagne au sujet des décrets de nationalité promulgués à Tunis et au Maroc (zone française), où elle en parle comme de compétence exclusive de droit international, qui n'est cependant exclusive qu'en principe, car elle se trouve, exceptionnellement, limitée par des règles de droit international. L'opinion dissidente collective des juges minoritaires dans la question de Memel est de pareille importance; ils désapprouvent l'attitude de la Lithuanie parce que la souveraineté est, à leur avis, une compétence exclusive, donc elle-même une exception en face des affaires appartenant à la compétence de droit international lequel, par conséquent, ne peut être interprété extensivement. Néanmoins les cas sont plus fréquents dans lesquels la Cour relève le côté liberté, le côté négatif de la souveraineté. Elle le fait p. e. dans l'affaire du Lotus, où elle n'en parle pas comme de compétence, mais comme de franchise d'une compétence supé-

rière, c'est-à-dire de liberté, relevant du droit international, sans en être seulement une fonction. Ce n'est pas un droit, dit elle, qui devrait être déduit d'un autre droit, mais elle est la liberté en dedans des limitations du droit, laquelle ne doit pas se réduire à d'autres droits. De même la conception d'après laquelle la souveraineté de l'Etat doit être interprétée, dans le doute, extensivement, tandis que les règles du droit international, qui la limitent, doivent s'interpréter restrictivement; cette conception montre la souveraineté comme liberté. C'est ce que la Cour a déclaré dans son avis relatif à la compétence de l'Organisation Internationale de Travail, dans son avis sur les écoles minoritaires en Albanie, dans son arrêt, rendu dans l'affaire de Memel, et dans celui, concernant les zones franches de la Haute-Savoie et du pays de Gex. La pratique de la Cour ne considère donc pas la liberté étatique comme absolue, mais comme limitée; limitée tout d'abord de fait, ce qui signifie d'ailleurs que les limitations de fait ne font pas cesser la souveraineté. Ainsi l'opinion que les limitations naturelles sont compatibles avec la souveraineté, s'exprime dans l'arrêt, concernant le statut juridique du Groënland oriental; tandis que, d'autre part, le fait que la souveraineté ne s'éteint pas par suite des limitations politiques et économiques, paraît clairement démontré dans l'exposé de l'avis consultatif, relatif au régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche. Les limitations juridiques même n'éteignent pas, selon la Cour, la souveraineté, si c'est l'Etat souverain lui-même qui fixe leur contenu, c'est-à-dire si elles sont, en ce sens, des auto-limitations. Abstraction faite de l'avis, concernant le statut de la Carélie orientale, — c'est là l'idée directrice aussi des arrêts rendus dans l'affaire du vapeur „Wimbledon“; dans celle des zones franches de la Haute-Savoie et du pays de Gex; dans celle du paiement de divers emprunts serbes et des emprunts fédéraux brésiliens émis en France; et c'est la même pensée qui inspire les avis consultatifs, relatifs à la question de l'acquisition de la nationalité polonaise; à l'échange des populations grecques et turques; et à la compétence de la Commission Européenne du Danube entre Galatz et Braïla.

3. *Récapitulation: L'idée de droit positif de la souveraineté.*

Ainsi arrivons-nous à l'unité de l'idée de la souveraineté, l'unité que nous cherchions en vain dans les doctrines des publicistes, l'unité de pensée qui se fait réellement valoir dans le droit international positif. Le meilleur indicateur de la validité de fait est, même en droit interne, la pratique des Tribunaux, par laquelle la lettre morte des lois est pesée et ne devient droit qu'au cas où elle n'est pas trouvée légère. Dans la vie internationale, d'ailleurs, où les sources précises de droit sont difficiles à trouver et où la doctrine elle-même est hésitante, la juridiction est d'une importance plus active, décisive même. Les deux grandes Cours sont, par suite de la décentralisation des organes créateurs et applicateurs du droit international, les organes centraux les plus importants. Chez eux nous voyons l'idée de la souveraineté, dispersée par le prisme de la doctrine, s'unir en une unité intégrale, l'unité de la réalité qui, sortant de l'empire abstrait de la théorie, se rattache, comme élément opérant, au réseau des phénomènes de droit positif.

La conception de droit positif, ainsi dégagée, appartient au cercle des théories relativistes; elle accentue, s'affranchissant des extrêmes, non seulement l'élément liberté dans la souveraineté, mais encore l'élément pouvoir. Elle ne dit pas, — voire même elle réfute, — que la souveraineté serait absolument indépendante du droit international (Winmbledon), mais, d'un autre côté, elle réclame énergiquement contre la supposition que la souveraineté n'est que la fonction du droit international (Lotus). Sans même considérer toutes les libertés et compétences de l'Etat, conformément à leur nature, comme souveraineté, cette conception ne prétend pas définir l'idée de la souveraineté par des marques concrètes de contenu, comme le font ceux qui ne voient en elle que l'ensemble du pouvoir législatif et exécutif. Elle conteste même expressément que la souveraineté ait un contenu invariable concret (les zones françaises au Maroc et en Tunisie). La conception de la Cour est donc admirable, car elle peut s'élever au dessus des extrêmes qui se manifestent, d'ailleurs, quelquefois jusque dans les opinions individuelles de ses membres. Elle voit le côté pouvoir de la souveraineté lequel lui apparaît comme une compétence exclusive; mais elle prend aussi en considération

son côté de liberté; d'ici il découle que l'Etat souverain ne peut pas être astreint (Casablanca), qu'il n'est pas seulement une fonction du droit international (Lotus), qu'il ne peut être limité que d'une certaine façon; ou plus exactement, que sa limitation de fait (Groënland, régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche), même sa limitation juridique (Venezuela) est possible, — à condition toutefois, et cela est d'importance, qu'elle fût consentie par l'Etat limité (Mascate, Carélie, Wimbledon, nationalité polonaise, l'emprunt serbe et brésilien, les zones franches de la Haute-Savoie et du pays de Gex). Mais cela ne signifie point que l'Etat puisse altérer unilatéralement les imitations antérieures; la spontanéité des limitations ne peut être cherchée que dans leur origine — pas dans leur existence, — dans leur contenu — pas dans leur fondement. L'Etat peut faire, par suite de sa liberté, tout ce qui n'est pas prohibé expressément; c'est pourquoi les Cours sont d'avis que la souveraineté doit, dans le doute, être interprétée extensivement, ses limitations, par contre, restrictivement. En un mot: *la souveraineté comme notion juridique positive, signifie la compétence respectivement la liberté de l'Etat, en vertu desquelles il peut être limité soit de fait, soit juridiquement, mais seulement avec son propre consentement.*

II. L'idée de la souveraineté dans la doctrine de droit (jurisprudence).

La doctrine du droit est liée, relativement à son contenu, au droit positif; elle ne peut considérer comme souveraineté que ce que le droit positif créa comme telle. Ce qui ne signifie pas qu'elle dût renoncer à une critique bien fondée au point de vue éthique et logique. Elle doit accepter le contenu de la souveraineté telle qu'elle s'est développée en droit international positif, mais non ses formules et ses points de vue, si ceux-ci s'opposent à des valeurs plus hautes (vérité et justice). D'ailleurs, ce n'est pas seulement la conception du droit positif qui peut être jugée de ce point de vue, mais encore d'autres conceptions de la souveraineté.

1. *Critique de la conception absolue de souveraineté.*

L'essence des théories de la souveraineté absolue est, comme nous l'avons vu, qu'elles considèrent la souveraineté, du moins dans certaines directions, comme absolue. Or, si elles soutiennent cela en *fait*, leur enseignement est inacceptable; il n'y a pas d'Etat qui, dans l'organisation économique et politique compliquée d'aujourd'hui, pourrait être considéré comme illimité ou comme suprême. Si elles se placent en *droit*, elles se heurtent à l'idée du droit international, qui impose aux Etats des limitations juridiques, donc existe par-dessus ceux-ci. Ou bien il y a une souveraineté absolue, mais il n'y a pas de droit international; ou bien il y a un droit international, mais il n'y a pas de souveraineté absolue. Les tenants de la souveraineté absolue doivent donc, s'ils ne veulent pas tomber dans l'inconséquence, nier l'existence soit du droit international, soit de la souveraineté.

a) *La négation du droit international* est insoutenable. Elle peut prendre trois formes: Négation de l'*existence* d'un droit international limitant les Etats; négation de son caractère *juridique* seulement; ou bien négation du caractère *extérieur* des limitations dictées par le droit international, interprétées comme autolimitations des Etats.

La plus énergique de ces théories, la négation totale du droit international, est démentie par la vie même, qui prouve que les Etats, même les plus puissants, ne sont pas de force à tenir tête durablement à la Société internationale. Une politique mondiale ne peut plus s'appuyer aujourd'hui sur la force isolée d'un seul Etat, mais seulement sur la force collective des groupes d'Etats, lesquels sont liés à l'unité par leurs traités, c'est-à-dire par le droit international. Le droit international se fait donc valoir en général et compte même mainte règle, s'affirmant avec plus de force que celles du droit interne. Cela est valable surtout pour le droit de la paix, mais aussi pour beaucoup d'institutions du droit de la guerre. Même la clause „*rebus sic stantibus*“ ne peut être invoquée contre cette thèse; elle forme, bien réellement, une institution de droit international, sans rien remettre à la discrétion des Etats. Elle se borne à signifier que, si les circonstances, ayant présidé à la conclusion du traité, se changent essentiellement, il faut adapter les traités. Elle joue

donc en droit international un rôle analogue à l'inexécutabilité dans les droits étatiques internes; la différence n'est que formelle, — question de procédure —: l'organisation super-étatique du droit international n'étant pas encore établie, ce sont ordinairement les Etats intéressés qui tranchent, si les conditions de la clause se réalisaient. Mais la décision doit être conforme aux faits, sinon, il y a délit international. Il est donc évident que cette clause ne prétend pas offrir aux Etats l'occasion de résilier les traités à leur gré unilatéralement.

Une conception plus modeste est celle qui ne conteste pas l'existence du droit international, mais seulement son caractère juridique. Ses tenants peuvent être séparés en deux groupes, selon qu'ils ne contestent que le caractère juridique du droit international en sens de droit étatique interne, ou son caractère juridique tout entier. La première conception est la point de vue du dualisme (pluralisme), lequel cependant est incorrecte, parce qu'ou bien la notion unitaire du droit est applicable au droit international et celui-ci est alors un droit identique au droit interne; au bien elle n'y est pas applicable et alors celui-ci n'est pas du tout un droit. Cette question n'a pas à porter sur ce point de savoir, si le droit international est plus évolué que le droit interne; si ses destinataires (Adressaten) peuvent être les individus; si l'acte contraire au droit international peut être valable dans le droit interne — lesquelles différences sont, certainement, étrangères à l'idée de droit —; et il n'y a pas non plus à discuter, si le droit international n'est pas un ordre, mais seulement une promesse; s'il n'est pas au-dessus des Etats, mais seulement entre ceux-ci, — lesquelles affirmations sont erronées. Le point essentiel est de savoir si la division du travail dans la vie internationale et la richesse des formes coexistantes en arrive à une intégration et à une différenciation, telle qu'elle est en état d'employer, au besoin, même la force physique. Et, puisque cette division et cette richesse se produisent indubitablement, la conception dualiste est inexacte, de même que la conception qui veut disjoindre la notion de souveraineté intérieure et extérieure, la souveraineté de droit public interne et celle de droit international. Les négateurs intransigeants du caractère juridique du droit international sont, à cet égard, moins inconséquents, puisqu'ils ne portent pas

atteinte à l'unité de l'idée de droit et leur conception n'est intenable que parce qu'ils partent d'une idée trop étroite, incorrecte du droit ou qu'ils contestent, sans fondement, la validité de fait du droit international.

Enfin une troisième catégorie ne conteste ni l'existence ni le caractère juridique du droit international, mais seulement son caractère de limitation extérieure; ce ne sont que les États qui le peuvent créer; il est donc un droit public externe. C'est là, en effet, la thèse de la primauté du droit public interne, thèse qui recèle, au fond, également une négation du droit international, car, si la force obligatoire du droit international se fonde sur la volonté de l'État, ce droit peut être éteint par l'État unilatéralement. Une limitation qui n'existe qu'en tant que l'État limité le veut, n'est pas une limitation, moins encore une limitation juridique. Cette conception, également erronée d'ailleurs, ne tient pas compte — abstraction faite des conséquences logiques insoutenables de la négation du droit international — du fait que même s'il était vrai que l'État doit accéder au contenu de la règle destinée à le lier, il n'en suit pas que la règle repose sur sa volonté, c'est-à-dire soit une limitation unilatéralement révocable. Au contraire, sa vigueur peut être déléguée par la norme, laquelle a joint à sa volonté une force juridique et, par conséquent, est au-dessus de cela. La conception de ceux qui considèrent comme fondement du droit international la volonté collective des États (*Gemeinwille der Staaten*), au lieu de la volonté de l'État limité, et trouvent ainsi un droit international unilatéralement inaltérable, n'est pas une solution, mais est une aberration des théories absolues. Cette volonté — qui n'est, d'ailleurs, qu'un dérivé du droit international et ne peut, par conséquent, lui servir de base, — est un pouvoir existant hors de l'État; ses commandements ne sont donc plus des auto-limitations du point de vue de l'État limité.

Sans insister d'avantage sur les contradictions logiques qu'elle présente, la négation du droit international est insoutenable aussi au point de vue *éthique*, parce qu'elle se heurte à la justice. Les théories de la souveraineté absolue recèlent même sous leur forme la plus moderne (l'auto-limitation) un subjectivisme étatique absolu, aboutissant à l'anarchisme individualiste international. En contestant l'ordre juridique super-étatique et

combattant l'idée de l'Etat mondial (*civitas maxima*), elles engendrent le régime du „*bellum omnium contra omnes*“ que les anarchistes veulent à l'intérieur de l'Etat, car celui qui n'est pas défendu par le droit, s'il ne veut pas souffrir toutes les violences, doit, en permanence, les employer. Voilà pourquoi les idées de l'impérialisme et du militarisme sont cohérentes avec les théories de la souveraineté absolue. Leur antithèse est le pacifisme, dont le trait essentiel est : de remplacer l'anarchie par l'organisation juridique, de substituer la force juridique à la force physique ; et comme l'Etat présente la forme la plus élevée, puisque la plus unitaire, de l'organisation juridique, l'idée de la *civitas maxima* est un principe immanent au pacifisme. Le jugement éthique sur les théories absolues est donc évidemment cohérent avec la critique du pacifisme. On peut objecter au pacifisme que son but est irréalisable et indésirable. Il est irréalisable parce que la force ne peut être éliminée que par la force, la guerre par la guerre, donc en aucune façon. Cette accusation, à notre avis, éclaire inexactement le problème du pacifisme ; celui-ci ne veut point éliminer la force, mais l'intensifier, au contraire, par la force unifiante du droit. Il ne veut pas non plus éliminer totalement la force de la guerre, mais la comprimer dans des limites juridiques, de même que le droit interne, ne pouvant pas éliminer absolument les violations du droit, ne peut pas se passer de la prison et de la potence. Le pacifisme est la paix du droit ; sa réalisation est possible aussi bien que celle de l'*ordre juridique*, pour le perfectionnement duquel il lutte et dont les règles peuvent être exceptionnellement violées, mais l'ordre même, — ses règles étant pourtant généralement suivies, — se fait toujours valoir.

Passons à l'autre argument des théoriciens de la souveraineté absolue, à savoir, que le pacifisme est non seulement irréalisable, mais encore injuste, — un rêve et pas même un beau rêve, car il conduit l'humanité au matérialisme et au croulement. En considérant que le pacifisme est la paix du droit, l'objection des absolutistes signifie que l'immoralité est inhérent à l'ordre juridique. La réponse à la question est-ce qu'il faut donner raison ou pas à cette opinion, dépend de la conception éthique sur laquelle nous nous fondons, et — la science étant liée à l'horizon limité des représentations relatives de la norme

absolue — c'est, en dernier lieu, une question de croyance. Nous, qui nous appuyons sur le fondement de l'éthique chrétienne, nous discernons une valeur morale dans l'ordre juridique et, par conséquent, dans le pacifisme; ce dernier est la paix du droit; il n'est pas seulement possible, mais aussi moral que l'ordre juridique lui-même, la moralité de ce dernier étant garantie par la circonstance que ses règles sont justes en général, quoiqu'elles ne le soient pas toujours. Les normes immorales de droit peuvent donc se créer, malgré la moralité de l'idée de l'ordre juridique, dans le droit international aussi bien que dans l'ordre interne étatique. Dans ce cas, l'immoralité de la norme concrète affronte la valeur morale de la sécurité de droit, l'idée, lésée par le droit injuste, affronte celle du pacifisme. Une telle création du droit ébranle donc l'ordre de droit international dans ses bases éthiques, contre l'idée duquel et, par conséquent, contre l'idée du pacifisme, elle pèche peut-être bien plus gravement que le soldat qui enjambe sur les chiffons de papier des traités immoraux. Mais ces exceptions, loin de la détruire, confirment la moralité du droit international, c'est-à-dire l'immoralité de la souveraineté absolue.

b) Certains partisans de la théorie de la souveraineté absolue, après avoir senti l'insoutenabilité de la négation du droit international, sont forcés de *contester* l'existence de la *souveraineté de l'Etat*. Mais, — abstraction faite du faux qu'il représente une logistique raide de la conception historique, donc variable de la souveraineté, — cet enseignement est inconciliable avec la notion même du droit international, qu'on a cru bien servir pourtant en arrivant à ce résultat. Car, même si nous n'admettons pas que les Etats fussent les sujets exclusifs du droit international, il nous faut désapprouver plus encore la conception, attribuant cette qualité immédiatement et exclusivement à l'individu. Cette conception est inexacte: la distinction du droit international et du droit interne repose sur le fait que les destinataires du droit international sont, sinon exclusivement, tout au moins ordinairement, des Etats souverains, fixant, en principe, eux-même le contenu de leurs devoirs; les destinataires du droit interne ne se peuvent, au contraire, ingérer dans la fixation du contenu de leurs devoirs qu'exceptionnellement. L'idée du droit international présuppose donc l'existence de plusieurs (aux

moins deux) Etats souverains. Celui qui ne reconnaît pas cette différence saisit le droit international comme le droit interne d'un Etat unitaire, sans une unité étatique correspondante. Une telle conception du droit international couvre donc un paradoxe; son objet est un droit étatique sans Etat. Le fait, qu'on peut parler de souveraineté même en cas de création d'un Etat mondial, prouve que la souveraineté est inéliminable non seulement dans le droit international, mais encore dans tout ordre développé de droit.

Mais de cela, il ne découle pas que la souveraineté soit un élément essentiel de la conception de l'Etat. Prétendre que tous les Etats sont souverains, serait aussi inexact que d'affirmer qu'aucun d'eux ne l'est. Le droit international présuppose bien l'existence des Etats souverains, mais non le fait que tous les Etats soient souverains selon leur notion. Cela serait incompatible également avec les définitions dominantes de l'Etat, lesquelles ne prennent pas la souveraineté pour sa marque distinctive. Il y a des Etats non-souverains; bien plus, la pratique récente du droit international rend témoignage de l'augmentation de leur nombre (d'unions d'Etat, Dantzig, des Mandats A, etc.). Les Etats sont ordinairement souverains, mais seulement ordinairement et non toujours. Tout bien considéré, point n'est besoin de la construction artificielle de la mi-souveraineté, laquelle est erronée par cela même qu'elle suppose la divisibilité subjective de la souveraineté, qu'aucune des conceptions de la souveraineté ne pourrait soutenir logiquement, puisque c'est justement l'unité de l'Etat qui se manifeste dans la souveraineté. Il va sans dire que l'idée de la mi-souveraineté est encore moins compatible avec la doctrine de la souveraineté absolue.

2. Critique de la conception relative de souveraineté.

Les théories de la souveraineté relative ont un pôle positif et un pôle négatif aussi bien que les théories absolues, selon qu'elles s'attachent à l'élément pouvoir ou l'élément liberté dans la souveraineté. Mais les deux extrêmes sont également erronés. Les conceptions, bornant la souveraineté au pouvoir relatif, c'est-à-dire à la compétence de droit international, comptent sans la nature actuelle du droit international et sans la tendance de

son évolution. Nous avons déjà mentionné — en commentant la pratique de la Cour permanente de Justice internationale — en connexion avec l'interprétation extensive de la souveraineté, que la souveraineté dépend du droit international, sans en être seulement fonction. D'autre part, la tendance à l'unité, c'est-à-dire à l'établissement d'une organisation étatique, est dans la nature de l'évolution de tout droit; la constitution de l'Etat mondial et, de la sorte, sa propre suppression est un effort immanent au droit international. Comment la souveraineté pourrait-elle donc n'être qu'une compétence de droit international, si elle survivra à la réalisation de ce but. Elle ne peut non plus être considérée comme une compétence de droit simplement; elle n'aurait ainsi aucun sens. La définition de la compétence internationale, comme soumission exclusive et immédiate au droit international, est distinctivement incorrecte, parce qu'elle exclut les Etats fédérés et les Etats membres des fédérations d'Etats, — liés encore par un droit fédéral, — du cercle des Etats souverains, mais admet les communautés même les plus sensiblement limitées, comme des Etats souverains, si leur limitation se créa dans une forme de droit international. La théorie inverse qui n'accepte la souveraineté que comme liberté, est tout aussi erroné. En dedans des limites du droit international, il y a tous les Etats libres, tout le monde même. Au surplus, la souveraineté ainsi considérée devrait toujours être interprétée extensivement; et nous avons vu les décisions qui s'y opposent.

La conception de la théorie dominante, consacrée par le droit positif, est donc juste, en vertu de laquelle la souveraineté n'est pas la liberté quelconque de l'Etat, mais seulement celle à laquelle compète un certain degré du pouvoir (compétence); en d'autres termes: toutes les compétences ne peuvent pas être qualifiées de la souveraineté, mais seulement la compétence, impliquant une certaine liberté. Ce qui reste problématique, c'est seulement la question de savoir, quelle compétence qualifie la liberté de la souveraineté et quelle liberté qualifie la compétence de la souveraineté. Une énumération taxative est impossible et même superflue. La conception de droit positif, se révélant dans la pratique du droit international, n'a pas non plus recours — nous l'avons vu, — au procédé de l'énumération taxative; mais, reconnaissant que la souveraineté existe sur le fondement du droit

international, donc en dedans de ses limitations, elle exige que ces limitations soient, au regard de l'Etat souverain, nécessairement des auto-limitations, en ce sens que lui-même en fixe le contenu. Là est l'explication du fait que l'on peut interpréter (et même qu'on interprète) la souveraineté dans la pratique des Cours internationales non seulement extensivement, mais encore restrictivement. Cela vient de la double constitution de la souveraineté. Si c'est l'élément liberté qui est l'objet du débat, la souveraineté doit être interprétée extensivement; si c'est, au contraire, l'élément compétence, l'interprétation est restrictive. C'est-à-dire: si le débat surgit de la relation de l'Etat souverain avec ses propres parties ou avec des Etats qui lui sont égaux, la souveraineté de l'Etat libre doit s'interpréter extensivement, si c'est la relation avec la Société internationale qui est en litige, la sphère d'action de l'Etat souverain, comme une compétence spéciale par rapport à celle-ci, doit être interprétée restrictivement. La raison de l'interprétation généralement extensive est que, en fait et pour l'instant, c'est le premier groupe des conflits qui se fréquente le plus souvent.

Le droit positif, nous l'avons vu, s'arrête ici. Mais la jurisprudence; doit aller plus loin encore. Tout d'abord sur le terrain de la critique *logique*. Le but du droit positif est de donner des commendements laconiques et clairs. Pour cela il évite les périphrases prolixes. On peut y arriver, le plus souvent, par l'intercalation des constructions fictives. Le but de la doctrine est, au contraire, à donner la vérité et rien que la vérité. A cet effet, elle doit analyser les constructions fictives, ces défigurations volontaires de la vérité. C'est pourquoi nous disions que la jurisprudence n'est liée au droit international qu'à l'égard de son contenu et non de ses manières de l'expression.

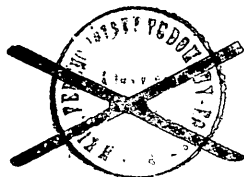
Si nous examinons — nous le ferons plus loin — cet aspect de la notion de droit positif de la souveraineté, il est incontestable que cette conception a ordinairement raison quand elle affirme que les Etats souverains fixent eux-même le contenu du droit international qui les lie. Mais des exceptions ne peuvent-elles s'imaginer? Le droit positif peut les négliger, pour laconisme et sécurité. Mais la doctrine doit se demander, si le silence sur les exceptions n'est qu'une fiction. On peut invoquer, pour appuyer la thèse que l'Etat ne peut être obligé, même exception-

nellement, sans sa propre adhésion, le principe de l'égalité et de l'unanimité.

Mais on manque par cela de prendre en considération que l'égalité en droit international n'est pas l'égalité des droits, mais l'égalité de droit, c'est-à-dire qu'elle est analogue à l'égalité des citoyens en dedans de l'Etat. L'assertion, que tous les Etats souverains peuvent être obligés exceptionnellement, même sans leur adhésion, est donc une forme et non une antithèse de l'égalité.

Et en ce qui concerne le principe de l'unanimité, on s'y réfère tout d'abord en connexité avec les traités internationaux. Les traités ne lient, selon l'opinion dominante, que les parties contractantes (*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*), en d'autres termes, ils ne peuvent être créés que par adhésion unanime des parties. Ici c'est, en effet, le principe de l'unanimité qui vaut. Mais c'est généraliser hâtivement que de conclure, de la nécessité de l'adhésion unanime des parties contractantes à la création ou à la dérogation du traité, que cela signifie l'adhésion unanime de tous les intéressés. Les notions des parties et des intéressés ne coïncident qu'ordinairement; exceptionnellement elles peuvent diverger, car il y a aussi des traités de vigueur réelle (absolue), dont même les tierces personnes doivent tirer des conclusions juridiques, sans pouvoir collaborer à la création ou à l'abrogation des traités. Le principe majoritaire se fait donc exceptionnellement valoir dans la création du droit conventionnel, hors de l'unanimité qui ne vaut qu'en principe.

Cela se produit principalement dans la création coutumière de droit, car c'est une fiction évidente de présumer que les Etats ont adhéré par sous-entendu à la création de toutes les normes de droit coutumier auxquelles il ne se sont pas opposés expressément. L'argument est également faux qui prétend que même si le principe de la majorité se faisait valoir dans la création du droit coutumier international, son fondement serait toujours une résolution unanime. La déclaration par laquelle l'Etat adhère à la possibilité d'être limité sans son adhésion, n'est pas une auto-limitation, mais, au contraire, une renonciation à l'auto-limitation. Ce n'est pas la conservation ou l'exercice de sa souveraineté, mais la renonciation à celle-ci. En outre, cette adhésion unanime, présumée à la création majoritaire du droit, n'est dans la plupart

des cas qu'une fiction. L'entrée dans la Société internationale en est un cas typique. On ne peut comprendre que grâce à une construction fictive qu'elle impliquât la reconnaissance *ipso iure* du droit international coutumier existant, particulièrement de la soi-disant constitution internationale et des droits fondamentaux. Enfin, il est erroné de vouloir justifier la création du droit coutumier, en faisant ressortir la coutume aux traités sous-entendus (*pactum tacitum*) et en tenant la création conventionnelle du droit pour unanime. Sans insister sur la futilité de cette dernière thèse, nous remarquons que ce sont surtout les tenants de la conception moniste qui ne peuvent pas suivre conséquemment cette théorie, puisque ils ne voient aucune différence essentielle entre le droit international et le droit interne. Il est de l'inconséquence la plus grave, de présenter le droit coutumier international comme traité d'une part, et, d'autre part, comme ayant une nature essentiellement identique au droit coutumier interne, qui n'est pas pris même par les théories les plus hardies de fiction pour un pacte tacite. Même la plupart des dualistes désapprouvent cette conception.

On peut dire la même chose de la source troisième du droit international: des *principes généraux de droit*. De l'avis presque unanime de la doctrine et de la jurisprudence, on ne peut pas exiger l'adhésion unanime de tous les Etats à la création de ces principes. Même les tenants de l'unanimité ne parlent que d'une unanimité relative, de celle qui s'étend seulement aux intéressés immédiats (quasi-unanimité), sans remarquer, toutefois, que la constatation des intérêts étant pratiquement impossible, cette unanimité n'exclut pas, mais, au contraire, présuppose la possibilité exceptionnelle de la majorité. En un mot, même si en principe l'unanimité domine dans la création de droit international, le principe de majorité peut aussi se faire valoir: tout d'abord dans le domaine de la création du droit coutumier international et de ses parties les plus importantes (constitution internationale et droits fondamentaux), en second lieu sur le terrain de la création des principes généraux de droit et, jusqu'à un certain degré, du droit conventionnel international. La critique logique de l'idée de la souveraineté en droit positif aboutit donc à la conclusion que même la doctrine de droit tient cette conception de la souveraineté pour correcte, pourtant elle signale le caractère fictif

du principe de l'unanimité absolue, qui en a été dérivé et qui, — conformément à toutes les représentations connaissables des régularités sociales — ne s'affirme pas sans exception et toujours dans la réalité, mais seulement ordinairement, c'est-à-dire en principe. Bref, *l'Etat souverain se distingue, en dernière analyse, de l'Etat non-souverain en ce que le contenu des normes du droit international qui le limitent ne peut être créé qu'avec son adhésion, — exceptionnellement à défaut de celle-ci, — tandis que le contenu des normes de droit international qui limitent les Etats non-souverains ne se crée, par contre, qu'exceptionnellement avec leur adhésion, — ordinairement sans elle.*

L'idée de la souveraineté, purifiée par la critique logique, supporte même la censure *éthique*; elle est politiquement juste. Le critère de cette justesse est que, — également distante de tous les extrêmes de la politique subjective, — elle ne peut servir à contrecarrer l'évolution internationale pacifique. Elle ne peut être utilisée par ceux qui voient d'un mauvais oeil l'organisation du monde en groupements de plus en plus super-étatiques; une telle limitation de l'Etat ne contraste qu'avec la notion erronée de la souveraineté absolue. Mais elle ne peut non plus profiter à ceux qui, par contre, luttent tant pour les organisations super-étatiques, qu'ils veulent, en leur zèle, mêler les Etats en tout cela. Car, comme nous l'avons vu, le droit international peut limiter les Etats, mais seulement jusqu'au point où la détermination de son contenu revient, en principe, aux Etats limités. Si cela prend fin, l'organisation démocratique du monde, appuyée sur des Etats, croulera, mais seulement pour faire place à la domination aristocratique d'un Etat mondial unique. L'effet en sera que le droit international, qui voulait limiter la souveraineté étatique outre ses propres limitations, renversera ses propres fondements et se verra contraint de céder sa place au droit interne de l'Etat mondial; la souveraineté étatique, en revanche, s'unissant à la souveraineté de l'Etat mondial, lui survivra; bien mieux, sans limitations de droit international. La souveraineté de l'Etat ne peut donc perdre son rôle historique tant que les Etats jouent un rôle quelconque sur la scène de l'histoire; et ceux-ci ne pourraient être délogés de là que par un *Etat* mondial — donc point du tout.

Rövidítések.

- A. D. S.: Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique.
 A. J. I.: The American Journal of International Law.
 A. P. S.: The American Political Science Review.
 A. R. S.: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie.
 B. V.: Bibliotheca Visseriana dissertationum ius internationale illustrantium.
 D. J. Z.: Deutsche Juristen-Zeitung.
 F. K.: Festschrift Hans Kelsen zum 50. Geburtstag gewidmet. Gesellschaft, Staat und Recht. (Wien.)
 F. W.: Die Friedens-Warte.
 I. Z. T.: Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts (Revue internationale de la théorie de droit).
 J.: Jog.
 J. Á.: Jogállam.
 M. A. E.: A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.
 N. H. R.: Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung (Hans Frank). München. 1935.
 N. R. H.: Nouvelle Revue de Hongrie.
 P. C. P. J. I.: Publications de la Cour permanente de Justice internationale — Publications of the Permanent Court of International Justice. (Série A: Recueil des Arrêts et Ordonnances; Série B: Recueil des Avis consultatifs; Série C: Actes et documents relatifs aux arrêts et aux avis consultatifs de la Cour; Série A/B: Anciennes séries A et B.)
 P. Ö. E.: Polner Ödön-emlékkönyv. Dolgozatok Polner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. (Szeged. I—II.)
 P. S. Q.: Political Science Quarterly.
 R. D. C.: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International à la Haye.
 R. D. D.: Rivista di diritto internazionale.
 R. D. I.: Revue de droit international.
 R. E. G.: Recueil d'Etudes sur les sources du droit en l'honneur de François Gény. (Páris. I—III.)

- R. G. P. : Revue générale de Droit International Public.
R. I. F. : Rivista internazionale di filosofia del diritto.
R. L. C. : Revue de droit international et de la législation comparée.
R. V. : Revue Visscher.
S. G. V. : Studi filosofico-giuridici dedicati a Giorgio del Vecchio nel XXV.
anno di insegnamento (1904. 29). Modena. I—II.
Ü. L. : Ügyvédek Lapja.
Z. A. V. : Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht.
Z. F. V. : Zeitschrift für Völkerrecht.
Z. Ö. R. : Zeitschrift für öffentliches Recht.
Z. R. L. : Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis.
-

Idézett munkák jegyzéke.

- Ágoston*: Clausula rebus sic stantibus. J. Á. 1907—VI.
- Akzin*: Les Problèmes fondamentaux du droit international public. Paris. 1929.
- Alvarez*: La codification du *droit* international. Ses tendances — ses bases. Paris. 1912.
- Alvarez*: Le nouveau droit international public et sa *codification* en Amérique. Paris. 1924.
- Anzilotti*: *Corso di diritto internazionale*. Roma. MCMXXVIII. (Német kiadás: *Lehrbuch des Völkerrechts*. Berlin-Leipzig. 1929).
- Apáthy*: Tételes európai nemzetközi jog. Budapest.² 1888.
- Apponyi*: A nemzetközi törvényalkotás szervezete. J. Á. 1912—XI.
- Austin*: *Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positiv Law*. London.⁵ 1911.
- Austin*: *Principles of Jurisprudence*. London. 1885.
- Balladore Pallieri*: La forza obbligatoria della consuetudine internazionale. R. D. D. 1928.
- Balogh*: Az *államélet* főjelenségei, tekintettel a magyar szent korona elméletére. Budapest. 1904.
- Balogh*: Az állam tudománya (*Politika*). Budapest. 1909.
- Barnes*: Sociology and political theory. A Consideration of the Sociological Basis of Politics. New York.² 1925.
- Barthélemy*: Le Problème de la Souveraineté des Etats et la Coopération Européenne. R. D. I. 1930—V.
- Baty*: The canons of International Law. London. 1930.
- Baumgarten*: *Die Wissenschaft vom Recht und ihre Methode*. Tübingen. 1920. (I.), 1922. (II—III.)
- Baumgarten*: *Rechtsphilosophie*. München-Berlin. 1929.
- Baumgarten*: *Souveränität und Völkerrecht*. Z. A. V. 1932. (II—III.)
- Bibó*: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged. 1934.
- Bibó*: *Kényszer, jog, szabadság*. Szeged. 1935.
- Bibó*: Le dogme du „*bellum justum*” et la théorie de l'infailibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit. I. Z. T. 1936.
- Bidau*: *Derecho internacional publico*. Buenos-Aires. 1924.
- Bilfinger*: *Gleichheit und Gleichberechtigung der Staaten*. N. H. R. 1935.

Bilfinger: Zum Problem der Staatengleichheit im Völkerrecht. Z. A. V. 1934—IV.

Binder: Philosophie des Rechts. Berlin. 1925.

Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. (Volks-Ausgabe). 1905. (I—II.)

Bluntschli: Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten als Rechtsbuch dargestellt. Nördlingen. 1878.

Bodin: Six livres de la République. Paris. 1580. (I. kiad. 1576). Latin kiadás: *De Republica*. Parisiis. 1584.

Boegner: L'influence de la Réforme sur le développement du Droit International. R. D. C. 1925—I. (6). Paris. 1926.

Bonde: Traité élémentaire de droit international public. Paris. 1926.

Bonfils: Manuel de droit international public. (Droit des gens). Paris. 1898. (Német fordítás: *Lehrbuch des Völkerrechts für Studium und Praxis*. Berlin.³ 1904. Übersetzt von *Grah*).

Bonnecase: Introduction à l'étude du Droit. Paris.² 1931.

Borchard: The theory and Sources of International Law. R. E. G. 1934—III.

Bourquin: Règles générales du droit de la paix. R. D. C. 1931—I. (35.) Paris. 1932.

Brierly: Le fondement du caractère obligatoire du droit international, R. D. C. 1928—III. (23). Paris. 1929.

Brierly: The Advisory Opinion of the Permanent Court on the Customs Régime between Germany and Austria. Z. A. V. 1932—III.

Brouckère: La prévention de la Guerre R. D. C. 1934—IV. (50). Paris. 1935.

Brown: The Austinian theory of law being an addition of lectures I, V and VI of *Austin's* „Jurisprudence“, and of *Austin's* „Essay on the uses of the study of Jurisprudence“ with critical notes and excursus. London.⁴ 1926.

Bruns: L'égalité des droits de l'Allemagne en tout que problème juridique. (Schriften der Akademie für Deutsches Recht). Berlin. 1935.

Bustamante Y Sirven: Droit international public. (Traduction par Paul Goulé). Paris. 1934. Tome I.

Buza: A Nemzetek Szövetségének szerepe az alkalmazhatatlanná vált nemzetközi jogszabályok revíziójánál s a rebus sic stantibus klauzula. Szeged. 1936.

Buza: A nemzetiszocialista Németország és a nemzetközi jog. Szeged. 1936.

Buza: A nemzetközi jog tankönyve. Budapest. 1935.

Buza: La réforme du Conseil de la Société des Nations. (Extrait de „La Hongrie dans les relations internationales“ ouvrage publié par l'Association Hongroise des Affaires Etrangères et pour la Société des Nations). Budapest. 1935.

Calvo: Le droit international théorique et pratique. Paris-Berlin.⁴ 1887. (I—V)., 1886. (VI).

Carré de Malberg: Contribution à la théorie générale de l'Etat. Paris. 1920—2.

Castberg: La méthodologie du droit international public. R. D. D. 1933—I. (43). Paris. 1933.

Castillo: Valore e limiti della concezione formale della sovranità. (Traduzione di T. A. Castiglia). R. I. F. 1932.

Cattand: La clause „Rebus sic stantibus“ du Droit Privé ou Droit International. Paris. 1929.

Cavaglieri: *Concetto* e caratteri del diritto internazionale generale. R. D. D. 1921—2.

Cavaglieri: *Lezioni* di diritto internazionale tenuti nel R. Istituto Superiore di Studi Commerciali in Roma. Anno accademico 1924—5. Roma. 1925.

Cavaglieri: *Règles générales* du droit de la paix. R. D. C. 1929—I. (26). Paris 1930.

Chailley: La nature juridique des traités internationaux selon le droit contemporain. Paris. 1932.

Chklaver: Le *Droit* International dans ses rapports avec la philosophie du droit. Paris. 1929.

Chklaver: La situation de *Dantzig* en droit international. R. D. I. 1928—II.

Clauss: Die Lehre von den Staatsdienstbarkeiten historisch dogmatisch entwickelt. Tübingen. 1894.

Combothecra: Manuel de droit public général du monde civilisé. Paris. 1928.

Comisetti: Mandats et souveraineté. La notion de souveraineté au sein du système mandataire international. Critique de l'article 22 du Pacte de la Société des Nations. Paris. (Évszám nélkül.)

Concha: Politika. Budapest. 1895.

Crusen: Les servitudes internationales. R. D. C. 1928—II. (22). Paris. 1929.

Csarada: A tételes nemzetközi jog rendszere. Budapest. 1901.

Csiky: Az általános jogelvek, mint a nemzetközi jog forrása. Szeged. 1934.

Darvai: A világháború s a nemzetközi hadijog. Ü. L. 1916.

Davies: Force. London. 1934.

Dékány: A társadalomfilozófia alapfogalmai. Budapest. 1933.

Descamps: Le droit international nouveau. L'influence de la condamnation de la Guerre sur l'évolution juridique internationale. R. D. C. 1930—I. (31). Paris. 1931.

Despagnet: Cours de droit international public. Paris.² 1905.

Despagnet: Essai sur les protectorats. Paris. 1896.

Dickinson: A working theory of Sovereignty. P. S. Q. 1927.

Diena: Diritto internazionale. Milano—Genova—Roma—Napoli. 1930—VIII.

Drucker, Gy.: A nemzetközi szervezetek. Budapest. 1933.

Drucker, P.: Die Rechtfertigung des Völkerrechts aus dem Staatswillen. Eine logisch-kritische Untersuchung der Selbstverpflichtungs- und Vereinbarungslehre. Berlin. 1932.

Duguit: Les transformations du droit public. Paris. 1913.

Duguit: Traité de droit constitutionnel. Paris. 1921.

Dupuis: Le droit des gens et les rapports des *Grandes Puissances* avec les autres États avant le Pacte de la Société des Nations. Paris. 1921.

Dupuis: Liberté des voies de communications. Relations internationales. R. D. C. 1924—I. (2). Paris. 1925.

Dupuis: Règles générales du droit de la paix. R. D. C. 1930—II. (32). Paris. 1931.

Eagleton: International Government. New York. 1923.

Ebers: Die Lehre vom Staatenbunde. (Abhandlungen a. d. Staats- u. Verwaltungsrecht. Hgg. v. S. Brie u. M. Fleischmann). Breslau. 1910.

Ebray: „Chiffons de papier.“ Paris. 1926.

Edmunds: The Lawless Law of Nations. 1925. (Német ford.: *Völkerrecht* — ein Pseudorecht. Berlin—Leipzig. 1933.).

Elliott: The pragmatic revolt in politics. Syndicalism, fascism, and the constitutional State. New York. 1928.

Ellis: Political Science at the Cross Road. A. P. S. 1908.

Ereky: Concha Győző emlékezete. M. A. E. 1935.

Erich: La naissance et la reconnaissance des États. R. D. C. 1926—III. (13). Paris. 1927.

Falchi: Prefazione all'opera di *Biggini*: Il fondamento dei limiti all'attività dello Stato. Città di Castello. 1929.

Fauchille: Traité de droit international public. Paris. 1922. (I. 1, 2, 3; II.), 1926. (III.)

Fenwick: International Law. New York—London. 1924.

Ferdinandy: Magyarország közjoga. (Alkotmányjog). Budapest. 1902.

Fischer—Williams: The League of Nations and Unanimity. A. J. I. 1925.

Foignet: Manuel élémentaire de droit international public. Paris.¹⁴ 1929.

Follett: The new State. Group organisation the solution of popular Government. New York. (London—Toronto—Bombay—Calcutta and Madras).⁵ 1926.

Foramiti: Eguaglianza delle Nazioni. (Enciclopedia legale. Vol. IV.). Venezia. 1838—9.

Fried: Handbuch der Friedensbewegung. Berlin—Leipzig. 1911.

Funck—Brentano et Sorel: Précis du droit des gens. Paris. 1877.

Garner: Limitations on national sovereignty in international relations. 1925. (Francia ford.: Des limitations à la souveraineté nationale dans les relations extérieures. R. L. C. 1925.; u. ez: R. V. 1925.)

Georgantas: De la notion de souveraineté et de son évolution. Lausanne. 1921.

Gerber: Die Beschränkung der deutschen Souveränität nach dem Versailler Verträge. Berlin. 1927.

Gianni: La coutume en droit international. Paris. 1931.

Giddings: Sovereignty and Government. P. S. Q. 1906.

Gidel: Droits et devoirs des Nations. La théorie classique des droits fondamentaux des Etats. R. D. C. 1925—V. (10). Paris. 1927.

Giraud: La théorie de la légitime défense. R. D. C. 1934—III. (49). Paris. 1934.

Gonsiorowski: Société des Nations et Problème de la Paix. Paris. 1927.

Gross: Pazifismus und Imperialismus. Leipzig—Wien. 1931.

Grotius: De iure belli ac pacis. Haga. 1680.

Guerry: Recherches sur la personnalité internationale de l'individu. Paris.² (Évszám nélkül).

Guy—Grand: Démocratie, liberté et souveraineté. A. D. S. Paris. 1934.

Gürke: Volk und Völkerrecht. Tübingen. 1935.

Habicht: Le pouvoir du juge international de statuer „ex aequo et bono“. R. D. C. 1934—III. (49). Paris. 1934.

Hanuy: A pápa szuverénsége. Rektori székfoglaló előadás. (Klny. a „Religio“ 1920-i évfolyamából). Budapest. 1921.

Hatschek: Völkerrecht als System rechtlich bedeutsamer Staatsakte. Leipzig—Erlangen. 1923.

Hatschek: Völkerrecht im Grundriss. Leipzig. 1926.

Haerle: Die Völkerrechtssubjektivität der Individuen. F. W. 1930—XXX.

Haerle: Die allgemeinen *Entscheidungsgrundlagen* des Ständigen Internationalen Gerichtshofes. Berlin. 1933.

Heffter: Das Europäische Völkerrecht der Gegenwart auf den bisherigen Grundlagen. Berlin.⁸ 1888.

Hegedüs: Concha Győző politikája. M. A. E. 1935.

Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. (Mit den von E. Gans redigierten Zusätzen aus *Hegels* Vorlesungen. Neu herausgegeben von Georg Lasson). Leipzig.² 1921.

Heilborn: *Grundbegriffe* und Geschichte des Völkerrechts. (*Stier—Somlo*: Handbuch des Völkerrechts, I. Bd., 1. Abt.) Berlin—Stuttgart—Leipzig. 1912.

Heilborn: Les *sources* du droit international. R. D. C. 1926—I. (11). Paris. 1927.

Heller: Die *Souveränität*. Berlin—Leipzig. 1927.

Heller: *Staatslehre*. Leiden. 1934.

Hershey: The Essentials of International Public Law. New York. 1918.

Hill: Unanimous consent in international organisation. A. J. I. 1928.

Hintze: Wesen und Wandlungen des modernen Staats. (Sonderaus-

gabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.—Hist. Klasse. 1931—XXX). Berlin. 1931.

Hobbes: The Elements of Law natural & politic. Edited with a preface and critical notes by Ferdinand Tönnies, Ph. D. to which are subjoined selected extracts from unprinted Mss of Thomas Hobbes. Cambridge. 1928.

Hold von Ferneck: Anerkennung und Selbstbindung. Z. R. L. 1929.

Hold von Ferneck: Lehrbuch des Völkerrechts. Leipzig. 1930. (I), 1932. (II).

Holtzendorff: Handbuch des Völkerrechts. Auf Grund Europäischer Staatspraxis. Hamburg. 1887.

Hontoria: Tratado de derecho internacional publico. Madrid. 1928.

Horneffer: Die Entstehung des Staates. Tübingen. 1933.

Horváth, B.: Bevezetés a jogtudományba. Szeged. 1932.

Horváth, B.: Die Grundlagen der „Universalistischen Metaphysik“ in der Rechtsphilosophie Julius Binders. Z. Ö. R. 1926.

Horváth, B.: Háborús potenciális és szervezett béke. P. Ö. E. 1935—I.

Horváth, B.: Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Gerichtslehre des Rechts. Berlin—Grunewald. 1934.

Horváth, B.: Természetjog és pozitívizmus. Pécs. 1928.

Horváth, J.: A magyar királyság közjoga. Budapest. 1894.

Hudson: The Permanent Court of International Justice and the question of american participation with a collection of documents. Cambridge. 1925.

Ilwain: A fragment on sovereignty. P. S. Q. 1933—XLVIII.

Irk Albert tanulmányai a büntetőjog és a nemzetközi jog köréből. Összegyűjtötték: Tisztelői, barátai, tanítványai. Pécs. 1928.

Irk: A nemzetközi jog tudománya. Pécs. (Évszám nélkül).

Irk: Bevezetés az új nemzetközi jogba. Pécs.² 1929.

Jacobi: Einheitsstaat oder Bundesstaat. Leipzig. 1919.

Jahrreiss: Das Recht. R. E. G. 1934—I.

Jellinek: Allgemeine Staatslehre. Berlin. 1922. (Francia ford.: G. Fardistól: L'Etat moderne, et son droit. Paris. 1913).

Kaeckenbeek: L'application du droit aux relations entre Etats. R. D. D. 1924.

Kant: Zum ewigen Frieden. Königsberg. 1795. (Recl. Univ. Bibl. Nr. 1501.).

Kaufmann: Das Wesen des Völkerrechts und die clausula rebus sic stantibus. Rechtsphilosophische Studie zum Rechts-, Staats- und Vertragsbegriffe. Tübingen. 1911.

Kauszer: Definitio a magánjogban. Budapest. 1935.

Keeton: The elementary principles of Jurisprudence. London. 1930.

Kelsen: A szuverénitás fogalmának változása. Budapest. 1931. (Német kiadás: Der Wandel des Souveränitätsbegriffes. S. G. V. 1931—II.).

Kelsen: Az államélet alapvonalai. (Ford.: Moór Gyula). Szeged. 1927.

Kelsen: Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Tübingen. 1920.

Kelsen: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, entwickelt a. d. Lehre vom Rechtssatze. Tübingen. 1911.

Kelsen: Les rapports de système entre le droit interne et le droit international public. R. D. C. 1926—IV. (14). Paris. 1927.

Kelsen: Reine Rechtslehre. Einleitung in die wissenschaftliche Problematik. Leipzig—Wien. 1934.

Kelsen: Unrecht und Unrechtsfolge im Völkerrecht. Z. Ö. R. 1932.

Kirdly: Nemzetközi közjog és politikum. J. Á. 1932.

Kirchheimer: Remarques sur la théorie de la souveraineté nationale en Allemagne et en France. A. D. S. 1934.

Kiss: Európai nemzetközi jog. Eger. 1876.

Kiss: Magyar közjog. (Magyar államjog). Eger.³ 1886.

Kleen: Lois et usages de la neutralité. Paris. 1838.

Klüber: Europäisches Völkerrecht. Heidelberg.² 1847.

Kmety: A magyar közjog tankönyve. Budapest.² 1906. (6. kiad.: 1926.)

Knubben: Die Subjekte des Völkerrechts. Allgemeine Lehre von der vollen und beschränkten völkerrechtlichen Rechts- und Handlungsfähigkeit. (Stier—Somlo: Hdb. d. Völkerrechts. II. Bd., 1. Abt.) Stuttgart. 1918.

Kocourek: An Introduction to the science of Law. Boston. 1930.

Koellreutter: Grundriss der allgemeinen Staatslehre. Tübingen. 1933.

Kohler: Grundlagen des Völkerrechts. Stuttgart. 1918.

Korkunow: General theory of Law. (English translation by W. G. Hastings). New York.² 1922.

Korowin: Das Völkerrecht der Übergangszeit. Grundlagen der völkerrechtlichen Beziehungen der Union der Sowjetrepubliken. (Übertragen von I. Robinson—Kaunas). Berlin—Grunewald. 1929.

Kosters: Les fondements du droit des gens. B. V. 1925.

Krabbe: Die Lehre der Rechtssouveränität. Beisatz zur Staatslehre. Groningen. 1906.

Krabbe: Die moderne Staatsidee. (Holland kiadás: De moderne staats idee). Haag.² 1919.

Kraus: Système et fonctions des traités internationaux. R. D. C. 1934—IV. (50). Paris. 1935.

Krisztics: Politika. Budapest. 1931. (I).

Kuncz, E.: La jurisprudence peut-elle instituer en Hongrie des règles juridiques du droit privé. R. E. G. 1934—II.

Kuncz, I.: A nemzetállam tankönyve. Kolozsvár.³ 1902.

Kunz, J. L.: Die Staatenverbindungen. (Stier—Somló: Hdb. d. Völkerrechts. II. Bd., 4. Abt.): Stuttgart. 1929.

Kunz, J. L.: La primauté du droit des gens. R. L. C. 1925.

Lammasch: Das Völkerrecht nach dem Kriege. (Publications de l'Institut Nobel Norvégien. Tome III). Kristiania. MCMXVII.

Lampredi: Diritto pubblico universale. Milano.² 1828. (1^a Edizione latina del 1776, 1^a Edizione italiana a cura di Defendente, Sacchi).

Lange: Histoire de la doctrine pacifique et de son influence sur le développement du droit international. R. D. C. 1926—III. (13). Paris. 1927.

Lansing: Notes on sovereignty in a state. A. J. I. 1907. (I—II), 1921. (III).

Laski: A *grammar* of Politics. New Haven—London. MDCCCCXXV.

Laski: *Studies* in the problem of sovereignty. MDCCCCXVII.

Laski: *The foundation* of sovereignty and other essays. London.² 1931.

Lasson: *Prinzip* und Zukunft des Völkerrechts. Berlin. 1871.

Lasson: *System* der Rechtsphilosophie. Berlin. 1882.

Laun: Der Wandel der Ideen Staat und Volk als Aeussierung des Weltgewissens. Eine völkerrechtliche und staatsrechtliche Untersuchung auf philosophischer Grundlage. (Institució Patxot). Barcelona—Berlin. 1933.

Lauterpacht: Les travaux préparatoires et l'interprétation des traités. R. D. C. 1934—II. (48). Paris. 1934.

Lauterpacht: *The function* of law in the international community. Oxford. 1933.

Lawrence: The principles of International Law. London⁷ 1923. (Francis ford.: Jacques *Dumas*- és A. de *Lapradelle*-töl: Les principes de droit international. Oxford. 1920.).

Le Bret: De la souveraineté du roy. Paris. 1642.

Lechner: Magyar közig. (Frank Sala jegyzete). Budapest.⁹ 1900.

Le Fur: La *coutume* et les principes généraux du droit comme sources du droit international public. R. E. G. 1934—III.

Le Fur: La théorie du *droit naturel* depuis le XVIIe siècle et la doctrine moderne. R. D. C. 1927—III. (18). Paris. 1928.

Le Fur: *Précis* de droit international public. Paris.² 1933.

Lers: A souverainitás (felségiség) tana. Budapest. 1892.

Liszt—Fleischmann: Das Völkerrecht. Berlin.¹² 1925.

Louter: Le droit international public positif. Oxford. 1920.

Machiavelli: Il principe. (Classici italiani. Novissima biblioteca diretta da F. *Martini*. Serie I. Volume XVII. *Machiavelli*: Il principe e le Deche. Con un saggio di T. B. *Macaulay*). Milano. (Évszám nélkül).

MacIver: The modern State. Oxford.² 1928.

Magyary: Die internationale *Schiedsgerichtsbarkeit* im Völkerbunde. Berlin. 1922.

Magyary: La juridiction de la *Cour* permanente de Justice internationale. Paris. 1931.

Makowski: La situation juridique du territoire de la Ville libre de Dantzig. R. G. P. 1923.

Márfy-Mantuano: Bevezető részek a nemzetközi jogba. Budapest. 1934.

Markby: Elements of law considered with reference to principles of general jurisprudence. Oxford.⁶ 1905.

Martens: Völkerrecht. Das internationale Recht der civilisirten Nationen. (Ford.: *Bergbohm*). Berlin, 1883.

Marton: A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez. (Klny. az Ü. L.-ból). Budapest. 1916.

Meyer—Anschütz: Lehrbuch des deutschen Staatsrechts. München.⁷ 1917.

Mill: On Liberty and other essays. New York. MCMXXVI.

Mirkine—Guetzévitch: Droit constitutionnel international. Paris. 1933.

Mirkine—Guetzévitch: Le droit constitutionnel et l'organisation de la Paix. (Droit constitutionnel de la Paix.). R. D. C. 1933—III. (44). Paris. 1934.

Molnár: Magyar közig. Pécs.² 1926.

Moór: A logikum a jogban. Budapest. 1928. (Német kiadás: *Das Logische im Recht*. I. Z. T. 1928.).

Moór: A természetjog problémája. Budapest. 1934.

Moór: Az alkotmány. P. Ö. E. 1935.

Moór: Bevezetés a jogfilozófiába. Budapest. 1923.

Moór: Creazione e applicazione del diritto. (Trad. di Alfredo Zapponi). R. I. F. 1934—VI.

Moór: Örök béke és világjogrend. Budapest. 1929.

Moór: Szociológia és jogbölcselet. Budapest. 1934.

Moór: Zum ewigen Frieden. Grundriss einer Philosophie des Positivismus und des Anarchismus. Leipzig. 1930.

Moser: Grund-Saetze des Europäischen Voelker-Rechts in Kriegs-Zeiten. Tuebingen. 1752.

Mower: International Government. London. 1931.

Müller—Meiningen: Der Weltkrieg 1914—1917 und der „Zusammenbruch des Völkerrechts.“ Eine Abwehr und Anklage. Berlin.⁴ 1917.

Nair: L'application et l'interprétation des traités d'après la Jurisprudence britannique. R. D. C. 1933—I. (43). Paris. 1933.

Nair: La terminaison et la dissolution des traités. R. D. C. 1928—II. (22). Paris. 1929.

Novikow: La fédération de l'Europe. Paris. 1901. (Német kiad.: Die Föderation Europas. 1921).

Novikow: La critique du Darwinisme social. Paris. 1910.

Novikow: La politique internationale. Paris. 1886.

Novikow: Les luttes entre sociétés humaines et leurs phases successives. Paris. 1893.

Oppenheim, L. F. L.: Die Zukunft des Völkerrechts. (Sonderabdruck aus: Festschrift für K. Binding). Leipzig. 1911.

Oppenheim, L.: International Law. (A. D. Mc. Nair). London—New York—Toronto)⁴ 1928.

Ottlik: Autonomie et souveraineté. N. R. H. 1935. (XXVIII, 1).

Ottolenghi: Sulla personalità internazionale delle Unioni di Stati. R. D. D. 1925.

Phillimore, R.: Commentaries upon international Law. London.³ 1879.

Phillimore, Lord: Droits et devoirs fondamentaux des Etats. R. D. C. 1923—I. (1). Paris. 1925.

Pillet: Recherches sur les droits fondamentaux des États dans l'ordre des rapports internationaux et sur la solution des conflits qu'ils font naître. Paris. 1899.

Platon: Πολιτεία (ἡ περὶ δίκαιον.)

Politis: Le problème des *limitations* de la souveraineté et la théorie de l'abus des droits dans les rapports internationaux. R. D. C. 1925—I. (6). Paris. 1926.

Politis: Les nouvelles *tendances* du droit international. Paris. 1927.

Poulimenos: Macht und Recht. Leipzig. 1930.

Pouritch: De la clause „*rebus sic stantibus*“ en droit international public. Paris. 1918.

Pradier—Fodéré: Traité de droit international public européen et américain. Paris. 1884—1906. (I—VIII).

Preuss: Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften. Berlin. 1889.

Radbruch: Grundzüge der Rechtsphilosophie. Leipzig. 1914.

Raggi: La teoria della sovranità. Genova. 1908.

Raschhofer: Volk, Nation und Völkerrecht. N. H. R. 1935.

Raucker: Staatslehre. Eine Einführung in die staatlichen Probleme der Gegenwart. Berlin. 1931.

Redslob: Considérations sur les fondements du droit des gens. R. L. C. 1933.

Reut—Nicolussi: Zur Problematik der Heiligkeit der Verträge. Eine Studie über die Clausula *rebus sic stantibus* im Völkerrecht. Innsbruck. 1931.

Ripert: Les Règles du droit civil applicables aux rapports internationaux. (Contribution à l'étude des principes généraux du Droit visés au Statut de la Cour permanente de Justice internationale.) R. D. C. 1933—II. (44). Paris. 1933.

Rivier: Lehrbuch des Völkerrechts. Stuttgart.² 1899.

Rivier: Principes du droit des gens. Paris. 1896.

Rocheport: „*Pacta sunt servanda, rebus sic stantibus.*“ N. R. H. 1935. (XXVIII, 1).

Rolin: Le droit moderne de la guerre. Bruxelles. 1920.

Ross: Völkerbund und Staatssouveränität. Z. Ö. R. 1931. (Francia ford.: La *souveraineté* des Etats et la Société des Nations. R. L. C. 1931—2.)

Rudai: Über Staatslehre und Staat. Budapest. 1934.

Salvioli: La Corte permanente di giustizia internazionale. Estratto della R. D. D. 1923. (vol. 2.); 1924. (vol. 3.).

Salvioli: La *jurisprudence* de la Cour permanente de Justice internationale. R. D. C. 1926—II. (12). Paris. 1927.

Salvioli: Les *règles générales* du droit de la paix. R. D. C. 1933—IV. (46). Paris. 1934.

Salvioli: *Studi sui caratteri dell'ordinamento giuridico internazionale*. R. D. D. 1921—2.

Scelle: *Essai sur les sources formelles du droit international*. R. E. G. 1934—III.

Scelle: *Précis de droit des gens. Principes et systématique*. Paris. 1932. (Première partie: Introduction, le milieu intersocial), 1934. (Deuxième partie: Droit constitutionnel international).

Scelle: *Règles générales du droit de la Paix*. R. D. C. 1933—IV. (46). Paris. 1934.

Schindler: *Contribution à l'étude des facteurs sociologiques et psychologiques du droit international*. R. D. C. 1933—IV. (46). Paris. 1934.

Schlochauer: *Die Theorie des abus de droit im Völkerrecht*. Z. F. V. 1932.

Schlochauer: *Zum Thema Vertragstreue und Vertragsrevision*. Z. F. V. 1932.

Schmitt: *Nationalsozialismus und Völkerrecht*. Berlin. 1934.

Schneider: *Die völkerrechtliche Clausula rebus sic stantibus und Art. 19 der Völkerbundsatzung*. Berlin. 1931.

Schubert: *Völkerbund und Staatssouveränität. Die Umwertung des völkerrechtlichen Souveränitätsdogmas im Zeitalter des Völkerbundes*. Berlin. 1929.

Schücking: *Das Werk vom Haag. Zweite Serie: Die gerichtlichen Entscheidungen. Erster Band: Die Judikatur des Ständigen Schiedshofs von 1899—1913*. München und Leipzig. 1917.

Schücking: *L'organisation internationale*. R. G. P. 1908.

Scott: *The execution of captain Fryatt*. A. J. I. 1916.

Sfériadès: *Principes généraux du droit international de la paix*. R. D. C. 1930—IV. (34). Paris. 1931.

Seydel: *Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre*. Würzburg. 1873.

Somló: *A nemzetközi jog bölcselétének alapelvei*. Budapest. 1898.

Somló: *A nemzetközi jog mibenléte*. Kolozsvár. 1917.

Somló: *Juristische Grundlehre*. Leipzig.¹ 1917.

Spiropoulos: *Die allgemeinen Rechtsgrundsätze*. Kiel. 1928.

Spiropoulos: *Fondement du droit international*. R. D. I. 1929—III.

Spiropoulos: *L'individu en droit international*. Paris. 1928.

Spiropoulos: *Théorie générale du droit international*. Paris. 1930.

Staub: *Die völkerrechtlichen Lehren Vattels im Lichte der naturrechtlichen Doktrin. Ein Beitrag zur Gründungsgeschichte des Völkerrechts*. Berlin. 1922.

Stier—Somlo: *Die Verfassung des Deutschen Reichs. Ein systematischer Überblick*. Bonn. 1919.

Stowel: *International Law. A restatement of principles in conformity with actual practice*. New York. 1931.

Strupp: *Das Recht des internationalen Richters*. Leipzig. 1930.

Strupp: *Éléments du droit international public universel, européen et américain*. Paris.² 1930.

- Strupp*: Grundzüge des positiven Völkerrechts. Bonn. 1928.
- Strupp*: *Les règles générales* du droit de la Paix. R. D. C. 1934—IV. (47). Paris. 1934.
- Strupp*: *Theorie und Praxis des Völkerrechts*. Ein Grundriss zum akademischen Gebrauch und zum Selbststudium. Berlin. 1925.
- Szabó*: Dancig nemzetközi jogi helyzete. Szeged. 1934.
- Tachi*: La Souveraineté et l'Indépendance de l'Etat et les Questions intérieures en Droit International. Paris. 1930.
- Taracouzio*: The Soviet Union and International Law. A study based on the Legislation, treaties and Foreign Relations of the Union of Socialist Soviet Republics. New York. 1935.
- Tatarin—Tarnheyden*: Völkerrecht und organische Staatsauffassung. A. R. S. 1936—XXIX. (Rudolf Stammler Festschrift).
- Taube*: L'inviolabilité des traités. R. D. C. 1930—II. (32). Paris. 1931.
- Teghze*: Nemzetközi jog. Debrecen. 1930.
- Titulesco*: L'organisation de la paix. (Dictionnaire diplomatique). Paris. 1934.
- Tomcsányi*: Magyarország közigazgása. Budapest.² 1932.
- Treitschke*: Politik. Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin. (Hgg. v. Max Cornelius). Leipzig⁵ 1922.
- Trendelenburg*: Naturrecht auf dem Grunde der Ethik. Leipzig.² 1868.
- Triepel*: Der Widerstand feindlicher Handelsschiffe gegen die Aufbringung. Z. F. V. 1914—VIII.
- Triepel*: Les rapports entre le droit interne et le droit international. R. D. C. 1923—I. (1). Paris. 1925.
- Triepel*: Völkerrecht und Landesrecht. Leipzig. 1899.
- Twiss*: Le droit des gens ou des nations considérées comme communautés politiques indépendantes. Paris. 1887.
- Váli*: Nemzetközi jogi szolgálat a nemzetközi jog rendszerében. Budapest. 1933.
- Vanselow*: Völkerecht. Einführung in die Praxis der Staaten. Berlin. 1931.
- Vas*: Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie. Szeged. 1935.
- Vattel*: Le droit des gens ou principes de la loi naturelle. Paris. 1863. (Nouvelle Edition).
- Vecchio*: *Etica, diritto e Stato* R. I. F. 1934.
- Vecchio*: *Il concetto del diritto*. Bologna.² 1912.
- Vecchio*: *L'Éthique, le droit et l'Etat*. I. Z. T. 1931—IX.
- Verdross*: Die allgemeinen *Rechtsgrundsätze* als Völkerrechtsquelle. F. K. 1931.
- Verdross*: Die *Verfassung* der Völkerrechtsgemeinschaft. Wien. 1926.
- Verdross*: *Einheit* des rechtlichen Weltbildes. Tübingen. 1923.
- Verdross*: *Le fondement* du droit international. R. D. C. 1927—I. (16). Paris. 1927.

Verdross: Les principes généraux du droit comme source du droit des gens. R. E. G. 1934—III.

Verdross: Les principes généraux du droit dans la *Jurisprudence internationale*. R. D. C. 1935—II. (52). Paris. 1935.

Verdross: *Règles générales* du droit international de la paix. R. D. C. 1929—V. (30). Paris. 1931.

Verdross: *Reichsrecht* und internationale Recht. D. J. Z. 1919.

Verdross: Zur *Konstruktion* des Völkerrechts. Z. F. V. 1914.

Vutkovich: Magyar alkotmányjog. Pozsony. 1904.

Waitz: Zum Problem der „monistischen“ oder „dualistischen“ Konstruktion des Völkerrechts. Z. Ö. R. 1931.

Walz: Völkerrecht und staatliches Recht. Stuttgart. 1933.

Ward: Sovereignty. (A study of a contemporary political notion). London. 1928.

Weiss: Compétence ou incompétence des tribunaux à l'égard des Etats étrangers. R. D. C. 1923—I. (1). Paris. 1925.

Weninger: Az új nemzetközi jog. Budapest. 1927.

Wenzel: Juristische Grundprobleme. (Der Begriff des Gesetzes. Zugleich eine Untersuchung zum Begriff des Staates und zum Problem des Völkerrechts). Berlin. 1920.

Westlake: Etudes sur les principes du droit international. (Traduit de l'anglais par NYS). Bruxelles. 1895.

Wheaton: Eléments du droit international. Leipzig.⁵ 1874.

Whitton: La règle „pacta sunt servanda“. R. D. C. 1934—III. (49). Paris. 1934.

Wieser: Recht und Macht. Leipzig. 1910.

Willoughby: The Juristic Conception of the State. A. P. S. 1918—XII.

Winiarski: Principes généraux du droit fluvial international. R. D. C. 1933—III. (45). Paris. 1934.

Wolf: Der Rechtsbegriff R. E. G. 1934—I.

Wolgast: Völkerrecht. (R. *Stammler*: Das Gesamte Deutsche Recht in systematischer Darstellung. Bd. II., Teil XIII). Berlin. 1934.

Woolsey: Introduction to the study of International Law. London.⁵ 1879.

Wundt: Staatsphilosophie. Ein Buch für Deutsche. München. 1923.

Yokota: Begriff und Gliederung der Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft. F. K. 1931.

Zanten: Le problème de la souveraineté des Etats et le droit international. R. L. C. 1930.

Zorn: Grundzüge des Völkerrechts. (Weber's illustrierte Katechismen. Bd. 79.). Leipzig. 1903.

NÉVMUTATÓ

- Adatai. 41, 46, 47, 48
 Agoston, 78, 205
 Akzin, 91, 165, 205
 Altamira, 29, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 43,
 47, 52, 55, 59, 61, 64, 67, 70, 172
 Alvarez, 140, 149, 205
 Anschütz, 123, 125, 213
 Anzilotti, 28, 31, 35, 37, 39, 41, 42, 46,
 49, 50, 52, 55, 56, 59, 61, 67, 81, 85,
 90, 157, 161, 164, 172, 205
 Apáthy, 91, 105, 113, 123, 127, 205
 Apponyi, 135, 143, 156, 205
 Aristoteles, 7
 Arndt, 124
 Austin, 3, 89, 93, 121, 122, 127, 134,
 177-8, 205-6

 Bacon, 93
 Balladore, 161, 205
 Balogh, 3, 7, 8, 10, 105, 108, 123, 127,
 180, 205
 Bar, 20, 23, 25
 Barnes, 3, 205
 Barralt, 24
 Barthélemy, 10, 205
 Basdevant, 10, 31, 53, 54
 Baty, 9, 127, 205
 Baumgarten, 7, 86, 106, 114, 116, 156, 205
 Beichmann, 28, 37, 61, 64, 87, 172
 Bergbohm, 13, 213
 Berolzheimer, 123
 Bibó, 85, 99, 108, 205
 Bidau, 5, 113, 127, 205
 Biggini, 208
 Bilfinger, 123, 135, 150, 205-6
 Binder, 75, 104, 206, 210
 Binding, 213
 Bismarck, 106, 124, 206
 Blanesburg, 111
 Bluntschli, 103, 127, 147, 206
 Bodin, 92, 206
 Boegner, 119, 205

 Boncour, 68, 79
 Bonde, 4, 9, 123, 127, 206
 Bonfils, 156, 206
 Bonnecase, 119, 206
 Borchard, 119, 151, 206
 Bornhak, 123
 Bourquin, 152, 206
 Brie, 124, 208
 Brierv, 3, 8, 48, 75, 123, 125, 149, 159, 206
 Brouckère, 100, 206
 Brown, 3, 9, 89, 93, 121, 127, 177, 206
 Bruns, 43, 135, 206
 Bulmering, 157
 Burckhardt, 63
 Bustamante, 29, 31, 35, 46, 52, 55, 59,
 67, 127, 206
 Buza, 80, 84, 86, 88, 114, 120, 123-4,
 126, 128, 137, 146, 154, 167, 168,
 172, 206

 Calvo, 91, 127, 206
 Carré de Malberg, 123, 207
 Castberg, 82, 159, 207
 Castiglia, 207
 Castillo, 5, 207
 Castros, 24
 Cattand, 82, 207
 Cavaglieri, 13, 81, 85, 113, 119, 127, 153,
 159, 161, 165, 207
 Chailley, 91, 207
 Chklaver, 5, 123, 127, 129-30, 207
 Cicero, 76
 Clauss, 133, 207
 Combothecra, 7, 122, 207
 Comisetti, 85, 121, 207
 Concha, 3, 7, 8, 13, 105, 122, 207-9
 Connanus, 115
 Cornelius, 216
 Crusen, 82, 94, 207

 Csarada, 9, 113, 122, 127, 207
 Csiky, 166, 168, 207

- Darvai, 76, 90, 207
 Davies, 1, 2, 75, 148, 207
 Dékány, 94, 137, 207
 Demokritos, 98, 104
 Demons 31
 Descamps, 12, 23, 75, 207
 Despagne, 113, 122, 127, 151, 207
 Dickinson, 90, 122, 207
 Diena, 85, 120, 127, 207
 Dreyfus, 37, 38
 Drucker, Gy. 145, 207
 Drucker, P. 85, 208
 Duguit, 116, 123, 208
 Dumas, 212
 Dupuis, 2, 10, 79, 126, 139, 208

 Eagleton, 75, 149, 208
 Ebers, 127, 208
 Ebray, 75, 77, 208
 Edmunds, 3, 75, 123, 208
 Elliott, 108, 121, 127, 178, 208
 Ellis, 3, 208
 Ereky, 7, 14, 208
 Erich, 122, 208
 Essat, 31
 Eysinga, 29, 39, 41, 46, 47, 48

 Falchi, 96, 208
 Fardis, 210
 Fauchille, 9, 113, 122—3, 127, 157, 174, 208
 Feizi—Daïm, 31
 Fenwick, 142, 208
 Ferdinandy, 85, 208
 Finlay, 28, 31, 35, 52, 55, 59, 60, 61, 64, 172
 Fischer—Williams, 135, 144, 208
 Fleischmann, 21, 123, 127, 135, 143, 174, 208, 212
 Foignet, 85, 123, 127, 156, 170, 208
 Follett, 7, 108, 208
 Foramiti, 99, 208
 Frank, 203
 Fried, 92, 208
 Fromgeot, 39, 41, 46, 47, 67
 Fry, 20
 Fryatt, 174, 215
 Fuller, 22
 Funck—Brentano, 127, 208
 Fusinato, 20

 Gans, 209
 Garner, 135, 208
 Gény, 203
 Georgantas, 123, 208
 Geöcze, 92
 Gerber, 113, 123, 127, 209
 Gianni, 150, 159, 167, 209

 Giddings, 3, 209
 Gidel, 115, 136, 209
 Gierke, 123
 Giraud, 101, 209
 Gonsiorowski, 3, 5, 209
 Goulé, 206
 Grah, 206
 Gram, 23
 Gross, 98, 209
 Grotius, 77, 147—8, 209
 Guerrero, 39, 41, 46, 47
 Guerry, 116, 209
 Guy—Grand, 108, 209
 Gürke, 3, 5, 6, 209

 Habicht, 168, 209
 Haenel, 123
 Hamarskjöld, 20
 Hanuy, 5, 7, 123, 127, 209
 Hastings, 211
 Hatschek, 9, 85, 113, 117, 122, 209
 Härle, 116, 144, 163, 165, 166—7, 209
 Heffter, 127, 209
 Hegedüs, 7, 209
 Hegel, 6, 91, 103, 121, 138, 155, 205
 Heilborn, 85, 103, 113, 119, 127, 142, 159, 209
 Heller, 7, 75, 119, 122, 152, 165, 209
 Hershey, 117, 127, 209
 Higgins, 174
 Hill, 150, 209
 Hintze, 3, 209
 Hippel, 106
 Hitler, 84
 Hobbes, 75, 210
 Hold v. Ferneck, 75, 79, 83, 85, 98, 104, 123, 129, 131, 152, 155, 161, 174, 210
 Holtzendorff, 127, 133, 210
 Hontoria, 157, 210
 Horneffer, 124, 210
 Horváth, B. 3, 85, 93, 98, 100, 106, 108, 131, 145, 178, 210
 Horváth, J. 106, 210
 Hostie, 63
 Huber, 28, 31, 35, 37, 52, 55, 56, 59, 61, 64, 67, 172
 Hudson, 20, 210
 Hughes, 67
 Hurst, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 47, 48, 70

 Ilwain, 123, 210
 Irk, 5, 85, 210

 Jacobi, 125, 209
 Jahrreis, 91, 119, 210
 Jellinek, 1, 2, 3, 5, 7, 91, 112, 123, 125, 210

- Kaeckenbeek, 123, 127, 142, 210
 Kaltenborn, 157
 Kant, 7, 9, 11, 77, 98, 103, 105, 107, 108, 110, 119, 138, 179, 210
 Kaufmann, 44, 46, 78, 210
 Kauser, 13, 210
 Keeton, 3, 123, 165, 210
 Kehrbach, 103, 110
 Kellogg, 37, 46, 47, 48, 69
 Kelsen, 3, 5, 7, 8, 78, 80, 85, 86, 88, 89, 91, 94, 95, 99, 115, 123—4, 127, 130—1, 133, 136, 141, 153—4, 157, 159, 163, 180, 203, 210—1
 Király, 19, 111, 211
 Kirchheimer, 6, 211
 Kiss, 91, 123, 127, 211
 Kleen, 211
 Kleintjes, 3
 Klüber, 127, 156, 211
 Kmety, 122, 211
 Knubben, 3, 142, 211
 Kocourek, 7, 122, 123, 177, 211
 Koellreutter, 3, 123, 211
 Kohler, 78, 113, 156, 211
 Konfucius, 76
 Korkunow, 123, 211
 Korovin, 150, 211
 Kusters, 93, 115, 135, 157, 211
 Krabbe, 8, 93, 116, 166, 211
 Kraus, 140, 159, 178, 211
 Kriege, 20
 Krisztics, 6, 11, 127, 211
 Kröller, 63
 Kuncz, I. 7, 211
 Kuncz, Ö. 13, 211
 Kunz, J. L. 74, 95, 123, 128, 211
 Laband, 125
 Lammasch, 22, 25, 77, 79, 173, 211
 Lampredi, 5, 212
 Lange, 100, 212
 Lansing, 122, 212
 Lapradelle, 18, 78, 163, 212
 Laski, 7, 108, 155, 212
 Lasson, 75, 104, 209, 212
 Laun, 9, 10, 75, 127, 212
 Lauterpacht, 78, 82, 86, 93, 212
 Lawrence, 127, 177, 212
 Le Bret, 122, 212
 Lechner, 85, 212
 Le Fur, 85, 114, 137, 151, 169, 212
 Leibniz, 99, 100
 Lers, 5, 127, 212
 Liszt, 123, 127, 135, 143, 157, 174, 212
 Loder, 28, 31, 33, 37, 52, 55, 59, 61, 64, 67, 172
 Logoz, 81, 139
 Louter, 113, 127, 157, 212
 Loyeau, 122
 Machiavelli, 2, 212
 Macaulay, 212
 Mac Iver, 125, 212
 Magyary, 19, 28, 52, 57, 164, 172, 212
 Makowski, 122, 212
 Mallarmé, 25
 Márffy—Mantuan, 85, 149, 168, 212
 Markby, 121, 212
 Martens, 25, 76, 127, 173, 213
 Martitz, 22, 23
 Marton, 86, 90, 213
 Mayer, 123
 Meyer, 123, 125, 213
 Mill, 130, 213
 Millerand, 63
 Mirkine—Guetzévitch, 91, 101, 213
 Miyaoka, 23
 Molnár, 7, 213
 Moltke, 103
 Monato, 23
 Moór, 7, 10, 13, 99, 107, 109, 111, 131, 166, 178, 210, 213
 Moore, 28, 31, 33, 35, 52, 55, 59, 64, 66
 Moser, 127, 213
 Mourawiew, 25, 173
 Mower, 149, 213
 Müller—Meiningen, 174, 213
 Nair, 79, 140, 213
 Negulescu, 28, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 47, 61, 64, 66, 67, 172
 Niemeyer, 150
 Novacovitch, 67
 Novikow, 10, 213
 Nyholm, 28, 31, 33, 35, 52, 55, 59, 61, 64, 66, 172
 Nys, 217
 Oda, 31, 35, 37, 52, 55, 59, 61, 64, 67
 Olmeda, 156
 Oppenheim, L. F. L. 142, 213
 Oppenheim, L. 79, 85, 122, 174, 213
 Orúe, 3
 Ottlik, 3, 98, 213
 Ottolenghi, 213
 Pascal, 137
 Perry, 99
 Pessoa, 31, 35, 67
 Phillimore, R. 122, 168, 213
 Phillimore, Lord. 154, 214
 Pillet, 122, 214
 Platon, 76, 176—7, 214
 Poincaré, 27
 Politis, 75, 115, 136, 151, 214
 Pollak, 79
 Polner, 203
 Poulimenos, 104, 214

- Pouritch, 78, 214
 Pradier—Fodéré, 127, 214
 Preuss, 5, 124, 148, 214
 Puchta, 157,
 Puffendorff, 77

 Radbruch, 105, 118, 214
 Raggi, 5, 122, 152, 214.
 Raschhofer, 7, 214
 Raucker, 143, 214
 Redslob, 113, 157, 161, 214
 Rehm, 124
 Renault, 20, 43
 Reut—Nicolussi, 79, 214
 Ripert, 168, 214
 Rivier, 113, 127, 214
 Robinson, 211
 Rochefort, 82, 214
 Rolin, A. 174, 214
 Rolin, H. 126
 Rolin—Jaequemyns, 39, 41, 46, 47, 48
 Romano, 5, 85
 Rosenberg, 125
 Ross, 9, 118, 158, 214
 Rostworowski, 39, 40, 41, 46, 47
 Rousseau, 93, 108
 Rudai, 124, 214

 Salvioli, 55, 155, 157, 164, 214—5
 Savigny, 157
 Savornin—Lohmann, 22
 Scelle, 75, 83, 116, 140, 165, 215
 Schiffer, 53, 54
 Schiller, 166
 Schindler, 82, 215
 Schlochau, 157, 164, 167, 215
 Schmidt, B. 124
 Schmidt, K. 124
 Schmitt, 91, 135, 215
 Schneider, 79, 215
 Schubert, 3, 5, 117, 120, 137, 215
 Schücking, 3, 20, 21, 22, 23, 29, 39, 41,
 46, 47, 48, 55, 58, 78, 215
 Scott, 174, 215
 Séfériadès, 114, 156, 215
 Seidler, 125
 Seydel, 75, 123, 215
 Sidzikauskas, 34
 Simmel, 131
 Sokrates, 76
 Somló, 5, 8, 86, 87, 89, 93, 108, 118, 121,
 122, 127, 131, 134-5, 148, 158, 166,
 177, 181, 215
 Sorel, 127, 208
 Spinoza, 75, 111, 166
 Spiropoulos, 85, 117, 147, 165, 167, 215
 Stammler, 118, 216-7
 Staub, 3, 215

 Stier—Somlo, 148, 209, 211, 215
 Stirner, 97
 Stoeber, 124
 Stowel, 114, 215
 Strupp, 78, 79, 85, 114, 124, 135, 148,
 156, 161, 164, 215-6

 Szabó, 59, 124, 126, 130, 216
 Szent Agoston, 76

 Tachi, 75, 85, 216
 Talleyrand, 102
 Taracouzio, 83, 123, 216
 Tatarin—Tarnheyden, 3, 85, 113, 123,
 216
 Taube, 76, 82, 216
 Teghze, 9, 85, 96, 114, 120, 123, 127,
 137, 216
 Tefvik Rouchdy, 61
 Tezner, 124
 Thomasius, 115
 Titulescu, 102, 216
 Tomcsányi, 85, 122, 151, 216
 Tönnies, 210
 Treitschke, 3, 7, 11, 78, 103, 122, 127,
 136, 180-1 216
 Trendelenburg, 13, 216
 Triepel, 85, 93, 96, 174, 216
 Twiss, 127, 216

 Urrutia, 39, 41, 46, 47

 Váli, 139, 216
 Vanselow, 127, 174, 216
 Vas, 131, 216
 Vattel, 3, 77, 174, 216
 Vecchio, 5, 78, 204, 216
 Verdross, 12, 75, 91, 93, 113, 115, 127,
 130, 137, 143, 157, 160, 163, 166-7,
 173-4, 178, 216-7
 Visscher, 63, 126
 Viviani, 175
 Vogt, 41, 42
 Vutkovich, 7, 91, 217

 Waiz, 85, 217
 Walz, 85, 118, 217
 Wang, 41, 46, 47, 48, 52, 55, 59
 Ward, 3, 10, 217
 Washington, 178
 Weber, 217
 Weisz, 19, 28, 31, 33, 35, 52, 55, 59,
 61, 127, 172, 217
 Weninger, 85, 123, 127, 174, 217
 Wenzel, 91, 113, 117, 121, 123-9, 160,
 217

Westlake, 147, 217
Wheaton, 127, 217
Whitton, 76, 82, 217
Wieser, 7, 217
Willoughby, 75, 217
Winiarski, 154, 217
Wolf, 121, 217
Wolgast, 9, 123, 135, 217
Woolsey, 123, 217
Wundt, 7, 90, 122, 217

Yokota, 217
Yovanovitch, 37, 38, 61, 172

Zahle, 41
Zanten, 123, 217
Zapponi, 213
Zénó, 76
Zitelmann, 157
Zorn, A. 91. 217
Zorn, Ph. 124

TARTALOMMUTATÓ.

Bevezetés	— — — — —	Lap 1
-----------	-----------	----------

ELSŐ RÉSZ.

A szuverénitásfogalom a tételesjogban.

Első fejezet.

A szuverénitásfogalom a jogtudósok tanaiban	— — — — —	13
---	-----------	----

Második fejezet.

A szuverénitásfogalom a nemzetközi bíróságok gyakorlatában	— —	18
I. A szuverénitás a háború előtti bíraskodásban	— — — — —	20
1. A Casablanca-vita	— — — — —	20
2. A Maskat-ügy	— — — — —	21
3. A Japán-vita	— — — — —	22
4. A Venezuela-vita	— — — — —	23
II. A szuverénitás a háború utáni bíraskodásban	— — — — —	25
1. A szuverénitás, mint relatív hatalom	— — — — —	26
Tuniszi és marokkói kérdés	— — — — —	27
Memel-vita	— — — — —	29
2. A szuverénitás, mint relatív szabadság	— — — — —	30
a) Lotus-ügy	— — — — —	30
b) Memel-vita	— — — — —	33
Nemzetközi Munkaorganizáció hatásköre	— — — — —	35
Felső-savoyai és gexi szabadzónák	— — — — —	36
Albániai kisebbségi iskolák	— — — — —	38
c) Kelet-Grönland jogi helyzete	— — — — —	40
Német-osztrák vámunió	— — — — —	42
Kelet-Carélia statútuma	— — — — —	51
Wimbledon gőzös ügye	— — — — —	52
Lengyel állampolgárság megszerzése	— — — — —	59
Görög-török lakosságcsere	— — — — —	60
Európai Dunabizottság hatásköre Galatz és Braila közt	—	62

	Lap
Szerb és braziliai francia kölcsönök — — — — —	67
Felső-savoyai és gexi szabadzónák — — — — —	68
III. A szuverénitás tételesjogi fogalma — — — — —	70

MÁSODIK RÉSZ

A szuverénitásfogalom a jogtudományban.

I. Az abszolút szuverénitáselméletek bírálata — — — — —	74
1. A nemzetközi jog teljes tagadása — — — — —	75
2. A nemzetközi jog jogiségének tagadása — — — — —	84
a) Burkolt tagadás (dualizmus) — — — — —	85
b) Nyílt tagadás — — — — —	89
3. A nemzetközi jogi korlátok külső jellegének tagadása (önkorlátozás) — — — — —	90
4. Abszolút szuverénitás és pacifizmus — — — — —	97
5. A szuverénitás tagadása — — — — —	112
a) Nemzetközi jogalanyiség és szuverénitás — — — — —	112
b) Államfogalom és szuverénitás — — — — —	122
c) Félszuverénitás — — — — —	127
II. A relatív szuverénitáselméletek bírálata — — — — —	128
1. A szuverénitás, mint relatív hatalom (nemzetközi jogi hatáskör) — — — — —	128
2. A szuverénitás, mint relatív (a nemzetközi jogkorlátaiban belüli) szabadság — — — — —	132
3. A szuverénitás, mint hatalom és szabadság — — — — —	132
a) Szuverénitás és igazság. A tételes szuverénitásfogalomban rejlő fikció — — — — —	134
aa) Állami egyenlőség és szuverénitás — — — — —	135
bb) Egyhangúság és szuverénitás — — — — —	138
a) Az egyhangúság kérdése a jogtudományban — — — — —	138
β) Az egyhangúság kérdése a nemzetközi bírászkodásban — — — — —	170
(Alabama-ügy, Mosszul-eset, Venezuela-vita, Lotus-ügy, Paquette Habana és Lola-ügy, shanghai-i-eset, Fryatt-eset.)	
γ) Összefoglalás. (Többségi elv. Szuverénitásfogalom. Összetett államalakulatok. A rendszerinti s a kivételes.) — — — — —	175
b) Szuverénitás és igazságosság. A helyesen értelmezett tételesjogi szuverénitásfogalom politikai helyessége — — — — —	179